

५०५५

हिंदु संसार यात्रा.
कीर्तन १० व्याना.

THE
PILGRIMAGE
OF THE
HINDU WORLD:

BEING A NOVEL ILLUSTRATING THE MANNERS
AND CUSTOMS OF THE HINDUS.

BY
REWASHANKER AMBARAM BHAT.

FIRST EDITION.

Ahmedabad:

Printed at the Pitamberdas Tribhovandas
Mehta's Hitechhu Press by Jesing Mulji.

A. D. 1892.

Registered for Copy-right under Govern-
ment of India Act XXV of 1867.

Price 10 Annas.

૫૦૬૬

હિંદુ સંસારયાત્રા.

નવલ કથા*

—:૦૦:—

ચાહી છંદ.

અંગે થકી દુઃખને દૂર જાવા
વાંચી સુશીને બહુ જ્ઞાન યાવાં;
શોખી જીવ્યો આ મહા મુલ્ય યાત્રા,
સંસારનું સાર સંસારયાત્રા. ॥ ૧ ॥

રચનાર

દેવાશંકર અંબારામ ભટ્ટ.

પ્રથમાવૃત્તિ.

અમદાવાદ :

આડિયામાં પિતાંબરદાસ ત્રિભુવનદાસ મહેતાના હિતચક્ર
પ્રેસમાં જ્ઞેશંગ મૂળજીએ છાપી.

સન ૧૮૯૨.

મુદય આના દશ.

આ પુસ્તક સન ૧૮૯૭ના ૨૫ માં આકર પ્રમાણે
રજીસ્ટર કરાવેલું છે.

પ્રસ્તાવના:

સંસારયાત્રા નામની નવીન કલ્પિત કથા હિન્દુ શ્રી-
વાલ્મેના નમુના તરીકે પાંચ પ્રકરણમાં સમાવી છે, અને
તે વાંચવાથી નીતિનો પાસ લાગે તથા નીતિની કૃપા-
ણીનો ફેલાવો થાય એટલુંજ નહિ, પણ આડે રસ્તે
જનારા ખરે રસ્તે ચઢે એવા હૃદયથી પ્રગટ કરવામાં
ત્રી છે. આ વાર્તાના પહેલા પ્રકરણમાં સરસ્વતીબાઈ,
પતિ કાળીદાસ, સસરા તીડાલ્લેશી, માસુ આસ્તા-
ઈ, નણ્દ દુર્ગુણીબાઈ, પિતા પંડિત વિશ્વનાથ વગેરેની
કત છે. બીજા પ્રકરણમાં આસ્તાબાઈનું જીવનચરિત્ર;
ત્રી પ્રકરણમાં દુર્ગુણીબાઈ તથા તેના સોબતીઓની
વંકર સ્થિતિ બ્યાનક રૂપમાં દર્શાવી છે; ચોથા પ્રકરણમાં
હાલીઓ કોળી તથા બાજીબાઈ જમાદારના હાલહવાલ.
પમા પ્રકરણમાં વિદ્યાતત્વરામ તથા તેમની અર્ધાંગના
દુર્ગુણીબાઈનો વખાણવા જેવો ગૃહસંસાર, અને સ્ત્રી
વનાં કર્તવ્ય કર્મ જણાવવામાં આવ્યાં છે. જેમ અને
ન કથાને રસ અલંકાર આપવા પ્રયત્ન કરેલો છે, તેપણ
ઉતાવળને ક્ષીણ તથા કાર્ય પરત્વે અસ્થિર ચિત્ત હોવાથી
કેટલેક ઠેકાણે ભેડણીમાં હસ્તદોષ થયો હોય તથા ખૂલ
રહી ગઈ હોય તે સુત્ર વાંચનાર ક્ષમા કરશે એવી આશા
છે. આ કથાનાં પૃષ્ઠીટ તપાસવામાં શાસ્ત્રી નાગેશ્વર જે-
જારામ મદદ કરી છે માટે તેનો મારા ઉપર આભાર થયો
છે. આ કથામાં પ્રસંગોપાત સંસ્કૃત શ્લોક બીજા મંથા-
માંથી લેવાઈ આવેલા છે.

શ્રેયકર્તા.

अनुक्रमणिका.

विषयनुं नाम.	पृष्ठ.
संसारयात्रा उपोद्घात	१
संसारयात्रा प्रारंभ.	१
„ धृत्वर स्तुति.	१-२
प्रकरण पहेलुं.	
तीजान्जेशीनो संसारक्रम	२
उपनीत नीमित कुंडोत्री	७
भिष्मारीनी स्थिति	१२
सरस्वतीआर्धनुं वृत्तांत.	२१
चंद्रसिंह शोडाडनी वार्ता	२५
अशीलुनी उत्पत्ति	३०
भारवाडीनी समज	३७
तीजान्जेशीनुं विद्यनाथपंडित उपर पत्र	५३
पंडितनुं तीजान्जेशी उपर पत्र	५४
सरस्वतीआर्धनुं प्रथम व्याख्यान.	६२
अज्ञान पीण्डुं „	७६
प्रकरण पीण्डुं.	
आस्ताआर्धनुं वृत्तांत.	६६
तीजान्जेशीनुं मृत्यु.	१०१
प्रकरण त्रीण्डुं.	
दुर्गुशीआर्धनुं वृत्तांत	११२
„ ने दयाणदास तडाडीदासनी वहुनी सोपन	१२३
„ नी गाममां इच्छेती.	१२४

વિષયનું નામ.	અનુક્રમણિકા.	પૃષ્ઠ.
દુર્ગુણીબાઈ ને બાલુબાઈનો સંબંધ	...	૧૨૭
,, ની જીવનગીતી...	...	૧૨૮
,, ની આખર અવસ્થા	૧૩૩
પ્રકરણ ચોથું.		
વહાલીઓ ડોળી તથા બાલુબાઈ જમાદાર		
ની ભુંડી અવસ્થા	૧૩૫
પ્રકરણ પાંચમું.		
વિદ્યાતત્વરામનો વૈરાગ્ય	૧૩૮
ઉધડલેશીની વાર્તા. ---	...	૧૪૩
વિદ્યાતત્વરામનું સદ્ગુણીબાઈ સાથે ખીજ		
વારનું લગ્ન	૧૪૬
ભિખારીની વાર્તા પહેલી	૧૬૭
તાલાનંદ મહાત્માની વાર્તા.	૧૬૮
ભિખારીની વાર્તા ખીજ	૧૭૪
મૂળચંદ સોનીનો ઇતિહાસ...	...	૧૭૮
વૃકારામ ભગતનો ઉપદેશ...	...	૧૮૫

ઉપોદ્ધાત:

આખી દુનિઆમાં નિર્ભવ પદાર્થ અને સજીવ એ બંનેમાં જીવવાળાં પ્રાણી ઉંચ સ્થિતિમાં છે અને સજીવમાં જે પ્રાણી ચાલી શકે છે તે શ્રેષ્ઠ છે, તેમાં પણ ઇશ્વરદત્તબુદ્ધિથી મનુષ્ય સર્વોત્તમ છે. એ સર્વ કરતાં નીતિસ અને ધર્મશીળ શ્રેષ્ઠ છે. એ શ્રેષ્ઠતાનું ઉત્તમ પ્રકારે વિશેષ વિવેચન કરવું એ આ જગતમાં લાભકારી છે, જે વધારે મનુષ્ય નીતિસ અને ધર્મશીળ થાય તો તે વધારે સારું છે. એવું થવાને સારાં સારાં પુસ્તકો, સારાં ચિક્ષણ તથા સંદોષદેશકોની ધણી જરૂર છે. એ બાબત મારા મનમાં ઘણા દિવસ થયાં ધોળાયા કરતી હતી. સંસારની અંદર નીતિવાન, ધાર્મિક અને અનીતિવાન, અધર્મીના વિચાર બતાવી મનુષ્યની અને તેમાં વિશેષે કરીને સ્ત્રીવર્ગની ઉન્નતિ થાય તો જ દેશ સારી સ્થિતિમાં આવે. તેને વાસ્તે સંસારયાત્રા નામનું એક સારું સઘળી બાબતોનો સમાવેશ થાય એવું પુસ્તક બને તો લખવું એવો મારો વિચાર જ્યારે ગયે વરસ મારું બહાર ગામ ખાતે કરવાનું થયું ત્યારે થયો. પણ એવા મહોટા પુસ્તકના ઘણા ગ્રાહક થાય નહિ, કેમકે આપણા ભારત દેશમાં પુસ્તકો વાંચવાનો શોખ પશ્ચિમ તરફના લોકના જેવો નથી અને આ દેશના ખીલ બાંગોની સાથે મુકાબલો કરીએ તો આ ગૂજરાતમાં તો કંઈ છેજ નહિ એમ કહીએ તો ચાલે તેમાં આજ કાલ કેટલાંક ચોપાનીયાં ને પુસ્તકો બહાર પડે છે કે દુકાળ વરસમાં અધિક માસ જેવું થશે એવું લાગવાથી

સંસારયાત્રા નામના માત્ર પુસ્તકનો આરંભ ન કરતાં સંસાર સુધારાનું મૂળ સ્ત્રી જાત છે માટે તેમની નીતિ રીતી સુધરે એવી એક કલ્પિત કાદંબરી લખવાનો મારો વિચાર હતો. પરંતુ વિચાર કરતાં એ કામ મહા સમર્થ નીવૃત્તિમાં રહે એવા વિદ્વાનનું છે. કેમકે આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃત ભાષામાં મહા સમર્થ વિદ્વાન યદ્ય ગયા છે અને તેમનાં પુસ્તકોમાં રસ અલંકાર અને ભાષા ગૌરવ એટલું બધું છે કે તેવાં પુસ્તકો રચવાને હાલના સમર્થ ગણ્યાતા વિદ્વાનો પણ હીમ્મત ધરી શકતા નથી, માટે તે કામ કોઈ જીજ્ઞાને માટે રાખી આ લઘુ પુસ્તક પ્રગટ કરવા વિચાર કર્યો. કોઈ પુસ્તક ગદ્ય પદ્યાત્મક હોય છે ત્યારે તે વાંચનારને ઠીક લાગે છે. કહ્યું છે કે,
 ॥શ્લોકા ॥ પદ્યંયદ્યાપિવિદ્યતેવદુસતાં, હૃદયંવિગદ્યંનતત્; ગ-
 દ્યંચપ્રતિપદ્યતેનવિજહત, પદ્યંબુધાસ્વાદ્યતં ॥ શાદત્તેહિત-
 યોઃપ્રયોગઉભયો, રમોદમૂવોદયં; સંગઃકસ્યહિનસ્યદે-
 તમનસો, માઘ્વીકમુદ્વીકયોઃ ॥૧૧ ॥ અર્થ—સતપુરૂષોનાં પદ્ય બહુ છે પણ ગદ્ય વિના તે પદ્ય મનોરંજક લાગતાં નથી, તેમજ ગદ્ય પણ પદ્ય વિના પંડિતને પ્રીય લાગતું નથી માટે ગદ્ય અને પદ્ય એ બંનેના પ્રયોગથી વિલક્ષણ આનંદ થાય છે; જેમ મધ ને દ્રાક્ષનો મુરખાં અતિસ્વાદ લાગે છે તેમજ જે લખાણમાં ગદ્ય ને પદ્ય બંને છે તે સુરસ લાગે છે, માટે આ પુસ્તકમાં ધણું કરીને મદ્યમાં અને કીચિત પદ્યમાં લખાણ કર્યું છે. આ મારો પ્રથમનો પ્રયત્ન વાંચનારને ઠીક લાગશે, તોપણ મને સંતોષ થશે કે મેં કંઈક કર્યું ખરું. પુસ્તક વિવેચન

કરનારા એના ગુણ દોષ વિષે જે કંઈ લખ્યે તે મને ઉત્તેજન આપે છે એમ હું માનીશ, કેમકે હું પોતેજ કબુલ કરુંકે કે મારા કામને લીધે આંકું ધ્યાન આપવાની આમી રહી હથે તે આમીએ ખીજી આવૃત્તિમાં વિવેચકોના પરિચરમથી પુરી થથે. માટે મને સૂચના તરીકે જે કોઈ યથાઘટીત દરશાવથે તેનો મારા ઉપર માટે આભાર થથે.

આ પુસ્તક હાલના શીખાઉ વર્ગને ગૂજરાતી ભાષામાં કહેવત અને ઠપ સાથે લખવાનું કંઈક જ્ઞાન મજે, તથા સ્ત્રીઓની નીતિરીતી સુધારવાને વાંચવામાં આવાં પુસ્તકોની ખોટ પૂરી પડે, અને પુરુષ વર્ગને પણ કંઈક શિખામણ મજે તથા સંસાર સંબંધીનું ફેટલાક ભણેલા જીવાનીઆઓ જેમને સંસારના શીવાજીની ખટપટમાં પડવાનું બનેલું નથી તેમને પણ ઉપદેશી થાય એમ જાણી આ લઘુ પુસ્તક વાચકવર્ગની સેવામાં મૂક્યું છે.

આ પુસ્તક સ્ત્રીવર્ગ વાંચી શકે માટે ભાષા ને ઠપ સાદાં અને સહેલાં વાપર્યાં છે, અને શાસ્ત્રીય શબ્દોનો અતિ ઘણો વધારો કરી હાલના તરૂણ જ્ઞાનવાળા પુરુષોનાં ફેટલાંક પુસ્તકોના કંટાળા વિષે મારું કરવાનું કામ તથા મારા સાંભળવામાં ઘણું આવેલું માટે જેમ બને તેમ સહેલી ભાષામાં લખવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, તેપણ ફેટલેક ઠેકાણે ભાષાનું સૌંદર્ય રાખવાને કઠિણ શબ્દો વપરાઈ ગયા હોય તેની ક્ષમા માયુંકું.

અંતકર્તા.

સંસારયાત્રા.

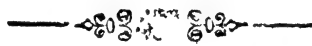
—:૦:—

ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ ન ચંદ્ર તારકં નેમા વિદ્યુતો
ભાન્તિ કુતોઽયમગ્નિઃ॥
તમેવ ભાન્ત મનુ ભાતિ સર્વે તસ્ય ભાસા સર્વે
મિદં વિભાતિ ॥ ૧ ॥

અર્થ—સૂર્ય તેને પ્રકાશ કરી શકતો નથી, ચંદ્ર, તારા તેને પ્રકાશ કરી શકતા નથી અને વિજ્ઞાની પણ તેને પ્રકાશ આપી શકતી નથી; તો અગ્નિ તેને કેવી રીતે પ્રકાશિત કરી શકશે? આ આપ્તુ' જગત દેવીપ્યમાન પરમ-ખરના પ્રકાશથીજ પ્રકાશીત થઈને દિપ્તિમાન થાયછે, એવા મહા પ્રભુને અભિવંદન કરી, તેમની સહાયતા માગી સંસાર યાત્રા નામની નવીન કલ્પીત વાર્તાનો આરંભ કરતા પહેલાં પ્રાર્થના કરુંકું; કેમકે આ જગતમાં મનુષ્યનું ધાર્યું થયું નથી, થવું નથી અને યનાર પણ નથી. જ્ઞે ભગવાનની મરજી હોયતોજ ધારેસો હેતુ પાર પડેછે. કેમકે કલ્પું છે કે:—

કર્તાને કરવું હોય તે કરે, ધાર્યું ના ધરણીધરનું કરે.
જાણ જાણ મહેલ ખનાવી, રહેવા મન આદરે;
વસવા ઠાણે વિધન આવે કે, તે પ્રવેશ કરતાં પડે. કર્તા. ૧
કવિતા કરવા કવિ આજ્ઞ, ને સાહીત સહુ સાંપડે;
ગણના ગુંથીને ગ્રંથ ખનાવે, તેજ નકાજા પડે. કર્તા. ૨

गद्य पद्यगां श्रंथ जनाये, भान्य महान णहु भजे;
 गद्व महा प्रमुनी न भजेतो, इंसो आये गजे. कर्ता. ३
 महा सागरनी भुमाइरीगां, वराणयंत्र वापरे;
 ना तीकनौतम ग्रीपूणु डाय पणु, आसीती अडव्याणु अडे. क. ४
 संसारीक मुधारक यन्त्राने, उद्यम णहु आदरे;
 सं. न, भान, ने गरथ गुगावे, (ज्जे) प्रभु न पांसरो परे. क. ५
 गाडी, वाडी, लाडी, पाडी, धन धान णहु भजे;
 संसारीक सुण्णगां नही आगी, अे पक्षयय प्राणुी अकपजे. क. ६
 हे! प्रभु अथम आधारणु ताराणु. तु जने मनहुं रभरे;
 पाभर प्राणुी पडे विनाने, तव अरणे आरी अडे. क. ७
 साह्य प्रमुनी सहैव भागु, विशेष करी आ रथजे;
 श्रंथ तणी गुंथणी गुंथवा, प्र रंभ इइं आ पजे. कर्ता. ८

प्रकरण पदुं.

तीडा जेशीनो संसाग क्कम.

हिंदुस्तानता रवाभाविक भाग महेने अक भाग जेने
 नर्मदा नदीने प्रदेश कुडेतेमां सुगंधपूर करीने प्राचीन-
 काणगां प्राटुं सुशोभीत नगर हतुं. ते उपर देवी आप-
 ति आनी पञ्चापी उदयारतना नियम प्रमाणे ते पायमल
 थर्ध गयुं हतुं, परन्तु अर्वाचीनकाणगां प्राचीन संस्कृत
 शब्द उपरथी आभाद नामनुं गाम छे. तेमां पंचद्रापीड
 अने पंचगोड अे प्रमाणे दश सातिना अ. सत्रोभांधी
 द्रापीडी आसाणु कुलुक उरडे तीडोजेशी करीने रहते
 हतो, तेने त्यां आश्विन कणु अतुरदशी इवियारे रातना
 अगीआर वागतांन पुत्र रतनेने जन्म अथो, तथी आ

કાળીચૌદશને આતવારની મધ્ય રાત્રી જેવા દુર્લભ સં-
 યોગને અનુસરીને નક્ષત્રના નિયમને અનુકુળ આવવાથી
 મીથુન રાશી ઉપર તેનું નામ કાળાભાઈ પાડ્યું હતું. એ
 કાળીચૌદશના જેવી અંધારી ધોર રાત્રિ વર્ષમાં પાંજી એક
 પણ આવતી નથી. ત્રિશેષે કરીને આંખણ ગૂજરાતમાં તે
 એ ભૂત, પ્રેત, ભૂવા, ભેગી, જાતિ, કામણ દુમણ કરનાર
 તથા મંત્ર તંત્ર જાણનારની પવિત્ર તિથિ કહેવાય છે. એ
 કાળ રાત્રિએ કેટલાક વહેમીઓ રમશાન સ્થળમાં જંતર
 મંતર સાધવા જાય છે. રમશાન ભૂમિનું નામજ મહા
 ભયાનક છે, તેમાં આત્રી કાળરાત્રિ તથા તમરાંતા તીવ્ર
 યોધ વગેરેથી એ સ્થળ એવું તો ભયાનકરૂપ ધારણ કરે છે,
 કે તે જ્ઞતાંજ ગર્ભિણીના ગર્ભ છૂટી જાય છે ને હોશને
 કોથ ઉડી જાય છે; તથા ગામમાં પણ નાનપણથીજ જ્ઞે-
 ગણી. જક્ષિણી વીગેરેની એટલી બધી ખીક ઠસાવી મૂકેલી
 હોય છે કે એ રાત્રે ખીકને લીધે કોઈ બહાર નીકળી શ-
 કતું નથી, તો રમશાન સ્થળમાં તો જવાયજ કેમ આવું
 છતાં પણ વહેમીમાંના કેટલાક મંત્ર ચીખવાની લાલચથી
 લલચાઈને એ અશુભ સાધનની ક્રિયા કરવા જાય છે તેમાં
 કેટલાંક ખીકના વહેમને લીધે કાળને આધીન થઈને મર્ણુ
 પામે છે, કેટલાક ગાંડાતૂર ખની જાય છે, અને શેષ રહે-
 છે તે ઠાંગી ધૂનારા ખની લોકોની નીતિ રીતી બગાડવાને
 પોતાનો આવરદા પૂરો કરે છે. એ કાળીચૌદશને આત-
 વારે કોઈ કાળ ભેરવની, કોઈ બટુકની, કોઈ હતુમાનની,
 કોઈ ભૂત પ્રેતની, કોઈ બ્રહ્મ રાક્ષસની, કોઈ જિનની, કોઈ
 વંતરી, કોઈ ડાકણ શાકણ; તથા સાપ, વીંછી, ષો વ-
 ગેરેની મંત્ર ક્રિયા કરે છે. આવી તરેહના મંત્ર શાસ્ત્રીઓ

એવા તો અધમ જણાયા છે, કે તેમના કૃત્યોનું પૂજવું નજૂતોનભવિષ્યતી છે. એવામાંના કેટલાક કામનીઓને તેમના કંથ વશ થઈ જાય એવું કરવા સારું ધૂવડગી જીભ મંચાવી તેને પોતાની એ મલી વિધાથી મંત્ર ભણી મંત્રી આપી તેમના સ્વામીને ખવરાવવા વારતે આપે છે અને કહે છે કે એ ઉપાયથી તેમના કંથ વશ થઈ તેમની પત્નીઓના મત પ્રમાણે જ આલશે, પોતાની ભાર્યા સિવાય ખીજનું કહ્યું કરશે નહીં. આ પ્રયોગ કરવાજતાં કેટલીક ખાઈઓએ ઢોંગીઓના કંદમાં કસાઈ પડી પોતાના જાન જીવ અમમાં નાંખેલા છે, કેટલીકોએ પોતાના પતિ ખોયા છે અને કેટલીકોએ તો પોતાના કુટુંબમાં એટલો કલેશ, દ્વેશ અને ખટપટ વધારી દીધાં છે, કે તેના કંઈ સમજી નર નારીને પણ આખવાં પડ્યાં છે. આ કાળીઓદશને આતવારનું મંત્ર સાધનનું કામ અત્તાની લોક એટલું બધું અગત્યનું ગણે છે કે કંઈ કહેવાની વાત જ નહીં. આવા સાધના મંત્ર આગળ કોઈપણ પીડા કે રોગ ઉભો જ રહેતો નથી. એવી રીતે જોરા જોરા તેના વખાણુ કરી જગતમાં માટી ઠગાઈ ચલાવે છે. તે એટલે સુધી કે તેમના મંત્રથી મનની ધૃષ્ટિ પૂર્ણ થાય છે, માંદો હોય તેને ડાકટર કે વૈદનું ઓસડ કરવાની જરૂર જ રહેવાની નહીં. સાપ, ઘો કે ગમ એવું ઝેરી જાનવર કરડ્યું હોયતો તે મંત્રથી એકદમ સારું થઈ જાય છે. પરંતુ આજસુધી એવા મંત્રોના સાધનથી રોગ કે દુઃખ ગયાં હોય એવા ભાગ્યે જ એક ખે દાખલા અજવાળામાં આવ્યા હશે. વખતે કાગતાળી ન્યાયની પેટે કોઈ બનાવ બન્યો હોય તેની ના કહેવાય નહીં. પણ આવી મંત્રની ક્રિયાથી થાય છે એવું માનવું એ મીઠ્યા છે.

ગુજરાતના ઉત્તર ભાગમાં એક વિચિત્ર રીતી તાજ ઉતારવાની વહેમી લોકોએ પસરાવી દીધી છે કે ગ્રહણ જેવી પરવણીને દિવસે સૂતરના સાત તાંતણા બધ તાવનો દોરો કરવાને તે તાંતણા બેગા કરી નમ યજ્ઞ ધૂવડના શબ્દ સાંભળી તે દોરાના ધૂવડના બોલે બોલે એક ગાંઠ એવી સાત ગાંઠો વળાય તો તે દોરાથી ગમે તેવા એકાંતરીએ, ચોથીએ કે કાળ જ્વર પણ જતો રહે છે. આવાં આવાં મંત્રનાં બહાનાં પોતાના શાગિર્દોની મારફતે લોકોમાં પસરાવી માઠી ડગાઈ ચલાવી કપટથી પૈસાનો સેનગ્રહ કરે છે. આવા ફુંદમાં ફસાઈ ગએલાના મનમાંથી પણ વહેમ ખસતો નથી, એ અતિ શોચનિય છે. આવાજ ડગારા, તીડા જ્ઞેશીના ભાગ્યશાળી કુંવર કાળીદાસનો જન્મ પણ તેજ રાત્રિએ થએલો તેથી અત્તાની લોકોમાં ધણે ખરે ઠેકાણે જંત્રિ, વંત્રિ, ડાકણ શાકણ, મેલડી ઇત્યાદિની સ્તુતિ પ્રાર્થનાના ધોષ આકાશ સુખી પહોંચેલા ગણી ખાખનો આનંદ ખલ્લાંડમાં પણ માય નહીં. આ સિવાય કાળાભાઈમાં રૂપ, રંગ, ગુણ પણ નામ પ્રમાણેજ હતાં. આ સર્વે ઉપમા યોગ્ય, પિતાના ભાગ્યશાળી કુંવર રાત્રે ન વધે એટલા દહાડે વધે એ પ્રમાણે ત્રણ વર્ષના થમ્મ ત્યાં સુખી સુખીવૃત્ત ધારણ કરનારથી બોલાય નહીં તેમ તેમને જાલતાં ન આવડે તેથી બોલવાના સમજ આધા હોય એમ માનવામાં આવે. તથા પરમહંસની દિક્ષા લીધેલા જન્મ એકું, જૂકું, ગંધ, દુર્ગંધ, સાડું, નકારું, બક્ષ અબક્ષને લેએ નહીં તેમ તેપણુ તેમજ કરતા પાંચ વરસના થયા ત્યારે પરાણે મા, મમ, ખાઉ એટલા ગણ્યા ગાંધ્યા શબ્દ આવડ્યા, અને અપલક્ષણનો તો દિવસે દિવસે

વધારે થતાં આલ્યો તોપણ માતાના મનમાં અતિ પ્રેમને કીધે એવું આવતું કે મારો લાડકવારો લાલ ક્યારે મોટો થાય કે તેને પરણાવી દીકરા વહુને માથે માડ ધાલી રામણુ દીવો લઈ પેંકી લઈ. કેમકે મારા આપ્પા જન્મારા આં લહાવો લેવાનો વખત આ સિવાય બીજો આવવાનો નથી. વાંકા મૂંકા પણ ધર્મના રોટલા તેમ ગાંઠો ઘેલો પણ મારા કુળને તારનાર છોકરો છે એવું માનતી. ખાપ પણ નામના તીડા જ્ઞેશી તેપણુ લહાવો લેવામાં સ્ત્રીના કરતાં વધે એવા હતા, કેમકે તેણે પોતાની અર્ધાંગનાના સીમંતના સંસ્કારમાં ધર વેચીને ધંધોલીજી કર્યું હતું. પરંતુ જાતનાં ભિક્ષક બ્રાહ્મણુ ને દોરા ધાગા મંત્રી લોકોને ઠગનારા અને ગામના લોકો અસ્તાનતાના કુંગરમાં દર્પ ગએલા તથા આંધળામાં કાણો રાજીએ તેમ જ્ઞેશીની આંખે દેખતા હતા. તથા જ્ઞેશીનું ટકુ ઠીક ચાલતું હતું. આપ્પા ગામમાં એક પણ સાક્ષર નહીં તથા જ્ઞેશીનું જન્તર મંતર અને દોરા ચીડીનું કામ યથાસ્થિત ચાલતું. એ જ્ઞેશીની વિદ્યામાં તો એવા કુશળ હતા કે અમણુ અખળા જોટલું પણ ટીપણું જિંઘ શકતા નહીં. ગમ તે સાલનું ટીપણું હોય તે અટકળથી સટક સટક કાઢી ચાકલની ખારદાને એવી ફક્ત અખળાએ નજ ઠગે એમ નહોતું. પરંતુ અજ્ઞાન ભાઈએને પણ ઠગતા એવી રીતે કરતા તથા પોતાનો કાર વ્યવહાર ઠીક ચાલતો હતો. ધરમાં પાંચ ડોડી રૂપીઆનો જીવ થયો એટલે તેમના હરખનું તો પૂછવું જ શું બાધા આખડીમાં બાઈડીનાથી એટલા ખરચાય તો પણ જ્ઞેશીને કાળજી ધક્કો લાગે એવું નહોતું, કેમકે મહેનત કરીને રળવા જવું પડતું નહીં કે મનમાં લાગણી

थाय. अम करतां काणीदासने आठ वरस यवा आण्वा
 त्यारे तेने लण्वाववाना ज्ञेशीअ धण्वा धण्वा उपाय करवा
 भांड्या केमके दिवसे दिवसे ते गाभभां राण्ण तरक्षी वि-
 द्याने। प्रसार यवा भाटे प्रयत्न यतो हतो, तेथी ज्ञेशीनी
 अस्तानता र्पी अंधकारभांपी ज्ञानर्पी आंआ उधडवा
 भांडी ने भनभां पककुं सभज्जुं के आ भाई अठम सठम
 अने ठांग हवे आआ दिवस निळी शक्ये नही, भाटे छिं-
 कराने जे अक्षर आवडे तो ठीक, तेथी छोकराने लण्वा-
 ववानी धण्वाअे महिनत करी पण ते सर्व धूण उपर लीपळुं
 धुं केमके गळकीना शालीग्राम उपर पाण्णीनी असर थाय
 तोअ अेना उपर लण्वाववानी असर थाय अेवुं हतु तेथी
 तेतो काणा अक्षरने कुटी भारनारोअ रहो. आठ वरस
 पूरां यथां तेथी आळणुनी शीती प्रभांजे उपनयन संस्कार
 करवानो प्रसंग आण्वा त्यारे ते संस्कार करवानुं शुभ
 मुहूर्त तीडां ज्ञेशीअे काळ साक्षर ज्ञेशी पासे जेवराण्णुं
 तो ते महा सुदी पने युइवारने। दिवस सारे आण्वा
 तेथी ते दिवस उपर गाभ परगाभपी सगांने जोळाव-
 वांनी कंकु छांटीने कंगोतरीअे अहार गाभ नीअे मुज्ज
 क्षणीने भाकली दीनी:—

श्री.

स्वरित श्री सूर्यपूर महासुभरथाने अनेक सर्व शुं-
 भांपमा योग्य शास्त्री श्री प शास्त्री. विद्यासागर वि.
 कृपासागर प्रति आजादपी ली. ज्ञेशी तीडा अंगेश्वरना
 शाष्टांग हंडवत प्राण्णम सेवाभां अंगीकार करथो. विशेष
 अिरंअी काणीदासने उपरीत आपवानुं शुभ मुहूर्त
 वसंतपंचमीने युइवारनुं प्रातःकाणभां तण्ण धटिकाअे मुं-

કરે કરેલું છે માટે એ પ્રસંગ ઉપર સહક્રુમ્પ સહપ-
રિવાર પધારી અમારા આનંદમાં વૃદ્ધિ કરશે એવા
આપનો સંપૂર્ણ ભરૂંસો છે. મીતિ પૌષ કૃષ્ણ પ્રતિપદા
ચંદ્રવાર.

ઉપવિતના મુહૂર્તના અરમ્ને વાસ્તે જ્ઞેશીએ
પાતાના ઠગારા ધંધાને ધમધીકારે ચલાવવા માંડ્યો હતો.
કેમકે તે ગામના સોકો રાજ તરફથી વિદ્યાશાળા સ્થા-
પન યમાધી બણી ગણીને દિવસે દિવસે પ્રવિણ થતા
હતા. તેથી તેમના મનમાંથી વહેમ ઓછો થતો હતો
તેથી જ જ્ઞેશીને આત્રી ચર્ષ હતી કે હવે મારો આ ધંધો
ચાલવાનો નથી માટે જ્ઞેમ અને તેમ પૈસો ભિગો કરી
લઉંતો સારું. જનોઇની ક્રિયામાં વરાવાજન કર્યા વગર
ચાલવાનું નથી. પાસે નહિ હોય તો કાળા ચોરના પણ
કાઠી કામ કાઠી લેવું પડશે અને સાતિભાજન ધર
પ્રમાણે સારુંજ કરવું પડવાનું, નાતમાં આપ દાદાની
નામના છે તેના કરતાં વધારે ન થાય તો ચાલું પણ
તેથીને તેથી તો રહેતી જ જ્ઞેઇએ. એ ચિંતામાં ને ચિં-
તામાં પોતે તથા ખેતાનાં ખાઇડી છોકરાં મીઠુંને રાટસો
આય. તેમને પહેરવાને જડાં પાતળાં લુગડાંનાં પણ
સાંસા પડે તેથી તે બિચારાં ચીંથરે હાલ કરે એથી રીતે
પેટે પાટા ખાંચી તથા ફૂડી કમાણીનો પાપનો બાર
જાટો કરી પૈસા ભિગા કર્યા તે નાતના એક દિવસના
જમણુ સારું બાત બાતની રસોઇ કરાવવી એવા મનસ્વી
વિચાર કરી અવસર આવ્યો ત્યારે કુલણુ બની સ-
ધણું ભાર મૂક્યું. નાત જમવા બેઠી ત્યારે જમનજરા
સોકોમાંથી કેટલાક કહેવા લાગ્યા કે વાહરે! વાહ! જ્ઞેશી

મહારાજ તમારાં ઘાટાં ઘર છે અને રસોઈની સામગ્રી કેવી સારી અનકુટના જેવી છે ! આવી સામગ્રી ખરી થ્રફા વગર થાય નહિ. સાહિત્યમાં પણ કંઈ મથા નથી. એતો આપજ કરી શકો. ખીજનો આશરો નહિ. તેમ ખીજ તરફથી કેટલાક મસ્કરી પણ કરતા જાય ને ખોલતા જાય કે જ્ઞેશી મહારાજ તમારી રસોઈની શી તારીફ કરીએ, અને તમારા સાતિમોજન ઉપર ખાવવું તો પૂછવુંજ શું? રસોઈનો કેવો તાશીરો બન્યો છે, કે જેનાં પત્રાળાં તેનાંજ ધી એવું કંઈ કાચા પોચાથી બની શકે? એ તો તમજ કરો. તમારા જેવા મરદ હવે નાતમાં ગણ્યા ગાંડ્યાજ છે. (જેનાં પત્રાળાં તેનાંજ ધી એ કહેવાની મતલબ એ હતી કે મહુડાના પાનનાં પત્રાળાં હતાં અને તેનાંજ ધી એટલે મહુડાનાં ફળ જે ડાળ તેને પીલીને ડાળીઈ કાઢિલું હતું. મતલબ કે ધીમાં ડાળીઆનો ભેગ હતા.) એમ જેને જેમ કાવે તેમ ખોલે; પણ જ્ઞેશીની સ્થિતિ જાણનારા વિદ્વાનોને ખહુ લાગે. પણ તે બિચારા કરે કેમ? શાકમાં મૂળાપણીનો શો હિસાબ! મતલબ કે એમના ખોલવા તરફ ધ્યાન રાખનારા એાછા હતા. એ દિવસે જમીને ખસ્ટદેવાનાં ટાળે ટાળાં ખોલતાં ખોલતાં જવા માંડ્યાં અને આખા ગામમાં હોહાકાર થઈ રહ્યો અને ગામના લોકોમાંથી કેટલાક ખાસજોને પૂછતા જાય કે કેમ અંદ્રશંકર ત્રવાડી જમવાની કેવી મજ પડી? ત્યારે અંદ્રશંકરે કહ્યું કે જમ્યા તો યથાસ્થિત છીએ પણ એ કંઈજ નહિ. ગયા વરસમાં લક્ષ્મીદાસ શેઠને ઘેર કંસાર, લેખી ને શાકરની રસોઈ હતી. ખસ્ટમોજન એવું તો ઉતકૃષ્ટ અને થ્રફા-

પૂર્વક ક્યું હતું કે તે સ્વાદિષ્ટ અને સરસ થયું હતું. તે ઘણું આધા છતાં તેના ઉપરજ ભાવ રહ્યો હતો. તે વખત મેં જેવું યથેચ્છ આધું હતું તેના મુકાબલામાં આ આવે નહિ. તે વખત મારાથી ચલાવું નહોતું તેથી મારા બંને છોકરા ભદ્રશંકર ને ઉદ્રશંકર મને બે હાથે ઝાલીને લઈ જતા હતા તેને પણ અમારા નગરવાસી ભૂદેવો વખાણતા નથી કેમકે તે વખતે તલકચંદ વૈદે મારા દીકરાને પૂછ્યું કે કેમ ભદ્રશંકર આધાની કેવી મજા પડી છે ? ત્યારે મારા પુત્રને બદલે મેં જવાબ દીધો હતો કે બાપાં અમારાં જમવાં ! જે બે હાથ ઝાલીને છોકરા ઝાલી જાય છે તો પણ જવાય છે ? જમવાં તો રામશંકર જ્યાનાં બલાં કે જેમણે જમણુ પછાડી પ્રાણુ દીધા. મતબબ કે રામશંકર જ્યાએ તો એટલું બધું આધું હતું કે તેમનો જમવાને ડોકાણેજ ચોટા કરવો પડ્યો હતો.

એની રીતે અકરાંતીઆની પેઠે આનારાએને જમાડીને પોતાની મહા મહેનતનો મળવેલા પૈસા એજે ગુમાવવો એ ઘણુંજ અયોગ્ય છે. એવું સાધારણ સમજનારને પણ લાગતું હતું, પણ તે વિચારા કરે શું? એ વખતમાં કેળવણી ઉપર લક્ષ રાખનારા ઘણા યોગ્ય હતા અને ઘણા માણસો અજ્ઞાન અને ઉપરના મત પ્રમાણિતા જૂના વિચારના હતા. કેટલાક ભીખારીદાસો ઘેર ઘેર ભીખ માગીને અનાજ લાવે તેમાંથી જે નખલામાં નખણું હોય તે પોતે તથા પોતાનાં બાઈડી છોકરાં આય અને સાઈ હોય તેને વેચી સાઈને તેના પૈસા એકઠા કરે. કહ્યું છે કે “જેવું અજ તેવા આડ-

કાર" એટલે જેવું ખાય તેવી બુદ્ધિ યાય, એમાં કંઈજ નવાઈ નથી અને એવાની પ્રજા નિર્માલ્ય અને માલામ્લ બુદ્ધિવાળી યાય, એમાં કંઈપણ નવાઈ નથી. મૂર્ખ મા-ખાપો છોકરાંને સાઈ, સાઈ અને પુષ્ટિકારક ખાવાનું ન આપે, તેમને શરીર રક્ષણાર્થે સાદાં અને જડાં લૂગડાંની પણ તેવડ કરે નહિ, તેથી તેમને ચોમાસામાં સરદી લાગે, શિયાળામાં ઠાઠ વાય, ઉનાળામાં તાપથી શરીર ખગડી કાઠું થઈ જાય અને તે જ્યારે માંદાં પડે ત્યારે દવા દારૂમાં દમડી સરખીએ અરથે નહિ. તેવે ઠૂકાણે દમડી સરખીનો પણ હિસાબ ગણે અને નાત જાતના ઉક્તિ અરથમાં અરથવાને હાથ માકળો જાય તથા પાંચ પચીસ રૂપિયા મંત્ર જંત્ર, દોરા ચીઠ્ઠી અને એવી વહેમી ક્રિયામાં વાપરે તેથી પરિણામ દુઃખ ભોગવે, તોપણ તનની દરકાર રાખવાના ઉપાય આગળ નજર ઉઘાડે નહીં, અને દીવો લઈને ફૂવામાં પડે એવું કહેવાય. એવું યાય એ કેવું થોમનિય છે? છોકરું દોરા ધાગા કરતાં છતાં પણ લેવાવું જાય તોપણ તેમની આવા ખોટા જહેમ ઉપરની ખેડેલી શ્રદ્ધા મટે નહીં, એજ એમના દુર્ભાગ્યની નિશાની છે. પોતાની જાત કમાઈનો ઉપયોગ પોતાથી કે પોતાનાં છોકરાંથી યાય નહીં એટલુંજ નહીં પણ કેટલાએક દ્રવ્યના એવા દાસ જણાયા છે કે પંડે જોઈતાં જડાં પણ લૂગડાં પહેરે નહીં ને પહેરવા દે નહીં. સાઈ ને પુષ્ટિકારક અનાજ ખાય નહીં કે ખાવા આપે નહીં અને જે દ્રવ્ય ભિયું યાય તે એની શીતે દાઠી મૂકે કે તે કયે ઠૂકાણે દા-ટયું છે તેની પોતાના નજીકના સગાને પણ અખર પડવા ન દે; તેથી તેના વારસો બિચારા કુંગાલ દશામાં પરાણે

दहाडा कडाडे पछी “जोहे डोण ने भागवे भांरंग.”
 अमे प्रभावे ते दोटलुं द्रव्य कोर्ष नशीमदारना हाथमां
 जय त्यारेज लोकना जल्लुवाभां आवे डे लीप्यारीदा-
 सना पैसा नशीमदार लक्ष्मीरामना हाथमां आव्या. मि-
 प्यारीनी स्थिति अताववाने नीयेनी कविता उपयोगी
 धारी दाअल करीछे ते ध्यानमां राअवा जेवी छे:—

“वसंततिलका छंद.”

तुं गर्व पर्वत अडरो शुं मिप्यारी तारी,

अस्त्रांडमां स्थिति अणी सौधी नहारी;

डोणी डलाल हलका जन जे नकारा,

तेना अहरनीश अमे शुज्जवा दुंकारा. ॥ १ ॥

गोपुम शाण अणुकादिक धान्य सांरं;

ते वेमिने अलवतो धरनुं सुतारं.

तुं लंग कांग मठ डोद्रवने शुवारी,

आतो निरन्तर सुप्पी न यतो मिप्यारी. ॥ २ ॥

कुंशुस कार्य करीने शीअये कमावुं,

आंतैअपी सरस मिष्ट न आधुं आधुं;

मुर्पाधिराज मनमां कशुं ना विअरुं,

मिप्यारीअे करममां आ कयां लआवुं. ॥ ३ ॥

आवा मिप्यारीदासो दिवसे दिवसे वधता जय त्यारे
 तेमनी लीअणी लुंडी दशा थाय तेमां नवाध नथी.

तीजान्नेशीनी दिवसे दिवसे आत्री यती गध डे
 गाभपरगाभमां राज्य तरक्षी ज्ञान आपवानां साधननी
 अनुकुण पडे अमे गोठवणु यध छे तथा पहलां प्रभावे
 आपणो पोपारी नथी; अटलुं नहि पणु तेनो पोतानो
 कर व्यवहार केवी रीते आलये अमे आअतनी भाटी

ચિંતા પેઠી. અધુરામાં પુરૂં જ્ઞેશીના છોકરાને જનોઈ દીધાને પૂરા ખાર મહિનાએ થયા નથી એટલામાં તેમને ઘેર કન્યારત્નનો જન્મ થયો. એ વાતની વધામણી તીડા જ્ઞેશીએ જ્યારે સાંભળી ત્યારે ઘરમાં રાંધ્યાં ધાન્ય રહ્યાં તથા તેને માથે એટલું બધું સંકટ અને શોક આવી પડ્યો કે તે પરમશ્વરને પણ ગાળીપ્રદાન આપવાને અચકાયો નહિ, ને કહેવા લાગ્યો કે દેવને દયા ક્યાંથી હોય. હે દેવ! મારે ઘેર તે દીકરીને શું કરવા જન્મ આપ્યો એવું બાલી લમણે હાથ દેઈ પોકત્રાપ કરવા માંડ્યું, એટલે ક્ષિ-
બ્ધાનાં આડોશીપાડોશી બેગાં થઈ ગયાં. તેમાં જે સં-
ભાવિત મનુષ્ય હતાં તેમણે ખીરજ આપીને ઉપદેશ કર્યો કે જ્ઞેશીબાવા રડો છો શું કરવા, હજી તો એ બાળક છે, એ ટલામાં તે શું કરવા હબકી જાઓ છો? જ્ઞેશીએ કહ્યું કે આ કાળીઆ છોકરાની પીડા તો વળગી છે અને આ ખીજી છોકરીની પીડા. કેમકે છોકરી, એ પારકું ધન છે. ઘરમાં રખાત્ર નહિ, અને માઠી થયે પરણાવી તેને સાસરે વળાવવી ઈત્યાદિ કરવામાં જાટો ખરચ થવાનો તથા “ખારણે જમાઈ બાંધ્યો તે જન્મ બાંધ્યા ખરોખર છે,” એવી જે કહેવત ચાલે છે તે અમારી નાતમાં ખરી ઠરી છે અને તેજ વિચાર મારા મનમાં નિરંતર આ-
બ્યાજત્કરૂં છે. દીકરી સંમંબીનું ભારે ખરચ અને તેના ઉપર પડતાં સંકટો એ સઘળાનો વિચાર કરીએ તો એવું જાટું દુઃખ મારા સમજવા પ્રમાણે ખીજું નથી. દીકરીઓનાં દુઃખ સુખી માખાપોથી પણ વેઠી શકાતાં નથી. એ મારા જાણવામાં યથાસ્થિત છે તે તે મારાથી સહન કેમ થઈ શકશે? કહેવત છે કે “ગાયને દીકરી જ્યાં

દોરે ત્યાં જાય” અને તેમને ભાગ્યેજ સુખ હોય છે. છોકરી હોય ને તે ગાંડો થાય, અપંગ હોય, નાટી જાય, નકારે નીકળે, તથા વ્યસની થાય તો પણ માઠી ચિંતા ન થાય. પરંતુ છોકરીને માથે જ્ઞે કલંક આવે તો આખા કુટુંબને અને સગાંવહાલાંને જન્મભારનાં મહેણાં રહે ને તેમને માં બહાર કાઢી ફરવાનો દહારોતો આવેજ નહિ, તેથી વખતે આત્મઘાતનું માટામાં માટું પાપ કરવું ઘડે, માટેજ ઘીકરી સમાન ખીચું દુઃખ નથી, વારસે એનો કંઈ ઉપાય જડે તો સારું. એવાના એવાજ પિત્તારમાં શિખામણ દેનારનું એક વચન પણ સાંભળે નહિ.

એમ મનમાં વિચાર આવતાં રાત્રિ થીતી. એ અરૂં છે કે ચિંતા સમાન ખીચું દુઃખ નથી. ચિંતા ચીતા કરતાં એક ફક્ત અનુસ્વારનાજ તકાવતને લીધે વધારે દુઃખકારક છે, કેમકે ચીતા તો એક વખતજ બાજે છે પણ ચિંતા તો બાબી બાબીને ચીબાંતી મારે છે. એથી રીતે ચિંતા હત્પત્ત થયાથી એકજ દિવસમાં જ્ઞેરીનું શરીર લેવાતું ચાલ્યું. અને તેના મનમાં નકારા વિચારે મજબૂત ધર કર્યાથી તેની બુદ્ધિમાં પણ ફેર પડવા લાગ્યો અને બુદ્ધિ બગડવાથી તે બાળહત્યા કરવાનો માનસિક ગુન્હે પણ કરી ચુક્યો અને વાચિક ગુન્હે કરવા માટે પોતાની સ્ત્રી જે બિચારી સુવાવડના ખાટલામાં હતી અને જેને દશ વાસા પણ પૂરા થયા નહોતા એવું છતાં પણ તેની પાસે જઈકહ્યું કે એ કન્યાને જ્ઞે તું દૂષણીતી કરીશ તોજ આપણે સુખી થઈશું. સગમ એ કામ તારે સત્વર કરવું ઘટે છે. આવું સાંભળી તે બિચારી મૂજે તો સુવાવડના ખાટલામાં નખળી અવસ્થામાં હતી; તેમાં વળી પોતાની

છોકરી જેને પ્રાણુ સમાન વહાલી ગણનાર તેના કાનમ
 જ્ઞેશીના આ શબ્દ પાણુ જેવા લાગ્યાથી તેના મનમાં
 જે આંચું તેનું વર્ણન કરણુરસમાં જે કરીએ તે થોડું
 છે. શબ્દના જાલા લાગ્યાથી તેના મનમાં એવું આંચું
 કે જે આ સમયે ધરતી માતા માગે તે તેમાં સ-
 માધ જ્ઞર્થ. આવી તેની સ્થિતિ જ્ઞેતાં છતાં પણ પેલા
 હત્યારો જ્ઞેશી તેા હઠ લઈને હમો તે હમોજ. તેથી
 ખાઈએ કહ્યું કે હમણા જ્ઞેઓ પછીની વાત પછી છે
 તેથી જ્ઞેશીને લગાર ધીરજ વળી, ને મનમાં લાંચું કે

• આજકાલ આપેલી આપદામાંથી મુક્ત થઈ શકાય ખરો.

પેલી જ્ઞેતાને પોતાની અનાથ, અપ્પસુરત, નિ-
 રપરાથી આજ્ઞાને જ્ઞેઈને એટલી તેા દયા આવી કે તેણે
 પોતાનો પ્રાણુ જ્ઞય કે ગમે તે સંકટ આવી પડે તેાપણુ
 આ બાળકીને માઠી કરી એવું પણ લીધું. “કહ્યું છે કે
 છોકરું આપની સાહેબીમાં ન ઉછરે પણ માતા રેંઠિઆ-
 માં માટું થાય,” એટલે મા રેંઠિઆ પૂણી કરી તેની
 આસનાવાસના કરી પોતે પરમ દુઃખ વેઠીને પણ છોક-
 રાંને ઉછેરે છે. માતા સમાન છોકરાં ઉપર હેત રાખનાર
 પરમથર સિવાય બીજું કોઈ છેજ નહિ; એમ કહીએ
 તેા ખાટું નથી. આખી દુનિયાનું ઋવેર ને સોનું બિયું
 કરી તેને એક ત્રાજવામાં મૂકીએ ને બીજા ત્રાજવામાં
 માનું હેત મૂકીને જ્ઞેખીએ તેા તે હેત નમે છે એવું
 પ્રિય માનું હેત છે. પક્ષીની માદા પણ પોતાનાં બચ્ચાં
 ઉપર અતિ પ્રેમ રાખે છે તેા મનુષ્ય પ્રાણી જેને પ-
 રમથર અંગસાન ને તર્કચકિત આપેલાં છે તેની સાથે
 સાનચકિત છે તેને વિશેષ હેત હોય તેમાં કંઈપણ નવાઈ

નથી. આવા પ્રેમથી પેલી જનેતાએ નકી ક્યું કે જ્યાં
 સુખી મારા જાળીઆમાં પ્રાણ રહે ત્યાં સુખી મારે એનું
 રક્ષણ કરવું કરવુંને કરવુંજ. આ પછી બે ત્રણ દિવસે
 જોશી પાછા ફરીને પૂછવા લાગ્યા કે કેમ હજી સુખી
 પેલું કરમાવેલું કામ થયું નથી? ત્યારે તેણે જવાબ દીધા
 કે એ બાળકુલ્યા અને સ્ત્રીકુલ્યા હું આજીવ કરીને કહું
 છું કે મારાથી કદી પણ થવાની નથી, એ અપરાધનો
 ગમ એવો દંડ થાય પણ સ્વામીનાથ એ બને નહિ અને
 મારા દેખતાં બીજાને પણ હું એવું પાપકર્મ કરવા દેવાની
 નથી. માટે આપ પ્રથમ મારો પ્રાણ લઈ પછી એનો
 હ્યો. મારે આ ક્ષણમંચુર દુનિયામાં જીવેને સુખ ભોગ-
 વવું નથી. જોને અક્ષય રહેવું હોય તે એ કામ સુખે કરે,
 પ્રથમ હું મારો પ્રાણ આપ માગો તો આપવા તૈયાર
 છું. એવી રીતે વિનવી વિનવીને કરણારસથી એટલા બ-
 ધા કલ્પાંતની સાથે કહ્યું કે જો તો ફર જોશીની વજૂ
 જોવી જાતી પીગળીને પાતળી પાણી જોવી થઈ ગઈ, તેથી
 તે કન્યા મારી નાંખવાનો વિચાર અંતે તેને માંડી વા-
 જવો પડ્યો. કેમકે જોશીના મનમાં તે વખતે બીજા
 પણ વિચાર આંચો. “વધાપકાલે મૃતા માર્યા” કે વૃ-
 ધ્ધવસ્થા ધણી નજીક આવી પહોંચી છે. છોકરો દાધા-
 રંગો છેજ, ઉદ્ધમ ધંધો દિવસે દિવસે આંછો થતા બચ
 છે તેથી એવામાં બાઈડી ગઈ તો પછી મારી શી વણ
 થવાની. કેમકે તે પ્રાણ ત્યાગ કર્યા વગર રહેવાની નથી.
 માટે બાઈડીની શીખામણ સ્વીકારી. એ વખતે પાછો
 બીજા પણ એવો વિચાર આંચો કે આ વખત તેનું
 શરીર કથ થઈ ગયું છે, અને વિપતિમાં છે, તેમાં

છોકરી સંબંધીના વિચાર ઝાઝીવાર મનમાં રહેશે તે માઈં ધર સાગડું બેસશે તેથી છાતી ઠાકીને હિંમત દીધી કે તારા કહેવાથી હવે હું .પૂરેપૂરું સમજ્યો કે એ-
પાપનું કામ ન કરવું. પણ એને ઉછેરીને માઠી કરવી પછી આગળ ભગવાન જેવો ધણી છે, જે કીડીને કણુ ને હાથીને મણુ ગમે તે રીતે આપે છે. આવા શબ્દ સાંભળ્યા ત્યારે સ્ત્રીને એટલી બધી નિરાંત ને શાંતિ વળી કે ખારા પાણીના પાટમાં મીઠા પાણીની વરેડી મજે એવું લાગ્યું.

તીડા જ્વેશીની વહુને સવા મહિનો થયો એટલે તે નાહી ઘોઈને ઉઠી, તેથી જ્વેશીને જે માયાકૂટ કરવી પડતી હતી તે સમજી મઠી ગઈ, અને તે ધરના કામથી છૂટા થયો. ત્યાર પછીના તીડા જ્વેશીના દિવસ પરાકા-
બ્યાએ જવા લાગ્યા. ગામમાંથી જે ધૂતી આવવાનું મળતું હતું તે આણું થવા લાગ્યું. એવી રીતે બંને સ્ત્રી પુરૂષ અને બે છોકરાં દિવસ નિર્ગમન કરતાં હતાં અને કા-
ળીદાસને ખાર તેર વર્ષ થવા આવ્યાં તોપણ તે તો કાળા અક્ષરને કૂટી મારનારોજ રહ્યો, તેમ અકલ પણ તેવીજ જુકી થતી ચાલી, તોપણ એવા છોકરાને પરણા-
વવા ઉપર જ્વેશીને પૂર્ણ પ્રેમ થયો, તો તેની ધણીઆણીને થાય તેમાં ઝાઝી નવાઈ નથી. એ સમયમાં જ્વેશીનું કુળ એટલામાં ગણાતું હતું, તેથી સારે સારે ડોકાણિથી ઉપરા-
આપરી માગાં આવવા માંડ્યાં પણ જાતે નવ માતૃ શુક ગજવાના વર માટે વધારે પહેરામણી આપે તેને ધેરજ વેરીશાળ કરવું. એમ કરવાથી લોભે લાભ જોવાનો વારો આવ્યો. જે કોઈ વિવાહનું પૂછવા આવે તેને વાંકડાની

રકમ આછી છે એવું બહાનું કાઢી ચોખ્ખી ના હેક. “ગોજે મરે તેને વિખ થું કરવા આપવું.” એ કહેવત ધ્યાનમાં રાખી નહિ પણ જાડું લાગે એવા વેણુથી ન-કાર કરે, તેથી જીમને ના કહેલી તે સવળા તેમના દુશ્મન થઈ પડ્યા. તેથી આખી નાતમાં વાતો ફેલાવી કે તીકા જ્ઞેશીનું કુળ તો બંગાળી છે માટે એમની બરોબરી બંગાળીઆની કન્યા માથા સિવાય છોકરાનો આંલો કરવા દેવાના નથી. વળી જો કોઈ તેને ત્યાં કન્યાનો વાકુફાન સંસ્કાર કરવા જાય તેને બમાવીને પાછા કાઢે, અને વેચીયાળ ન મજે એવા પ્રયત્ન તેઓ કરવા લાગ્યા. તથા તે જ્ઞેશીના નામ પછવાડે બંગાળી છાપ સમજાવી નાતમાં છપાઈ ચૂકી. છોકરો જીમ દિવસે દિવસે જાટો થતો ગયો તેમ જીંચકૂળના લોકોમાંથી કોઈપણ આવ પૂછવા લાગ્યું નહિ એટલે જ્ઞેશીની અહંકારમાં મી-આએલી આંખો ઉઘડી તેથી જ મનમાં વિચાર આવ્યો કે ગમે તેવે ઠેકાણે અને ગમે તેવે વાંકડે વિવાહ કર્યા વગર હવે ચાલવાનું નથી. એવામાં વટપત્તન જેને હાલ વડોદરે કહે છે ત્યાં એમની જ્ઞાતિનો મેળાવડો કર્યો. તેથી દક્ષિણ તથા વાટ ખરચ મળવાની લાલચથી જ્ઞેશી ત્યાં સીધાંવ્યા અને તે અરસામાં અલારસાના રહીશ વિશ્વનાથ પંડિત પણ ત્યાં જ્ઞાતિનું દર્શન કરવા આવ્યા હતા. તેમને ઘેર કેળના ગર્ભ સરખી, ચંદ્રવદની, કે-શરીની કઠી જેવી કઠીવાળી, મૃગ નયની, સુશીલ, સુલ-ક્ષણી, સરસ્વતિનો અવતાર, સરસ્વતિ મણી જેવી બાઈ નામે પુત્રી હતી, તેને પરણાવવા સાંરે પંડિતજી ઉંચા કુળનો વર જોળતા હતા. પણ નાતમાં જીંચા

કુળનો કોઈ વર મળતો નહોતો, કેમકે પંડિતજીનું કુળ
 નીચું ગણાતું હતું. એવામાં કોઈ સંકેતિએ તેમને અને
 તીડા જ્ઞેશીને ભિગા કરી દીધા, અને લાકડે માંકડું બઝાડી
 આપ્યું તથી પંડિતજીએ પોતાની સરસ્વતિ નામ કન્યાના
 વિવાહ વિષે પૂછ્યું તથી જ્ઞેશીએ “લપસી પડ્યા તો
 નમસ્કાર” તથા “જ્ઞેઈતું હતું અને વૈદ્યે કહ્યું” એમ
 ધારી હા કહી. કેમકે નાતમાં પંડિતજી સિવાય ખીજે
 કોઈપણ ભાવ પૂજનાર મળ્યો નહોતો. પંડિતજી પાસેથી
 પહેરામણી પણ સારી મળનાર હતી એ સર્વ જ્ઞેઈજ્ઞે-
 શીએ હા કહી હતી. તથી ત્યાંને ત્યાંજ વાકુદાન સંસ્કાર
 કર્યો તથા પાઘડી બંધાવી ચાંલો કરી રૂપિઆ આપી
 પાસે એસનારાએને ગોળધાણા વહેંચ્યા. પછી તેજ દિ-
 વસે ચૈત્ર સુદી પંચમીને ચંદ્રવારનું શુભ લખ નક્કી કર્યું.
 તથી બંને વહેવાઈએએ પોતપોતાનાં સગાંવહાલાં અને
 આજખીતાંએને કંદોતરીએ પણ ત્યાંજ લખી, અને
 તેના ઉપર કંકુ છાંટી જે સગાંવહાલાં કે આજખીતાં
 આભ્યાં હતાં તેને હાથોહાથ આપી. અને વટપતતપીજ
 ખીજી ટપાલ માર્ગે ઝાકલાવી. ઝળાવરો વેરાયા પછી
 બંને વહેવાઈએ પોતપોતાને ગામ ગયા અને લખની
 ધામધુમ સાથે તૈયારીએ કરવા માંડી. આઝાદથી જ્ઞેશી-
 જીએ જન શયુગારી, સગાંવહાલાં સર્વેને તેડી ગામના
 જનૈયા સહવર્તમાન ગાડીપોડા સાથે મહૂર્તને દિવસેજ
 ખાર ઉપર ત્રણ વાગે અક્ષરસાની ભાગેજે આવી પહોં-
 ચ્યા ને મહાદેવની ધર્મશાળામાં પડાવ નાંખ્યા. પંડિતજી
 અતિ વિદ્વાન, સત્યવક્તા, સુશીલ, અને ઘણા વિવેકી
 હતા અને તે જાણતા હતા કે જ્ઞેશીજી ઝાઠા ગામના

રહીશ અને જિંદગી કુળના છે. માટે તેમના પૂત્ર પણ નિપૂણ ને ડાહ્યા હશે. વળી નાતમાં એમના સરસંબંધ પણ ધણા સારા છે. માટે એવા કુળવાન સગાને લીધે આપણે નાત જાતમાં ઉજળા દેખાઈશું. જાન આંખ્યાની ખબર થઈ એટલે તેને સામૈયું કરી જાગીવાસે આણી. પછી તુરતજ નમસ્કારાદિ સંસ્કાર તથા કલવું લઈ જવાના જે જે સંસ્કાર હતા તે તે શુકલજીએ કરાવ્યા. ખરે-ખર નિયમીત વખતે મુહૂર્ત પ્રમાણેજ વરને ચોરીમાં લાવ્યા પછી લગ્નની ક્રિયા થવા માંડી. પછી કન્યાને તેના મામાએ ચોરીમાં પધરાવી. વેદીઆને શુકલોએ મંગળાષ્ટકનો આરંભ કર્યો પછી ખરેખર ૧૧ ને પાંચ મિનિટ મંગળાષ્ટક બંધ કરી અન્તરપડ ઉપાડી લીધું. પછી ગોત્રોચાર શુકલજીએ અને આચાર્યે કરવા માંડ્યો. એ ગોત્રોચારથી એમ જણાઈ આવે છે કે ક્યાં ક્યાં ગોત્ર, પ્રવરશાખા, વર કન્યાના ખાપ તથા શાશાળનાં છે. શાસ્ત્ર પ્રમાણે એકજ ગોત્રમાં વરકન્યાથી પરણાવું નથી. માટે ગોત્રોચારની ઘણી અગત્ય છે. એટલું થયા પછી હસ્ત મેળાપ થાય છે ત્યારે પંડિતજીને વર તરફનું સંબંધ વિપરીત ખાસવા લાગ્યું. અને કન્યાનાં સગાંને વર જોઈને અતિ ધણો એદ થયો તેમ પંડિતજીને થાય તેમાં કંઈજ નવાઈ નથી, પણ પાણી પીને ધર પૂછ્યાથી કંઈ શું? અનાથ દીકરીનું લગ્ન આવા અનધડ વર સાથે વગર વિચારે થવથી અધોગ્ય દાન અપાય છે. દાન લેનાર લાયક છે કે નહિ તે તપાસાયું નથી એ જાદું પાષકર્મ કર્યું છે. એવું લાગવાથી વિદ્વાન પિતાને જે એદ થાય તેનું કરણારસમાં વિસ્તારથી જે

વર્ણન કરીએ તે ઓછું છે, પણ બનવાકાળ આગળ નિરૂપાય છે, એમ ધારી મન વાળ્યું. પછી વરકન્યા પરણી ઉઠી જમનારમાંથી જે જમનાર હતા તે વરકન્યાની સાથે જમ્યા પછી સર્વ સર્વને ઠેકાણે સૂધ્ધ ગયાં. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં સર્વ ઉઠી રોજકૃત્ય કરવાનું હતું તે કર્યા પછી અરભક્ષ થયો. ત્રીજે દિવસે પહેરામણી થઈ તેમાં પરકણ કરતાં પણ પંડિતજીએ વધારે આપ્યું ને એથે દિવસે જન વિદાયગીરી કરી તે વખતે બાગોજે ઉભા રહી પાછાણીઆ શીવાજ મુજબ વિદાયગીરીના ન-ખસ્કાર પંડિતજીએ કર્યા ને સાતિ શીરસ્તા પ્રમાણે તે વખતે જે આપવાનો ચાલ હતો તે યથાસ્થિત કરી ચૂક્યા, તોપણ જ્ઞેશીજી લોભની લાલચે લઠી પડ્યા. આટલું છતાં પણ પંડિતજીએ તે વાત મનમાં ન આણતાં જ્ઞેશીનું આટું મન ન કરતાં પાંચ રૂપીઆ જસ્તી આપી સલાહ શાંતિથી વિદાયગીરી કરી. વર કન્યાને લેખને જન સહિત જ્ઞેશી પોતાને ગામ આમ્રાદ આવ્યા, ને ગાજતે વાજતે ધરમાં પેઠા. વરકન્યાને જ્ઞેશીની વહુએ પોંકી લીધાં. સરસ્વતીબાઈના સસરા તોડાજ્ઞેશીના મુકાબિલે સાસુજી લગાર ડાહ્યાં ને ઠીક હતાં તેથી વહુને નીરખી આનંદ પામ્યાં, તથા તેની યથામેઝ્ય અરદાશ ને આસના વાસના કરી.

કન્યાને તે વખતે ૧૧ વરસ થયાં હતાં તોપણ તેને દેવનગરી લિપિમાં સારી રીતે લખતાં વાંચતાં આવડતું હતું તથા કેટલાક સ્તોત્રપાઠ ઉપરાંત ભગવતગીતાનું કંઈક જ્ઞાન તેને હતું. તેનું નીતિજ્ઞાન તો એટલું બધું ઉત્તમ હતું કે તે અરસામાં જે જ્ઞાની બાઈઓ ધર્મકર્મમાં કુશળ

શિયાલી હતી તે પણ તેની ખરાબરી કરી શકે નહિ. રાજ્ય નેત્ર નિયમ પ્રમાણે પાઠ પૂજા ને ભગવતભજન કરે તે જોઈને તેની સાસુને મનમાં લાગ્યું કે આવું રત્ન પરચર જિંદે વળગારેલું છે. એ વાંચે છે કેવું કડકડાટ! અને વિદ્વાન-પ્રાણી પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરી પાઠપૂજા, સ્તવન, સ્તુતી ને ભજન કરે છે અને આપણા કાળાભાઈ તો ખુડથલ છે માટે આવા પાણીએ મગ ચઢે એમ લાગતું નથી. આ વખતથીજ જોશીજીના ઘરમાં કંકાસતું ખી રોપાત, પરન્તુ શીરસ્તો એવો છે કે પહેલીવાર સાસરે આવેલી કન્યાને લાખોટુંડો શબ્દ તેના મનમાં લાગે એવો કહેવામાં આવતો નથી. બલકે એાર તેની આધાપીધા વગેરેની સારી રીતે યથારિથત ખરદાથ રાખવામાં આવે છે તથા આસના વાસના કરી ભાવતાં ભોજન આપી તેનું મન પ્રકૃક્ષિત રાખવામાં આવે છે, અને એ વખત સાસુ વહુને માદીકરી કરતાં પણ વધારે સારું હેત હોય છે. પરન્તુ જ્યારે ખીજે આણે આવે છે ત્યારથીજ સાસુ વહુને કેટલેક ઠેકાણે જોદર બિલાડી જેવું વૈર બંધાય છે. પરણાવીને લાવેલી કન્યાને સાસરામાં ઘણા દિવસ રાખવામાં આવતી નથી, માટેજ સાસુ તેના ઉપર વધારે વહાલ ને ભાવ બતાવે છે એમ નથી, પણ એવો રીવાજ છે; તથા જોશીની વહુએ તેના ઉપર ખાર બતાવી તેને સારું સારું ખાવાનું આપવામાં ખાકી રાખી નહિ.

ન્યાતન્ન ધારાની રૂએ ખાર તેર દિવસ થયા કે કન્યાને તેડવાને તેનો ભાઈ આંચો અને વહેવાઈ અને વહેવાણુને દંડવત્ પ્રણામ કરી પોતાની બહેનને તેડી જમાને આગ્રહપૂર્વક વિનવિ કરી. તે વેવાઈ અને વેવાણુ

બંનેએ કબુલ કરી તેથી ખીજે દિવસે બાઈ પોતાની પ્રિય
 બહેનને તેડી પોતાને ગામ જવા માટે એક ગઢવીનું
 ગાડું બાડે કરી, તેમાં બંને બાઈબહેન બેસી ધર તરફ જવા
 નીકળ્યાં. ગાડીમાં બેસી જતાં જતાં રસ્તાની શોભા જોતાં
 હતાં અને આસપાસનો દેખાવ જોઈ જગતની રચનાનું
 મનન કરતાં વિચારમાં ને વિચારમાં બાર વાગ્યાનો વખત
 થયો તેથી એક ઢાડી આવી ત્યાં બપોર કરવા વાસ્તે
 આરામ કર્યો. એ સમયે રસ્તાની શોભા તેમના જોવામાં
 અતિ રમણિય આવી. પંડિતજીનો પુત્ર મૂળથીજ શોધક
 બુદ્ધિનો તથા વિચ્છિન્ન હતો તેથી તે પોતાની માની
 જણી બહેનને યન ઉપવનની શોભા નજરે નજર બતા-
 વવાને વધારે ખંતી હતો. એ કારણથી તે શોભા બતાવવા
 શ્રાગ્યો. દિવસ શ્રીષ્ઠકાળના હતા તેથી તાપ તો કહે માફ
 કામ માટે એક ઢાડીમાં કપીરવડ જેવા એક વિસ્તાર-
 ભાળા વડની ઘટા નીચે ગાડી છોડાવી. ગાડીમાંથી પાન-
 ચરણું સેઈ તે પાથરી બંને બાઈ બહેન બેઠાં. પાસે એક
 સરોવર. જાતી જેવા નિર્મળ પાણીથી ભરપૂર હતું તેની
 આસપાસ વડ, લીમડા, આંબા, જાંબુ, ખીલી, અશોક
 મક્કવ, ચંપા, અડચંપા, શેતૂર એવાં એવાં વૃક્ષો; તથા
 અંબેલી, જાગરો, ગુલાબ, પારીજાતક, ગુલછડી, ડમરૂ
 એવા એવા પુષ્પના છોડ તથા ખીજી વેલીએ આવી ર-
 હેલી હતી; આસપાસના ઝાડોની ઘટાથી પાણી ઠંડુંગાક
 જેવું થએલું હતું કે બરફને પણ ભૂલી જઈએ. તે સ-
 રોવરની પાળે સ્થાન કરી બંને બાઈ બહેન બાવું ખાવા
 બેઠાં. તે એવું તો સ્વાદિષ્ટ લાગ્યું કે તેવું ખાવાની મત્રા
 મારાં મારાં પકવાનની પણ આજ સુખી આવેલી નહિ.

આઈરલા પછી પાણી પી નિરાંતમાં બેઠાં છે, એ-
 ટલે પ્રાચિનકાળના મહર્ષિઓની વાતો સાંભરી આવી.
 તેની સાથે આ જમાનાનો મુકાબિલો કર્યો, તો તેમના
 મનમાં પક્કું ઠસ્યું કે આવા એકાંત વાસમાં રહીનેજ મ-
 હર્ષિઓએ સત્ય જ્ઞાન સંપાદન કરેલું છે. આવી જગ્યા
 ધાર્મિક જ્ઞાન લેવાને શોભ્ય છે, તેમ સંસારની વિગ્રાંતિનું
 ખરેખરું પવિત્ર સ્થળ છે. આવાજ એકાંત વાસથી મ-
 ગજ તર રહેછે તેથી તે વધારે જ્ઞાન ગ્રણવવાને લાયક
 થાયછે. આપણીજ આ વખતની સ્થિતિ જ્ઞેષ્ઠએ છીએ
 તો આપણું મન કેવું નિવૃત્ત અને શાંત છે. મહાજ્ઞાની
 મુનિઓને જ્ઞાનવૃદ્ધિનું એ પણ એક કારણ હતું એમ
 કેમ ન કહી શકાય? પ્રાતઃકાળમાં આપણે ઘેર જીવી નિ-
 રાંત આપણા મનમાં રહેછે તેવી નિરાંત તે કાળ વિત્યા
 પછીના કાળમાં રહેતી નથી, માટે અગાડીના મહર્ષિઓ
 ધણા ભાગ્યવાન હતા કે તેઓ આવા આશ્રમમાં સુખરૂપ
 નિર્ભયપણે શાંતિમાં રહેતા એમ કહીએ તો તે અતિશ-
 યોકિત છે એમ કોઈથી પણ કહી શકવાનું નથી. એમ
 વાક્યવિનોદ કરેછે. તે વખતે મંદસુગંધ અને શીતળ વા-
 ધુના ત્રપાટાથી શરીરને ટાઢક વળતી હતી; કોમલ, મોર,
 જના, પોપટ, કાકાકૌવા ઇત્યાદિ સુસ્વરવાળાં પક્ષીના
 મધુર શબ્દથી તેમના કર્ણને ધણીજ મીઠાશ લાગતી હતી;
 કેરી, શાયણ, લીંબુ, અંજીર, નારંગી, પપનસ, અનનસ,
 સફરજલ, જાસંબી, ખેર, દાડમ, જામફળ, રામફળ,
 ઇત્યાદિ ફળથી તેમની જીભને મીઠાશ લાગતી હતી;
 યુનાખ, જાગરો, ચંબેલી, જ્યુષ, હારસીંગા તથા ચંપાના
 પુષ્પોથી; અને ચંદનવૃક્ષ, (સુખડ) અગર ઇત્યાદિથી તેમની

નાર્થીકાને સુવાસીત મીઠાશ લાગતી હતી; આસપાસના મનોરંજક દેખાવ અને વનમાં પશુ પક્ષીનો નાટ્યારમ્ભ તથા ચિત્રવિચિત્ર રંગો જોઈ તેમની આંખોને ઠંડક વળવી હતી; એ પ્રમાણે શ્રીધમરૂતુનાં સુખ ભોગવવા ભાઈ બહેન બંને બેઠાં છે, અને સાથે ગાડીવાન પણ તેજ ભોગવે છે એટલામાં ભાઈને ઠંડી લહેરથી ઉંધનું ડોલું આબું, તેથી તેણે વામકુક્ષી કરી લગાર આરામ લીધા. તે જ્યારે ઉઠ્યો ત્યારે પોતાની બહેનને જાગતી ખેડેલી જોઈને કહ્યું કે હે! બહેન મને જરા નિદ્રા આવી તેથી મને એકલાં બેસી રહેવું ગમ્યું નહિ હોય અને મન ભમવું હશે? બહેને કહ્યું કે જાણે ભાઈ તમે આરામ લીધા કે તરતજ મારી નજર આ ખેડેલા ગઠવી ગાડીવાન તરફ ગઈ તેથી મને લગાર રમુજ પડી, કેમકે તેણે વાલની દાળ જોટલું તેમની રૂપાની દાબડીમાં અશીણુ હતું તેમાંથી લઈ તેનો રૂનું પેલ કરી તેમાં અશીણુ નાંખી પાણીથી કસુમ્બો કહાડી ટપકે ટપકે ગાળીને પીધાને ડોલાં ખાવા મંડી ગયા. તે વખતે મને કચ્છના ચંદ્રસિંહ રાઠોડની વાત સાંભરી આવી તેથી બહુજ ગમત પડી. ભાઈએ પૂછ્યું તે વાત શી છે? તે કહે તો સાં. બહેને વાત કહેવાનો આરમ્ભ કર્યો:—

કચ્છ પ્રાંતમાં લખપત બંદરની પાસે વિષગઠ કરીને એક ગામ છે તેમાં ચંદ્રસિંહ રાઠોડ કરીને એક ગામતી ગરાશીએ રહેતો હતો. તેને અશીણુનો કસુમ્બો પીવાની બહુજ આદત પડી ગયેલી હતી, અને હરરોજ કસુમ્બો પીવા લાગ્યો અને કસુમ્બો પીએ એટલે કેંકની લહેરમાં કંઈપણ ગતાગમ રહે નહિ. રોજ આકરને કચ્છી બાષામાં

કહે કે “બા હજાદાસ ઘોળોગનીઅમ્ય? ત્યારે તે કહે કે બા
 પીબ્યા. ત્યારે ઠાકોર કહે ક્યારે. ત્યારે તે કહે કે બા મૂછ
 પેન્યારો. ત્યારે તે કહે કે એમ.” આનો સારાંશ એ કે ઠાકો
 ર આકરને કહે કે દૂધ લઈ આવ? તેથી તે દરરોજ દૂધ લાવી
 તેમાંથી એ આંગળીઓ ખાળીને ઠાકોરની મૂછપર ચોપડે ને
 ખાધું દૂધ પોતે પી જાય, તે વાતની ઠાકોરને કેફની બહુરમાં
 અબર રહે નહિ, ને તે ઠાકોર ફરીને પૂછે કે હજી સુધી
 દૂધ કેમ લાવ્યો નહિ? ત્યારે તે કહે કે તે તો તમ પી
 ગયા. ત્યારે ઠાકોર કહે કે ક્યારે? ત્યારે તે કહે કે ક્યારનાય!
 આપ મૂઝો ઉપર તો જીઓ ત્યારે ઠાકોર મૂછ ઉપર,
 ભેદને એમ કહે કે આપ્રમારે હાર એમ થયું કે. એવી
 રીતે તેને આધાનું પશુ બાન રહે નહિ તેથી મેં સાવચેતી
 રાખી કે ગાડીવાને તો અશીશુનો કસુંબો પીધો છે,
 માટે આ ગાડી, બજાદ ને આપણો સરસામાન કોણ
 સંભાળશે માટે સાવચેત રહેવાય તો ઠીક. એવા વિચારથી
 મને ઊંઘ આવતી હતી તે મેં અટકાવી. આ પ્રસંગે મને એક
 કવિતા કૃષ્ણાનંદ સરસ્વતી નામના સ્વામીએ કહી હતી
 તે આદ આવી છે. તેમાં અશીશુના દુર્ગુણ સંવળા આવી
 જાય છે માટે એ ગાડીવાનને બોધ મળે અને આપણને
 રમૂજ લાગે એવું જાણી પ્રથમ એનું વર્ણન કરી પછીથી
 તે કવિતા બોલીશ.

પેલા ગઠી ગાડીવાનને સાવધ કરી પેલી છોકરીએ
 કહ્યું કે હે! રામસિંહ ગઠવી તમને અશીશુ ખાવાની ટેવ છે,
 તે ધણી ખાઈ છે માટે એ ટેવ છોડો તો તમને કાયદો
 થાય કે નહિ? ખારોટ કહ્યું કે હે! બહેન મને સંધરણીનો
 આપી થયો હતો તે ધણા ધણા ઉપાય કરવા છતાં મ-

ટથા નહિ ત્યારે નરહરી વેણની સલાહથી એ ખાવાની જરૂર પડી, ને હવે તો ઠેવ પડી ગઈ છે તેથી એ ખાવા વિના ઘૂંટકો ચતો નથી. તે માટે એ ખાવું પડે છે. ત્યારે બાઈએ કહ્યું કે ગઢી તમને અશીષુ પ્રથમ શી રીતે ચયું તેની ખબર છે? ત્યારે ગઢી જાણ્યા કે મને તો માલૂમ નથી પણ તેની ઉત્પત્તિ વિષે તમને જાણતા હો તે કહેશે તો ઠીક પડશે. ત્યારે બાઈએ કહ્યું કે જો જો ગઢી એની અવગણના આવે તો પણ કૃપા કરી દુઃખ લગાડશે નહિ હો? એ વાતમાં શંકા રહેતી હોય તો સુખે પૂછજો એવું કહી વાત ચાલુ કરી.

એક વખત સંવત સાતસેના સૈકાને આશરે સુકાળશા થઈના વખતમાં આપણે જે રસ્તે આબ્યા તેવેજ રસ્તે એક રજપૂત પોતાની સ્ત્રી સાથે ઘોડા ઉપર બેસી જતો હતો. તેવામાં રજપૂતને ઘણી તરસ લાગી તેથી તે રસ્તામાં એક વાવ આવી એટલે ઘોડા ઉપરથી ઉતરી વાવમાં પોતાની સ્ત્રીને કહીને પાણી પીવા ગયો. તો ત્યાં એક સાપ હેડકાને ગળતો હતો, ને તે સાપને મારવાને બિલાડી ઠાંપી રહી હતી, તે જોયો રજપૂત પાણી પીવા જાય છે કે એકદમ બિલાડીએ સાપને ઝાલ્યો કે તુરત રજપૂતે પોતાની તમ્બવારથી ત્રણને વઢોડવા માંડ્યાં; પણ વઢોડવા જતાં ત્રણેના ટુકડા થઈ ગયા, અને ત્રણે તેજ સ્થળે મરણ પામ્યાં. કર્મ સંયોગે તે વખત એક વાઠપાકુ લૂઠારો બાઈડી ને માલ જઈ જવાની લાલચે આબ્યો, ને રજપૂત વાવમાં જઈને પેલા ત્રણેને ઢોડાવા જતાં તે મરી જાય છે, તેજ વખતે તેણે ઝટકો મારી રજપૂતને પણ ઠાર કર્યો. પછી તે લૂઠારો બાઈડી પાસે આબ્યો, પણ તે જાતે રજપૂતાણી

ને પતિવૃતા, અને લક્ષ્મીપૂર્વક અવલોકનથી વિચાર કરી
 વર્તનાર હતી, તેથી પેલો પાસે આંચો, કે પોતાના સ્વામીને
 શાદ કર્યો. ત્યારે તે જૂઠારા ચોરે કહ્યું કે તેને તો હું કેઈ
 વખતનોય ભોંય ભેગો કરીને આંચો છું. ત્યારે રજ-
 પૂનાણીએ કહ્યું કે હું નજરેનજર જોયા સિવાય એ વાત
 માનું નહિ. એવું તેનું વચન સાંભળ્યાથી ચોરને મનમાં
 નિરાંત વળી ને વિચાર કરવા લાગ્યો કે એ જો ઘોડા
 ઉપરથી ઉતરી તો પછી ક્યાં જનાર છે. બાઈડીનું
 જોર થું છે, મારા જોર આગળ એ કીથ માત્ર છે. એ-
 ઠલામાં તે બાઈ ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી ઘોડાને ઉભા.
 રાખી ઉતાવળી ઉતાવળી વાવ તરફ દોડી કે ચોર પણ
 તેની પાછળ પાછળ ગયો અને તે નજીક જવા પામ્યો નથી
 એઠલામાં તો તે પોતાના મરણ પામ્યા સ્વામીની પાસે
 જઈ ઉભી રહી. સ્વામીની તલવાર નીહાળી તેના
 ઠાંડીઆમાં જોર આંચું, એઠલામાં ચોર પણ ત્યાંજ આ-
 ંચો, અને જોવા તેને હાથે બાઝવા જાય છે કે પેલીએ
 પોતાના સ્વામીની નીહાળેલી તલવાર લઈ હાથવતે એંચી
 ચોરને કહ્યું કે હવે તારા પ્રાણની આશા રાખું તો અ-
 હીંથી જ તોપણ તે પોતાની તલવાર લઈને તેને પણ
 મારવા આંચો, કે તે બહાદૂર બાઈએ પોતાનું શિશ્યવૃત
 સાચવવાને ચોરને તેને તેજ જગોએ ઠાર કર્યો. પછી
 પોતાના ઘોડા પાસે આવી તે વખત તેની છાતી કહ્યું
 કરે નહિ. એવી રીતે હૃદય ભરાઈ આંચું, પણ હવે વિ-
 ચાર કરવાનો લાભો વખત રહ્યો નહોતો. કેમકે વગડામાં
 એકલી અબળા જાત અને સંકટના ડુંગર નીચે દબાઈ
 ગએલી, તેથી મનમાં હજાર પ્રકારના તરંગ આવવા લા-

આ માટે શું કરવું તે સૂત્રે નહિ. જો ગ્રામીવાર વિચાર કરવા ઠકે તો ખીજી એના કરતાં પણ મહાભારત આદિ માયા ઉપર આવી પડે, તેમાંથી છૂટવું મહા મુશ્કેલ થઈ પડે ને વખતે ફસાઈ પણ જવાય, માટે સત્વર કરવું હોય તે કરવું એમ નકી થયું. જો ઘોડો લઈને ઘેર જાય તો લોકને સગાંના મનમાં વસવસો આવે કે ધણીને મારીને આવી. જો બનેલી વાત કહેતો સરકારમાં સંભળાવવું પડે ને ન સંભળાવ્યાનો યુદ્ધો કરે. વળી પોલીસ વગેરે તપાસ કરે ત્યારે કોરટમાં ને ખીજી જવું પડે તથી કુળને લાજ લાગે એ સિવાય રંડાપાનું મહા માટું સંકટ વેઠવું પડે તે જુદું અને પતિવૃતાના વૃત્તને વખતે લાંછન પણ લાગે તથી મરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ઘોડાને છૂટા મૂકવાનો વિચાર મનમાં આવ્યો પણ તે માયાળુ ઘોડો એકસો રહેવાનો નથી, ને હીજરાઈ હીજરાઈને મરી જશે એ ઝાટું છે, વળી અમારો પોતાનો ઘોડો ખીજીને હાથ જશે તો તજવીજ થશે તે વખતે લાથ યુધાશે. એવા મનમુખાથી ઘોડાને પણ તેજ જગાએ મારી નાંખી પોતે પણ તલવારથી ગળું કાપી મરું પામી. એ રસ્તે જૂતપ્રેતનો વહેમ હતા તેથી કોઈ આવે જાય નહિ એવી રીતે તે રસ્તા અવલ ને બાડીમાં હતા. એવામાં એક જૂત કરવું કરવું તે જગાએ આવ્યું તેણે આ સમજું માંસ આપું તથી પેટ ફાટ્યું ને તે પણ ત્યાંજ મરણ પામ્યું. તે જગાએ એક રાફડાનો માટીનો ઠગણો થયો તે ઉપર એક જાતનો છાંડ ઉઠ્યો તેમાંથી અશીલુ થયું, માટે તે અશીલુ મા તે આઠ જણના યુલુ આવ્યા છે. તે એવી રીતે કે અશીલુઆ અશીલુનો કસુંબા પીએ કે ખાય ત્યારે (૧)

માગની જે ડાલ છે. (૨) અરીણીઆતું શરીર દેડકા જેવું પીગું થઈ જાય છે મતલબ કે તેના શરીરમાં લાંબી રહેતું નથી. (૩) બિલાડીને સાંઝં સાંઝં ખાવાની ને દૂધ પીવાની ટેવ હોય છે, તેનીજ ટેવ અરીણીઆને પણ છે. (૪) ચોર જેમ ચોરી કરે છે તેમ અરીણીઆનો કોઈ વિશ્વાસ રાખતું નથી. (૫) ખાઈડીના વિચાર જેમ અપૂર્ણ કહેવાય છે તેમ અરીણીઆના વિચાર હોય છે, અને મર-દાઈ સાચવવા વાસ્તે આસડમા પણ તે આવે છે. (૬) ઘોડે જેમ ઝોંખારે છે તેમ અરીણીઆ અરીણીનો કસુનો પ્રીતી વખત ઝોંખારે છે. (૭) રજપૂતને શૂરાતન હોય છે તેમ અરીણીઆ અરીણી ખાય છે ત્યારેજ તેમને શૂર આવે છે એ રજપૂતનો ગુણ છે. (૮) ભૂત જેને વળગે છે તેને છોડતું નથી ને ખુવાર ખુવાર કરી નાંખે છે તેમ અરીણીનું વ્યસન છોડવું મુશ્કેલ પડે છે, અને આનારા ખાખાવીખી થઈ જાય છે. તે વિષે કવિતા:—

હરિગિત છંદ.

અન્ને થઈ અન્ધાર, દંપતિ ક્ષત્રી વિચરે વાટમાં,
 પાણી પીવાને કારણે, નર ગયો પાણી ધાટમાં;
 ત્યાં નાગ મેડકને ગ્રહે માંજરીનું મન સાપમાં,
 તલવારથી છોડાવતાં, ત્રણે મુવાં તે તાપમાં. ૧.
 ત્યાં ચોર આવ્યો ચોરવા, તેણે પુરૂષને મારીઓ,
 મારી ખડગ લઈ આવી પહોંચી, ચોરને સંહારીઓ,
 તે ચોર મારી નારીએ, તોખાર હણીઓ તે સ્થળે,
 પછી ધાત કીમી પોતિકી, ત્યાં ભૂત આવ્યું તે પજે.૨.
 ભૂત બચીને પેટ ખાધું, માંસ સવતું રહ્યું,
 તે પેટ કાઢવાથી મુડુ, ત્યાં રૂખડું પેદા થયું;

એ છોડ તેજ અશીલુનો, સર્વે ગુણો ઉપર તણા,
ખાચો નહિ પીચો નહિ, અવગુણુ એમાં છે ધણા.૩.

કુંડળિઓ.

અશ્વ ઉપર અશ્વાર યષ્ઠ, જતાં હતાં નરનાર;

તૃષા વિદારણુ કારણે, ગયો પુરૂષ જળ ઠાર;

ગયો પુરૂષ જળ ઠાર, સર્પ માંજરી મારે;

સર્પ ગ્રહે દેડકો, ક્ષત્રિ ત્રણેને વારે;

ચોર ગગો તે ઠામ, કામળી હરવા તત્પર;

વિશ્વનાથનું ધ્યાન, ધરે સ્ત્રી અશ્વજ ઉપર. (૧)

ચોર ગયો તે વાવમાં, જાણી હણવા ભાગ;

તલવારે તરછોડતાં, યયા ત્રણેના ભાગ;

યયા ત્રણેના ભાગ, અરે! કહી તત્રી અટકયો;

મળ્યો ચોરને લાગ, ક્ષત્રીને મોંઘાં ઝટકો;

ચોર ગયો અતુરા કને, તનમાં રાખી જ્નેર;

અતુરાએ અતુરાપથી, તરતજ હણીઓ ચોર. (૨)

ઘાત કરીને ચોરની, અશ્વ મારીઓ ઠામ;

આત્મઘાત સ્ત્રીએ કર્યો, ભૂત ગયું તે ઠામ;

ભૂત ગયું તે ઠામ, ભક્ષ કરી મૃત્યુ પામ્યું;

આઠે જણની લાથ, ઉપર ત્યાં રૂપકું જામ્યું;

અશીલુ યયું તે છોડમાં, ગુણો સધળાજ ધરીને;

તજ્ને પીવાનું તેહ, મુઠ્ઠ સ્ત્રી ઘાત કરીને. (૩)

આ વાર્તા સાંભળી ગાડીવાનના મનમાં અતિશય
ભાગણી યષ્ઠ ને તેને જણાયું કે અશીલુના વ્યસન સમાન
અરાખ વરતુ ખીછ થોડીજ હશે. પણ વળગેલું છૂટું મહા-
મુશ્કેલ છે. અશીલુના વ્યસનને લીધે દેટલીક વાર અશી-
લુઓ રસ્તામાં ઠાંકીઆ ધસતા ચરતા જોવામાં આવે,

છે, તો પણ અસાન અશીશીઆને તેની અસર થઈ એ
 બસન ખરાબ છે એમ સમજાતું નથી, એજ એમના
 દુર્ભાગ્યની નિશાની છે. ગઢવીએ કહ્યું કે બેન તમારી વાર્તા
 સામળી મને હાડોહાડ લાગ્યું છે કે એ ફિટકારવાળું
 અશીશુ ખાવું છોડી દેજી, પણ હું પચાસ પંચાવને પ-
 હાચ્યો છું તેથી “બની બની સો બન રહી અબ બનનેકી
 નાહિ” થયું તે થયું એમ છતાં પણ એટલું તો ખરું કે
 હું ખીલ અશીશીઆની પેટે એનાં વખાણ નહિ કરું,
 એટલુંજ નહિ પણ જો ભગવાનની કૃપા હશે તો સંસ્કૃત
 કહેવત પ્રમાણે— “અર્થ સાધયામિ કે દેહં પાતયામિ.”
 અશીશુ છોડી દર્ધથ કે દેહ પાડીશ; પણ અશીશીઆ
 એવું નામ કહેવરાવીશ નહીં. ત્યારપછી તડકો નમવા
 આવ્યો ને પોતાનું ગામ ત્યાંથી ખાર તેર ગાઉ દૂર રહે-
 લું તેથી પહોચવાનું નથી, માટે નજીકના ગામમાં રાતવાસો
 રહીયું, એવા વિચારથી ભાઈ બહેન ત્યાં વધારે વાર
 બેઠાં ને પાછલો ચાર પાંચ ઘટિકા દહાડો રહ્યો એટલે
 ગાડીમાં બેસીને નીકળ્યાં. ચાર પાંચ ગાઉ આવ્યાં એ-
 ટલે વૈરાગીપરં નામ ગામ આવ્યું ત્યાંજ સુર્યાસ્ત થયો,
 તેથી રાતવાસો રહેવાની જરૂર પડી, અને ગાડી-
 વાનને પણ પોતાને ગામ પાછા જવાની તાકીદ અને જરૂર
 હતી, માટે તેઓ ઉતર્યા કે તુરત ભાડુ ચુકાવી આપી તેને
 વિદાયગીરી આપી, એટલે તેણે તુરતજ પોતાના ગામને
 રસ્તા લીધો. જતી વખત ભાઈ બહેન બંનેએ કહ્યું કે
 ગઢવી અમારું બોલ્યું ચાલ્યું માફ કરજો. ગઢવીએ કહ્યું
 તમારા મીઠાથના અને સવાણના બોલ મને વારંવાર
 સ્મિરશું. હું તમને બંને જણને તમારા ગામમાં ડે

મુખી મેલી જાત પણ માંડે તાકીદનું કામ તમા જાણો છોજ. તેજ કામની લાચારીને લીધે જવું પડે છે, તેની સાથે વળી કાલથી અફીણ આવું મેલી દેવું છે એ પણ માટું કામ છે, માટે આપની ક્ષમા માગું છું. ગાડીવાનને વિદાય કર્યા પછી બંને ભાઈ બહેન ભાગોળેથી ગામમાં ગયાં. અને સંકેત કર્યો કે કાલે સવારે આલીને જવું, અને આજની રાત રાતવાસો આજ ગામમાં રહેવું એ ઠીક છે, કેમકે અંધારી રાત્રી ઘણી નજીક આવી પહોંચી છે. તે ગામમાં ધર્મશાળા હતી નહિ પણ ગામમાં પેસતાંજ વેરાગીનું મંદિર આંબું, તેમાં રાતવાસો રહેવા વાસ્તે ગયાં અને અડાળીમાં એક ખૂણે ઉતારો કર્યો. નાના ગામમાં વટેમાર્ગને રહેવાને ધર્મશાળા હોતી નથી, પણ સરકારી ચોરો કે મંદિર હોય છે, એ બેમાંથી એક ઠેકાણે ઉતારો કરવો પડે છે. એ પ્રમાણે ભાઈ બહેન બંનેએ ચોરા કરતાં મંદિર વધારે પસંદ કર્યું. થોડીવાર થઈ કે તે ઠેકાણે એક ત્રાવક મારવાડી મુંબાઈ ગએલો પણ કામ પ્રસંગને લીધે ગયો કે તરતજ પાછું આવવાનું ઈર્ષાથી પોતાને દેશ મારવાડ પગ રસ્તે ચાલતો ચાલતો આવતો હતો, તે રાત પડી જવાથી રાતવાસો રહેવાને તે પણ તેજ મંદિરમાં આંબો અને અડાળીમાં એક ખીજ ખૂણામાં તેણે પણ પોતાનો ખીસ્તરો પાથર્યો. એટલામાં મંદિરમાં ઠાકોરજીની આરતી કરવાનો વખત થયો. સઘળા વેરાગીઓના મંદિરમાં ઝાંઝ, પપ્પાજ, ઝાલર તથા શંખ વગેરે વાદ્ય હોય છે. તે વાદ્ય સાંચકાણે આરતી વખત વગાડવામાં આવે છે. ઝાંઝ અને પપ્પાજ વગાડવાને માટે એક મંડળી હોય છે, તે મંડળી આરતી પહેલાં તન-

મા પછી કીરતનીઆં ગાય છે. દેવની પૂજા કરનાર સાધુ જે વખત આરતી ઉતારી રહે છે, તેજ વખત એક વૃક્ષ સાધુ સંખનાદ કરે છે, અને પછી જેને સી-તારામ એવું ખાલે છે. ઉતરેલાં હતાં તે મંદિરમાં તે વખતે સાત આઠ વેરાગી હતા તથા દસ ખાર માણસો ગામનાં પણ આવ્યાં હતાં. તેમણે કીરતનગી ગોપડીમાંથી કીરતનીઆં ગાયાં તે વખત એક ખારોટ પણ એક ખૂણા-માં પડ્યો પડ્યો સાંભળતા હતા તેણે નીચે મુજબ બે લીટી ની કવિતા ઉતરેલાને હસવું આવે એવી કહી સંભળાવી :—

કાઠીશું કૂટીઉં ને ઢાંકણીશું વાગ્યું;

આખલીશું ઉઠીઉં ને હરી પદ ગાયું.

(પખાજ દોઠી જેવી હોય છે, ને ઝાંઝ ઢાંકણીઓ જેવી હોય છે. પખાજ વગાડનારા કીરતન ગાતી વખત વ-ચાડે છે ત્યારે આખલાની માંક નીચા ઉંચા થાય છે.)

એ સાંભળી બંને ભાઈ બહેનને હસવું આવ્યું ને ખુશી ખુશી યજ્ઞ ગયાં. કીરતનીઆં ગાઈ રહ્યા કે તુરતજ આરતીનો વખત થયો તેથી આરતી ઉતારી અને વૃક્ષ સાધુએ સંખનાદ કર્યો કે પેલો મારવાડી પોતાનો ખીસ્તરો સંકેલી ઠીમવેકે મંદિરમાં મત ઉતરીઓ, ઠીલવેકે મંદિ-રમાં મત ઉતરીઓ એમ ખૂમ પાડતો પાડતો નાઠો ને ગામમાં ખીજે ડેકાણે ગયો. આ એલ જ્ઞેયાથી સધળાને ધણું આશ્ચર્ય લાગ્યું તેમ બંને ભાઈ બહેનને પણ લાગ્યું અને તેનું કારણ જાણવાની તેમને જીજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થઈ તેથી સવારના પહોરમાં વહેલાં ઉઠી એ મારવાડીની સો-ખત કરવી એવો ધરોહો રાખ્યો. રાત્રે ભાઈબહેને પોતાની પાસે જે ભાથું હતું તેમાંથી ખાધું, પાણી પીધું અને

રાત્રીને માટે ખીણું પાણી લેવાને ભાઈ કૂવા ઉપર ગયો. તેણે દોરીવતી કળશીઓ ફાંશી પાણી કાઢી પોતે પીધું, અને બહેનને અને પોતાને વાસ્તે કળશીઓ ભરી લેતા આવ્યો. યાક્યાં પાક્યાં હતાં તેથી ઊંઘનાં ડોલાં આવવા લાગ્યાં એટલે ભાઈએ બહેનને કહ્યું કે બહેન તું સૂઈ જા. અને હું પછીથી ઉંઘીશ, કેમકે અજાણ્યા માણસમાં બંને જાણે સાથે ઉંઘવું એ ઠીક નહિ તેથી એ ઉંઘે જાણે વારા ફરતી ઉંઘ લીધી એટલામાં માટું મળસકું થયું, અને કૂકડાં બોલવા લાગ્યાં; તથા વેરાગીઓ પ્રભાતીઆં ગાવા મંડી ગયા કે તરત તેઓ જાગ્યાં ને પ્રભાત રાગ સાંભળીને તથા તે વખતની શાંતતાથી ભાઈને તથા બહેનને ધણા આનંદ થયો. પછી ગામની દક્ષિણ દિશાએ જવાનો રસ્તો હતો તે રસ્તા ઉપર પાણીનો કૂવો તથા તળાવ હતું, ત્યાં શૌચવિધિ તથા દાતણપાણી કરી પરવાર્યાં એટલે પેલા મારવાડી આવ્યો તેની સંગાથે બંને ભાઈબહેન પણ ચાલ્યાં. તે બિચારો નવોસવો આવેલા તેથી શુભરાતી બાષાનો અક્ષર સરખાએ બોલી જાણુતો નહોતો તેથી અડેકડે બોલી બોલતો હતો. સારાનસીએ પંડિતજીને ઘીકરો ન્નેધપૂરમાં રહેલો હતો તેથી તેને તે ભાષા સારી આવડતી હતી તથા બોલવાનો મહાવરો થયો હતો માટે તેણે મારવાડીની સાથે વાતચીત ચલાવી અને વાત વાતમાં પૂછી લીધું કે કાલે તમે મંદિરમાં આવ્યા ને ઠીલવેકી ધર્મશાળામાં મત ઉતરીઓ કહી ચાલતા થયા તેનું કારણ શું? ત્યારે તે મારવાડીએ કહ્યું કે “લાકડેરી કાઠી ને સામડેરો ડાટો, ઘઉંકો આટો ખસરપસર કેદીઓ, સોપડી વાંચી ને પાનાં ખડખડીઆં કે, જરો ખેટો જી-

ઠેર ઠીલવો ઉપનો ને ગોખલેમ્સે ખગલેરો ખચો લીચ્છો
 વો ધો ધા પણુછ પૂછ ચગ્યો કે લગ્યો ને મ્મં ખરછીવા ભ-
 ગ્યો કે કદી ઠીલવેરી ધર્મશાળામ્મં મત ઉતરીચ્છો.” એ સાં-
 ભળીને પેલા ભાઈને એટલું બધું હસવું આંચું કે તે ગ્રાહ્યું
 રહે નહિ; પેલી બહેન તો સમજી નહિ માટે સમજવાને
 સારું ભાઈને ધણુંએ હસતાં વારે પણ તેનું હસવું વશ
 રહે નહિ. છેવટ ભાઈ હસ્તો અંધ રહ્યો, ત્યારે તેણે
 પોતાની બહેનને મારવા ઠી ભાષામાંથી તરજીઆ કરીને સ-
 મજાવ્યું કે બહેન મારવાડ દેશમાં ધણું કરીને શ્રાવક વાણિયા
 વસે છે. તે દેશમાં વિશેષે કરીને શ્રાવકી ધર્મ પાળનાર,
 જ્ઞેન માર્ગી ધણા હોય છે તથી ત્યાં વેરાગીનાં મંદિર
 ભાગ્યેજ ન્નેવામાં આવે છે, ઠેકાણે ઠેકાણે અપાશરા
 દેખવામાં આવે છે. એ શ્રાવક લોક જીવ દયા પ્રતિપાળ
 કહેવાય છે, માટે કોઈપણ મનુષ્ય ત્રીણા જન્મ સરખાને
 મારે તોપણ તેમને ધણું લાગે છે એટલુંજ નહિ પણ
 કેટલાક તો એવા ધર્માંધ હોય છે કે આટલામાં બહુ
 માકણ પડેલા હોય ત્યારે અર્ધા કે રૂપિઆ આપી તે
 આટલામાં માણસને સૂવાડી તેનું લોહી તે માકણને પાય
 છે. તે વખત તે માણસને આટલા સાથે ખાંખી લે છે તો-
 પણ તે બિચારો પૈસાની લાલચે એવું કૃત્ય કરે છે. વળી
 એમ પણ સાંભળવામાં આંચું છે કે ન્ને માણસને જી-
 વડા પડ્યા હોય તો તે જીવડાને જીવતા રાખવાને તે
 માણસની દરકાર એાછી રાખે છે. આમાં કદાપિ અ-
 તિથયોક્તિ હશે, તોપણ એટલું તો ખરું કે તે નાના
 જીવને પાળવાને વધારે મહેનત કરે છે, એની ના ક-
 હવાય નહિ. એ મારવાડી શ્રાવક જ્યારે મંદિરમાં ઉતર્યો

તે વખત દેવની આરતી થતી હતી, તે પહેલાં મંડળીના બોકોએ પખાજ, ઝાંઝ વગેરે વગાડી કીરતનીઆં ગાયાં. તે પખાજ લાકડાની હોય છે ને તેને બે પાસે ચામડું જડેલું હોય છે તથા તે કોઠી જેવી દેખાય છે એવી પખાજ એણે પહેલીજ જોઈ, તથા મારવાડી શ્રાવકે લાકડેરી કોઠી ને સામડેરી ડાટા એમ કહ્યું. એ મરદંગને એક પાસે ઘઉંનો આટો ચોપડે છે તેને ઘઉંકો આટો ખસરખસરને દીએા કહે છે. તે વગાડી ઝાંઝ વગાડે છે ને કીરતન કરે છે તેને પાના પરખડીઆં ને સોપડી વાંચી કહે છે, પછી વેરાગીએ ગોખલામાંથી શંખ લીધો ને તે ઘોઘો ને ઝાંઝાં ઘાલી ડુકંચો કે શંખનાદ થયો, તથા મારવાડીએ જાણ્યું કે બગલાના બચ્ચાને ઝાંઝાં ઘાલી આવે છે તથા તે ખરકા પાડે છે, માટે એવા પાપી ઠીલવા (ઠીલું કરનારા)ના મંદિરમાં ઉતરવું નહિ ને જવું નહિ, એમ સમજીને નાશી ગયો. આ વાર્તિક ગાથાનો સારાંશ એ કે મનુષ્ય સમજ્યા વિના ખરાનું ઝોકું ને ઝોગાનું ખરૂં માને છે, માટે સંસારમાં કોઈપણ બનાવનો વિવેકચકિતથી વિચાર કર્યા સિવાય નિશ્ચય કરવો નહિ.

મારવાડી તથા તે ભાઈ બહેન રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં ચારેક ગાઉ આવ્યા કે તે ભાઈ બહેનનો રસ્તો ખીજ્જે આવ્યો તથા તેને સીધે રસ્તે જવાનું બતાવી ભાઈ બહેન પોતાના ગામ તરફ વળ્યાં, તે ખરોખર દશ વાગે પોતાના ગામની ભાગોળે આવ્યાં, અને ખચકો છોડી રસ્તાનાં લૂગડાં તેમાં ખાંચી અને સારાં લૂગડાં પહેરી પોતાને ઘેર આવી ઉમરામાં પગ મૂકતાંજ પોતાના પિતા

દીકા તેમને શાશંગ દંડવત્ પ્રણામ તે છોકરાંએ કર્યા
 પછી માને પગે લાગ્યાં, એટલે માએ આવારણાં લીધાં.
 આધા પીધા પછી માએ પોતાની દીકરીને તેના સાસ-
 રાની વાતો પૂછી પણ તે અગીઆર વરસની બાળા
 છતાં સાસરીઆં તરફનો એક અક્ષર સરખાએ વાંકો
 કહ્યો નહિ, એ પ્રતાપ વિદ્યા દેવીનો સમજવો. આપને
 તે પહેલેથીજ ખબર હતી કે માટામાં માટી મૂખ્યાઈ
 કરી છે માટે મારી પોતાની ભૂલનો પરતાવો કર્યાં સિ-
 વાય ખીન્ને ઈલાજજ રહ્યો નથી, તે પણ તે બાબતની
 ચિંતા તેને વારંવાર થયા કરતી હતી, અને એનો કંઈ
 ઉપાય શોધાય તે ઘણું સાઈ એમ ધારણા કરતાં કરતાં
 તેમને સૌમ્ય યુક્તિ સૂઝી આવી, તે એ કે દીકરીને વ-
 ધારે અભ્યાસ કરાવી નીતિની કેળવણીની સાથે બુદ્ધિની
 કેળવણી અપાય તેજ તે ખરે રસ્તે લાગશે. એ વિચાર-
 થી તે છોડીને દીકરાના કરતાં પણ વધારે ચિક્ષાગુ આપવા
 માંડ્યું. છોડીએ પણ વિદ્યાભ્યાસમાં અમુલ્ય ગુણ રહેલો
 છે, એમ ધારી વધારે મહેનત કરવા માંડી; પણ જેવો જ્ઞે-
 ડથી અભ્યાસ થાય છે તેવો એકલાથી થતો નથી એમ
 ધારી પોતાની ભાજનને પણ ઉશ્કેરી, તેથી તેની પણ
 શીખવાની મરજી થઈ એટલે અડસા અડસીથી વધારે શી-
 ખતાં ગયાં, એજ કારણથી તેમને સારો વિદ્યાભ્યાસ થયો.

હિન્દુ કુટુંબોમાં કેટલેક ઢેકાણે નણુંદ ભાજનને બનવું
 નથી એવું જ્ઞેવામાં આવે છે, પણ અહીં તેથી ખરેખરું
 ઉલટું હતું, કેમકે નણુંદ ભાજનને પોતાની સગી બહે-
 નોના કરતાં પણ અત્રીક હેત હતું, અને એક ખીજા ઉપર
 અપરિમિત આસ્થા હતી, તેવું મુખ્ય કારણ તપાસીએ

તો યોગ્ય શિક્ષણ જાણાય છે. એમ અભ્યાસ કરતાં
 પાંચ વરસ વડી ગયાં, એવામાં તીડા જ્ઞેશી પોતાના
 દીકરાની વહુને તેડવા આગ્યા. તેમને ત્રણ દિવસ રાખી
 સારી રીતે પંડિતજીએ પ્રહુણા આકરી કરી, જ્ઞેશીને રાજી
 રાજી કર્યા; અને હાલમાં આવી શકાય તેમ નથી એમ
 કહીને વિદાયગીરી આપી, અને જ્ઞેશીજીને ફેરો પડયા
 તેની માશી માગી તેથી જ્ઞેશીજી ખુશી થઈને ખોલ્યા કે
 એની કંઈ ચિંતા નહિ. મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે ના
 કહી તે ઠીકજી થયું ધરમાં અતાજી ઉગરથે, અને છોકરાને
 પુણુ નિરાંત રહેથે. પંડિતજીને પોતાની પુત્રીનો અભ્યાસ
 વધારવાનો લાભ હતો, તેમ પુત્રીને પણ તેજી હતો,
 તેથી તે પૂર્ણ થયા બાદ વળાવાય તો ઠીક થાય એમ
 ધારી જ્ઞેશીને વિદાય કર્યા હતા. એવી રીતે સરસ્વતી
 બાઈને પીએરમાં સાત વર્ષ થયાં તે મુદતની અંદર તેનો
 અભ્યાસ ન્યાય, વ્યાકરણ, વેદાંત એ અને ખીલાં શાસ્ત્રોનું
 સંપૂર્ણ જ્ઞાન થયું હતું. ગદ્યધરી તો તેને જીંહાગ્રે થઈ ગઈ
 હતી, તેમ નીતિશાસ્ત્ર અને ધર્મશાસ્ત્રનું જ્ઞાન તેને સંગીન
 થયું હતું, એટલું છતાં પણ બાઈ પોતાનો અભ્યાસ વ-
 ધાર્યાજી કરતી હતી. એટલામાં તીડા જ્ઞેશીને ત્યાં છોકરી
 પરણાવવાનું પગરણ આવ્યું જાતે તો એવા કુળવાન કે
 માથે તરાણું મૂકે તો બડકો થાય, તેથી આખી નાત
 જાણી વળ્યા તોપણ પોતાની કન્યા ખરેખરીએ વર
 મળી શકશે નહિ, તેથી અન્તે પોતાથી ઉતરતો અને
 દરિદ્રતામાં ડૂબી ગએલો એવો સ્વજાતિવ.જો પુરૂષ
 અમનગર તાબે ઈડરના નાગરવાડામાં રહેતો હતો, તેનું
 નામ ગરીબશંકર ધર્મશંકર હતું. તેને ત્યાં વિદ્યાતત્વ

ନାମ ଛାକିରା ହତା ତେନି ସାଧେ ପେଶିଶାଞ୍ଜ କରବାନୁଁ ନକ୍ସି
 କର୍ପୁଁ. ବର ଝପେ, ରଂଗେ, ବଧେ ଅନେ ଗୁଞ୍ଜେ ସାରେ ମାନ୍ୟୋ ପଞ୍ଚ
 ଆ ଶିଖା ଜେଶିନି ଅକ୍ଷୟ କେ ପୋତାନ୍ତି ଶିକ୍ଷିନା କୁଞ୍ଚ
 ବିପେନି କାଞ୍ଚୁନୁଁ ପରିଣାମ ନହୋତୁଁ. ମତଲଭ କେ ଆ ତା
 “କାଗନୁଁ ଭିକ୍ଷୁଁ ନେ ତାଞ୍ଚୁଁ ପଞ୍ଚୁଁ” ଅମ କର୍ମ ସଂଯୋଗୀଞ୍ଜ
 ବିବାହନୁଁ ଯୋକ୍ଷୁଁ ଭିକ୍ଷି ଗଞ୍ଚୁଁ. ଶିଖା ଜେଶିନି ନାତମାଁ କୁ-
 ଞ୍ଚାବନ ଅକ୍ଷୁଞ୍ଚାବନ ସମଞ୍ଚାବନି ଧନ୍ୟା ନରେହବାର ଶିତ ହତି.
 କନ୍ୟାନ୍ତି ମାନା କୁଞ୍ଚ ଉପର ଧରନୁଁ କୁଞ୍ଚ ଗଞ୍ଚାତୁଁ ହତୁଁ ତେନି
 ଅନେ ଲୋକେ ମଞ୍ଚକ୍ଷିମାଁ ଧାଧଶିଞ୍ଚୁଁ କୁଞ୍ଚ କହେତା ହତା. ଶିଖା
 ଜେଶି ନବ ମାତୃ ଶୁକ୍ଷ ହତା. (ନବ ଗାତାଞ୍ଚୋ ଶୁକ୍ଷ ହେତ୍ୟ
 ତେନେ ନବ ମାତୃ ଶୁକ୍ଷ କହେ ଛେ) ଅଞ୍ଚେଲେ ଅମେନି ସୋଞ୍ଚ ଆନ୍ତି
 ଗଞ୍ଚାତୀ ହତି, ପଞ୍ଚୁ ପୋତାନା ଚୋ ସୋଞ୍ଚ ଆନ୍ତିବାଞ୍ଚୋ ବର
 ନ ମାନ୍ୟାଧି ଞ୍ଚାର ଆନ୍ତିନା ବର ସାଧେ ଶିକ୍ଷିନୋ ବିବାହ
 କର୍ପୋ ହତୋ. ଅମେନି ନାତମାଁ କୁଞ୍ଚାନ୍ତି ଗଞ୍ଚୁନ୍ତି ଅମି ଶିତ
 ଧତି ହତି କେ ସୋଞ୍ଚ ଆନ୍ତିନୋ ବର ହୋଏ ଅନେ ଞ୍ଚାର ଆନ୍ତି-
 ବାଞ୍ଚି କନ୍ୟା ସାଧେ ପରଞ୍ଚେ ତୋ ତେନୁଁ ଚୋ ଛାକ୍ଷୁଁ ଧାଏ ତେ
 ବରକନ୍ୟାନ୍ତି ଆନ୍ତିନା ସରବାଞ୍ଚାନ୍ତି ଅର୍ଧ ଆନ୍ତି ଞ୍ଚରୋଞ୍ଚର
 ଗଞ୍ଚାଏ, ଅଞ୍ଚେଲେ ସୋଞ୍ଚଆନ୍ତି ନେ ଞ୍ଚାରଆନ୍ତିନୋ ସରବାଞ୍ଚୋ
 ଅକ୍ଷୁଞ୍ଚାଶ ଆନ୍ତି ତେନୁଁ ଅର୍ଧ ଯୋଦ୍ଧାଆନ୍ତି ତେ ଛାକ୍ଷୁଞ୍ଚାନ୍ତି ଗ-
 ଞ୍ଚାଏ. ଶିଖା ଜେଶିନି ପୁତ୍ରିନୋ ବିବାହ ନକ୍ସି ଧ୍ୟା ପଞ୍ଚି
 କାଗଞ୍ଚୁ ବଦି ଟନେ ଶୁକ୍ଷବାରନୁଁ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଆଞ୍ଚୁଁ ତେଞ୍ଚ ଦିବସ
 ମୁକ୍ଷର କର୍ପୋ. ବରନେ ପଞ୍ଚେରାମଞ୍ଚିମାଁ ଅଞ୍ଚା କୁଞ୍ଚନେ ଲିଧି ପ-
 ଞ୍ଚେରାମଞ୍ଚି ଆପବାନ୍ତି ଗୋଶି କ୍ଷି ନହୋତୀ ପଞ୍ଚୁ ବଞ୍ଚେବାଞ୍ଚୁ
 ତୋ ଗଶିଞ୍ଚ ହୋବା ଛତାଁ ଜେଶି ମାଗେ ତୋ ମାଞ୍ଚବା ଅର୍ଧ
 ପଞ୍ଚୁ ଆପବା କୁଞ୍ଚୁ କର୍ପୁଁ ହତୁଁ. ଅମ ବଞ୍ଚତମାଁ ଶିକ୍ଷିନୋ ପୈଶୋ
 ଗୋମାଞ୍ଚ ପୁତ୍ୟ ଗଞ୍ଚାତୋ ହତୋ. ତଥା ଜେଶି କୁଞ୍ଚାବନ ଧରନା

તેથી એવો પૈસો શિવ નિર્માલ્ય છે, એમ ધારી કુંકુને કન્યા આપવી તથા જનમાં માણસ પણ ગણ્યાને ગાંધ્યાંજ લાવવાં એવો ઠરાવ કર્યો હતો, માટે જ્ઞાતિભોજન સિવાય ખીચું ખર્યં થવાનું નહોતું, તેથી છોકરીના લગનું ખરચ મુકાબલે કંઈજ નહિ એમ કહીએ તો ચાલે. પોતાની છોકરીના વિવાહ ઉપર પોતાના દીકરા કાળીદાસની વહુ સરસ્વતીબાઈને તેડી આણી હતી, કેમકે લગ્ન સંબંધી પ્રયોજનમાં જરૂર વખતે તે કામમાં આવે તથા ધરનું ખીચું કામ પણ તેની પાસેથી લેવાય.

• સરસ્વતીબાઈ પીએરથી સાસરે આવી ધરના ઉમરામાં પગ મૂકતાંજ સાસુજી, કાકીજી, મામીજી વગેરે સગાં વહાલાંને યથાઘટિત નમન કર્યું. અને સાસરાનાં સર્વ આડોશી પાડોશીને યથાયોગ્ય માન આપવામાં બાકી રાખી નહિ. સઘળાંની સાથે બાલવા ચાલવા વગેરે વર્તણુંકમાં અતિશય વિવેક બતાવવા લાગી. ધરમાં લગ્નની ધામધૂમ બહુજી લાગી રહી હતી, અને કામ તો એટલું બધું કરવું પડતું કે આખા દિવસમાં એક ક્ષણની પણ નવરાશ મળે નહિ. એવી રીતે મહા મહેનતે સઘળું કામ આટોપી રહ્યાં કે લગ્ન દિવસ આવ્યો તે વખતે સઘળું કામકાજ કરી લગ્ન પ્રસંગમાં એ બાઈએ શાસ્ત્રોક્ત ગીત એવાં તો સ્પષ્ટ અને મધુર સ્વરથી ગાયાં કે જનન, ગામના સાક્ષર પુરૂષો, તથા સર્વ સાંભળનાર બાઈ બાઈને ધણી આનંદ થયો ; તથા તેની વિચિક્ષણતાની સાક્ષર લોકોમાં ધણી તારીફ થવા લાગી. આવી રીતની બાઈની નિપુણતા, ધર્મશીલતા અને સદ્ગુણ તીડા જોશીને કડવાં વિષ જેવાં લાગ્યાં તેથી અત્તાનતાને લીધે મન સાથે ક-

હેવા લાગ્યો કે આ સરસ્વતીબાઈ જેવી ખરાબ વહુ
લાગીને બારણે આવળીએ રાખ્યો છે, તેથી તેના કાંઠા
ધરનાંને વાગ્યા વગર રહેવાના નથી, પણ વાણિયા
શ્રેણીનું પરણિતર છે તેથી જે થયું તે મીઠ્યા થતું નથી.

તીડા જેશીને ત્યાં સુખશાંતિએ વિવાહ વિત્યા
પછી માડ થાંભલે મૂક્યો. મતલબ કે વિવાહ ગયા પછી
લખ પ્રસંગમાં અને વરાવાજનમાં લોકોની જે જે વ-
સ્તુએ આવી હતી તે તે તેમને પાછી આપી પરવાર્યાં.
જે સગાં વહાલાં કંઠોતરીએ આવ્યાં હતાં તે સર્વ વિદાય
થયાં ત્યારપછી સરસ્વતીબાઈને એક બે દિવસમાં સાસુ
સસરા અને ધરનાં બીજાં માણસોની શીતિભાતિ સધળી
ધ્યાનમાં આવી ગઈ.

ભૂતકાળ સાથે વર્તમાનકાળની તુલના કરતાં મ-
નમાં પકકું ડશ્યું કે ભવિષ્યકાળમાં આ સંસાર સમુદ્રમાંથી
પાર ઉતરવું બહુજ વિકટ છે, તોપણ વર્તમાનકાળમાં
તેનો અનુભવ લેવો એજ જાગ્રામાં જાદું શીખવાનું છે.
આવા બારીક વખતેજ મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ જણાઈ
આવે છે. ધર કામકાજમાં અને પરોણા પાઈ અને
બનના લોકો આવ્યા હતા તે સર્વની એટલી બધી
સંભાળ રાખી હતી કે તે સર્વ રાજી રાજી થઈ ગયાં હતાં.

બે ત્રણ દિવસે રાત્રિએ અન્તઃપૂરમાં તેને સ્વામીની
બુઝાકાતનો પ્રસંગ આવ્યો. સ્વામીનું મુખાવિંદ તથા
તેની શીતભાત જેઈ તેને અતિશય એદ ઉત્પન્ન થયો.
આ વખત તેના પતિને પૂરાં ૨૩ વર્ષ થયાં હતાં તોપણ
તેને સ્વભાષામાં વાંચતાં સરખુંએ આવડતું નહોતું,
તથા વાતચીત કરવાની પણ શક્તિ નહોતી. બોલવા આ-

લવાની રીતિતા અનાદી કરતાં વધે એવી હતી અને સમજ શક્તિ તો જાણે બહુરજ મારી ગઈ હોય એમ હતું ! બિચારીએ સ્વામીને પગે લાગી ક્ષમા માગી હાસ્ય વિનોદની વાર્તા કહાડી કે તુરંતજ એ ગમારને વાંકું પડ્યું, અને વૈકલ્યની પેઠે ખોલી ઉઠ્યો કે હું તો આ મારે સાહ્યો, જો વધારે ખોલીશ તો સધળું રડી રડીને મારી માડીને કહીશ, એમ કહેતો કહેતો મા પાસે દોડી ગયો, તે જ્યારે પેલી સૂતી ત્યારે પાછો આવી સૂઈ ગયો. તે બાઈને પોતાના ભરતારને સુધારવાના ઉપાય યોજવાના વિચારમાં ને વિચારમાં ઊંધ આવી નહિ. બધા પાત્રમાંથી એક દાણો ચાંપી જોયો તેથી ખાત્રી થઈ કે “આ પાણીએ મગ ચઢે એવું લાગતું નથી.” કુંથ કેળવવાનું હવે બને એમ નથી, એવા વિચારમાં ને વિચારમાં ચાર વાગ્યા તેથી ઉઠી નાહી ઘોઈ પ્રભુ ભજન કરી ધર કામનો આરંભ કરી વાસીદું બાસીદું વાળી લોટા ઉઠકે છે, કે તીડા જોશી જાગી ઉઠ્યા. જુએ છે તો ચૂલા ઉપર ઉતું મૂકેલું પાણી ઉકળે છે અને વહુનું કામ ધમધાકારે ચાલે છે એ પર્ધતિ તેને બિલકુલ પસંદ પડી નહિ, માટે આવેશમાં ને આવેશમાં ખોલી ઉઠ્યા કે તમારે ઐરાને વહેલાં ઉઠી શાં ગૌપદાન આપવાં છે કે અમથાં લાકડાં બાળી મૂકો છો ? આ વાક્યાબાણ સરસ્વતી-બાઈના કામળ કાળજમાં ભાલા જેવાં લાગ્યાં અને મનને ધણીજ લાગણી થઈ પરંતુ એ સર્વ સહન કર્યા વિના છૂટકોજ ન હતો. તે દિવસથી નિશ્ચય કર્યો કે ગમ્મ એવી ઠાઠ પડે અને શરીર બગડેલું હોય તોપણ સાસરે ઉના ખાણીએતો નહાવુંજ નહિ. પછી બીજો દિવસે નિત્ય નિયમ

પ્રમાણે ઉઠી ઉઠાણાદકને બદલે ઠાઠે પાણીએ નાહી નિત્ય
 નિયમ કરી ધરના કામકાજથી પરવારી. આખો દિવસ
 ધરનું કામકાજ મજૂરની પેઠે સાંજ સુધી કર્યું, એટલે
 રાત્રે વાણુ પાણી થયા પછી સાસુ, નણુંદ, તથા વહુ
 એકઠાં બેસી વાતચીત કરવા લાગ્યાં. રાત્રિના દશ વાગે
 થયત કરવાને અન્ત:પૂરમાં ગઈ તો સ્વામિના સુખનું
 તો સ્પષ્ટનું પણ નહિ, માટે રાત્રિનો જે વખત મળતો
 તે ધંધર ભજનમાં ગાળતી. એ પ્રમાણે રાજ આર વાગે
 ઉઠી ઠાઠે પાણીએ નાહી નિત્ય નિયમ કરી ધરનું કામ-
 કાજ પરવારે; સસરાજી રાજી થાય તેવી રીતેજ ચલો સ-
 ણગાવે, એવી એની વૃત્તિ અને કામકાજ જોઈ સાસુ ને
 નણુંદ તથા આડોશી પાડોશીની એના ઉપર અથાગ
 પ્રીતિ થઈ, પણ સસરા તીડા જોશી તથા સ્વામી કાળી-
 દાસની તેના ઉપર બહુજ ખરા નજર રહેતી, તેનું આસડ
 બહા પાસે પણ નહોતું. આ બંનેને વશ કરવાને કાયા,
 વાચા, ને મનથી ઘણા ઘણા ઉપાય કર્યા તે સર્વ વ્યર્થ
 ગયા. જેમ જેમ તેમને રાજી રાખવાને પ્રયત્ન કરતી
 જાય તેમ તેમ તેમને વધારે વાંકું પડતું જાય, અને
 અનુકૂળ પડે એવો ઈલાજ જડોજ નહિ. આડોશી પાડોશી
 ને ખીજાં સર્વ સાસરા તરફનાં સગાં વહાલાંને એની
 ઘણીએ દયા આવે અને તેઓ પણ યથાઘટિત પ્રયત્ન
 કરે અને પ્રસંગાનુસાર કહે તો તેમને પણ તીડા જોશી
 મણુ મણુની ગાળો શોહકારે, એટલુંજ નહિ પણ વહુ
 ઉપર વધારે ખરા થઈ જાય, તેથી સર્વ યાકી હારી બેઠાં
 હતાં. બાપને ધેર કામકાજ કરેલું નહિ અને અહીં તો
 સખત મજૂરી કરતી પડતી તેમાં સસરા તથા સ્વામીના

તરફની માટી પીડા તેમાં તેમને વશ કરવાને ને ખુશીમાં રાખવાને કરેલા અથાગ પ્રયત્ન વ્યર્થ જાય એવી સસરા અને સ્વામીની વિલક્ષણ સ્થિતિ જોઈને તેનું શરીર દિવસે દિવસે લેવાતું ચાલ્યું. વહુની દુર્બળ સ્થિતિ જોઈને સાસુને બહુજ લાગણી થઈ તેથી તે રોજ પૂછે કે વહુ કેમ લેવાતાં જાઓ છો ? ત્યારે તે કહે કે કંઈ નહિ મા, તમને એમ લાગે છે. બિચારી આપ્પા ધરનો ધંધો અતિથય મહેનતથી કરે, તથા આડોશી પાડોશીનાં છોકરાં દુકાને જ્ઞાનમાર્ગ બતાવે, તેથી કૃણીઆમાં ને સગાં વહાલાંમાંથી કંકાસ છેકજા ઓછો થઈ ગયો, અને એની અસર સૌપર એવી તો થઈ, કે સાસુ વહુ અને નહુંદ બોબાઈને બિલાડી ને ઉંદર જેવું વૈર હતું તેને બદલે તેમને અરસપરસ મા દીકરી અને બે બહેનોના જેવું બનવા લાગ્યું. એવી રીતે તે ધરનું કામકાજ સારી રીતે કરે, તથા નવરાશની વખતે બગવત સિવાય ખીજી વાતજ કરે નહિ; એવી વાત લોકોના જાણવામાં આવી તેથી ગામનાં સંભાવીત મનુષ્ય પણ એના આવવાથી રાજી રાજી થયાં. આપ્પા ગામમાં એની વાહ ! વાહ ! બોલાઈ એટલુંજ નહિ, પણ છોકરાં અને સ્ત્રીવર્ગ સરખાએ તેને તન મન ને ધન જાણતાં, પણ વરવૃતઃ જોશીબાવાનું કાણુ , હૃદય કશાથી ભેદાયું નહિ. જોશીની છોકરી દુર્ગુણી-બાઈ પણ એની સોબતથી કામકાજમાં થોડી ઘણી સુધરી. એ પ્રમાણે આઠ નવ માસ સાસરે રહી એવામાં એને તેડવાને માટે પંડિતજીનો માકલેલો એક વિદ્યાર્થી તેને ખીએરથી આણ્યો. તેણે સરસ્વતીબાઈનું સાસરાનું કામ અને દુઃખનો ડુંગર જોયો તેથી તાકીદથી જવાનું છે, એવું

સરસ્વતીબાઈના સાસુ સસરાને કહ્યું; પછી સરસ્વતીબાઈએ સાસુ સસરાની વિવેકથી મર્યાદા સહિત રજા માગી, અને આડોશી પાડોશીની રજા લઈ આત્રાદથી વિદાય થઈ. તે વખત તેને બે બાઈઓ તથા બે ભાઈઓ અલારસાથી દશ ગાઉ ઉપર પેટલાદ ગામ છે ત્યાં જનાર હતાં તેમનો યોગ્ય સંગાથ થયો. તેમની સાથે એક ગાડું હતું તેમાં બાઈઓ બેઠેલી હતી, અને ભાઈઓ ચાલતા જતા હતા, તેમની સાથે વિદ્યાર્થીને સરસ્વતીબાઈ એકાદ ગાઉ આશ્યાં, દરમીઆન વાતચીતમાં પંડિતજીનું આજ્ઞાપાણી નીકળી આઠ્યું. સંગાથી બાઈ ભાઈ જતે પાટીદાર હતાં, તેથી તેમણે પરાણે સમસગરા કરીને બાઈને ગાડીમાં બેસારી, અને વિદ્યાર્થી પાસેથી ગાંસડી લઈને ગાડીમાં મૂકી, તેથી તે પણ પાટીદારની સાથે છડે દોપટ ચાલવા લાગ્યો. બે પાટીદારજીઓ તથા સરસ્વતીબાઈએ માહિમાંહે વાતચીતમાં બહુજ સ્નેહ વધારી દીધા, અને બેઉ બાઈઓનાં મન કેટલીક વાતો કહાડીને એવાં તે તેણે વશ કરી લીધાં કે તે તેમને તન મન ને ધન થઈ પડી. રાત્રે દેવ ગામમાં મુકામ કર્યો ત્યારે પેલી પાટીદારજીએ તેને ગુરૂ તુલ્ય માનીને તેની પાસે દાળ ભાતને લાકડની પરાણે રસોઈ કરાવી, તે બાધા પછી સઘળાં સૂતાં. પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી શૌચ, દંતધાવન, સ્નાનાદિ કરી પાછો રસ્તો લીધો પછી અલારસા જ્યારે એક ગાઉ દૂર રહ્યું, ત્યારે પાટીદાર બાયડા કહેવા લાગ્યા કે બહેન હવે તમારું ગામ એક ગાઉ દૂર છે, માટે તમે એકલાં જઈ શકશો કે અમે મૂકવા આવીએ ? ત્યારે સરસ્વતીબાઈએ કહ્યું કે આ વિદ્યાર્થી અમારા ઘરનો ને મારા બાઈ સમાન

છે જો તમારો સંગાથ ન થયો હોત તો અમને બાહ્ય
 બહેન એકલાં જાત, તેથી અમને જતાં લગારે હરકત
 નથી, પરંતુ તમને સર્વ આજનો દિવસ અલારસે રહેા તો
 તો ઘણું સારું, અને પંડિતજીને પણ તમારાથી મળાશે.
 તમને જે અમારી સરભરા કરી છે, તેનો બદલો અમારાથી
 વળી શકવાનો નથી, પણ પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરે, એ
 આશીર્વાદ દીધો. ત્યારે પાત્રીદાર કહેવા લાગ્યા કે અમારે
 તાકીદનું કામ છે, તેમ કરતાં અલારસે આવી રહીએ, તો
 પણ અમારાથી પ્રાહ્લણનું તો ખવાયજ નહિ, અને ખીજા
 અમારા નાતીલાને ત્યાં રહેવું પડે, માટે ખારોખાર
 જઈશું; વળી લખ્યા લખ હશે, તો કોઈ દિવસ મળવાનું
 થશે. અમારાથી તમારી સરભરા થઈ નથી, પણ ત-
 મારાથી અમા સર્વને ઘણાજ બોધ મળ્યો છે ને ગમત
 થઈ છે; તે અમારાથી બૂલાય એવી નથી, છતાં તમને
 અમારું સારું કહેા છે એ તમારો વિવેક છે. આપના
 પિતાને અમારા સર્વનું પગેલાગણું કહેશે. પછી ખાઈએ
 એક ખીજાને મળી ભેટી અને વીખુટાં પડતી વખત
 પાત્રીદારજીની આંખમાંથી આંસુની ધારા છૂટવા લાગી
 અને આસપાસ કરેણાજનક ખતાવ ખની રહ્યો. સ્ત્રીવર્ગે
 પુરૂષને એના સદ્ગુણની બહુજ પ્રશંસા કરી, તેથી તે પણ
 વિસ્મય થયા હતા. સરવતાખાઈ ઘેર આવ્યાં. તે વખત
 વેગળેથી ખાપે એવી દીકરીને દીઠી, તેવાંજ આંખમાંથી
 આંસુ પડવા મંડ્યાં, તેથી દીકરી પગે લાગીને એક અ-
 ક્ષર મરજાએ બોલ્યા વગર ચાલી ગઈ, કેમકે છોકરી
 સમજી ગઈ કે મારા પુજ્ય વિદ્વાન પિતાને તેમના કરેલા
 કામનો અતિશય પરતાવો થાય છે, અને મારું દુઃખ

તેમના અંતરમાં સાલ છે. માતૃશ્રી પાસે જઈ પગે લાગી
તો તેપણ તેનું શુદ્ધ શરીર જોઈને ખુલ્લું ખેદ કરવા
લાગી. એવી રીતે પીએરનાં સઘળાં સગાંને તેના ચેરા
તથા વિદાર્થીના કહેવાથી ઘણું મારું લાગ્યું, અને અક-
સોસ કરવા લાગ્યાં, પણ “પાણી પીને ધર પૂછવું”
એ શા કામનું ?

એવી રીતે સર્વ સગાંવહાલાના મનને અતિથય લાગ્યું,
અને સરસ્વતીબાઈનું પોતાનું દુઃખ પણ લાગવા જેવું જ
છે, તેની શાંતિ શી રીતે કરવી, તથા આ સંસારમાં આ
શરીરરૂપી નાવ મુલબ શી રીતે ખેડાય, એનો નિશ્ચય
કરવાને તેનું મન સદાકાળ વિચારમાં ને વિચારમાં રહે.
એવી રીતે ત્રણ દિવસ સુધી તેના મનમાંથી એ વિચાર
ખશ્યા નહિ આપ્પર એના મનમાં એ સમાધાન ઠસ્યું, કે
આ સંસારમાં જન્મ ધરીને મનુષ્યે કોઈપણ સારું કૃત્ય
કરવું, એવી ધંધરની આત્મા છે. સ્ત્રી પ્રજ્ઞેત્પતિ થવાને
ચોગ્ય છે એટલું જ નહી, પણ તે સંસારમાં સુધારો કરવાનું
તથા જાતિ અને ધર્માચરણના પ્રદર્શનનું મૂળ છે. આ
દુનિઆંરૂપી દરિયામાં મનુષ્ય દેહરૂપી નાવ ખેડતાં ધણી
અખળાઓ સંકટરૂપી ખડકની આંદર અથડાઈ પડી છે.
કુળવાએલી નહિ હોવાથી હાલ સ્ત્રી વર્ગને કેટલાક
દુર્ગુણનું મૂળ ગણી છે, માટે ગારા મનમાંથી સ્વામી સં-
બંધીના જે વિચાર છે તે, અને શૃંગાર શાસ્ત્ર સંબંધીનું
જે સુખ છે તે છોડીદેવાં, ને જે તે પ્રકારે મારી અખળા
જાતનું કલ્યાણ થાય એવા ઉપાય કરવાને મારાં તન,
મન ને ધન એજ કામમાં લગાડવાં, એજ શ્રેષ્ઠને ચોગ્ય
છે. આ દેશમાં ઉમરે પહોર્યા વિના સ્ત્રી વર્ગથી જાહે

વ્યાખ્યાન આપવું, કે ઉપદેશ કરવો ખતો નથી, વાસ્તે ખાનગી રીતે આર્ય મહીલાઓ સુધરે એવો કાર્મપણુ ઉપાય હાથ લાગે તો તે અતિ જરૂરનો છે, માટે મારા પરમપૂજ્ય વિદ્વાન અને પવિત્ર પિતાને પૂછી તેમની આજ્ઞા લેઈ આશીર્વાદ માગી જો એ મહત્ કાર્યનો આરંભ કરું તોજ પાર પડી શકું. કહ્યું છે કે— પ્રારમ્ભતે નસ્ત્રલુવિઘ્નમયેન નિચૈઃ ॥ પ્રારમ્ભ વિઘ્નવિહતા વિરમતિમધ્યાઃ । વિઘ્નૈઃ પુનઃ પુનરપિપ્રતિહન્યમાના ॥ પ્રારબ્ધમુત્તમજનાનપરિત્યજન્તિ.

અર્થ—“ઉત્તમ મનુષ્યો પુખ્ત વિચાર કરીને જો કામનો આરંભ કરેછે તે તન, મનને ધનથી પાર પાડે છે, ને ગમે એવી હરકત આવી પડે છે તે સહન કરી કદી હઠતા નથી; કનિષ્ઠ પુરૂષો મહત્ કાર્યનો આરંભ કરતાં ખીહોછે, તેથી આરંભજ કરતા નથી; અને મધ્યમ પુરૂષો જાણ વિચારથી કામનો આરંભ કરેછે, પણ જ્યારે હરકત આવી પડે છે, ત્યારે કંટાળે છે, તેથી આરંભિલું કામ પુરૂ થતાં અવલ છોડી દેછે; માટે “આત્મપ્રમાવાત્ ઈશ્વરપ્રસાદાત્” આત્માની મહેનત અને ઈશ્વરની કૃપા એ બેથી કામનો આરંભ કરવો, એવો નિશ્ચય કરી, અને તેને માટે પિતાની જોડે વાત કરવાનો લાગ જોતી હતી, એટલામાં એક દિવસ માતા પિતા, બાઈબાઈ ઇત્યાદિ સગાં સહોદર આનંદમાં ખેડાંછે, અને અરસ પરસ હાશ્ય વિનોદની વાત કરેછે, એવી શાંત વૃત્તિનું પ્રસંગાનું સંધાન જોઈને પોતાની મનોવૃત્તિ વિહીત કરવાને ખાઈ નીચે પ્રમાણે એક શ્લોક બોલી.

શ્લોક.

અજરામરવત્પ્રાજ્ઞો, વિદ્યામર્થં ચ વિન્તયેત્;

ગૃહ્યાદ્વ કેશેનુ, મૃત્યુના ધર્મમાચરેત્. ॥ ૧ ॥

અર્થ — ડાહ્યા મનુષ્યે હું કદિ મરવાનોજ નથી, અપો વિચાર રાખી વિદ્યા અને પૈસાને માટે યત્ન કરવો અને જીવે મૃત્યુએ હમણાંજ માયાના કૈશ પકડ્યા છે એમ વિચારી ધર્મ કૃત્યનાં જરાપણુ વિલંબ કરવો નહિ. વળી ખીલ્લ શોકમાં કહ્યું છે કે-કેંકષ્ણેન કુતો વિદ્યા, કિંકષ્ણેન કુતો ધનં; ઠિક્ષ્ણેન કુતો માર્યા, રંકષ્ણેન કુતો સુત્રં. ॥ ૧ ॥ માટે આ જગતના અલ્પ સુખ તરફ નજર ન કરાં આત્માના અગર સુખ તરફ લક્ષ રાખવું એ ઉત્તમ છે, વાસ્તે હે પિતાજી હું નમ્રતાપૂર્વક વિનતિ કરી ક્ષમા મંગી જણાવુંછું કે મારો હેતુ મારી જાતિ આજ્ઞાએને સુધારવાનો છે, કેમકે મને સંસાર ઉપર ખીલકુલ આસક્તિ નથી, માટે ત્યાગીપણાની ધૃષ્ટિ રાખુંછું. એ કારણથી આપની તથા ખીલ્લં સર્વ સગાંવહાલાંની એ કામમાં સંમતિ માગુંછું તે કૃપા કરીને તમે વડિલછો ને આપણા કુટુંબના રાજા છો માટે આપણો આવું પોતાની પુત્રીનું વિદ્વતા ભરેલું પારમાર્થિક સાધુવૃત્તિનું ખોલવું સાંભળી પિતાને ઘણોજ આનંદ થયો. અને પોતે જે અવિચારથી કન્યાદાન દીધું હતું, તેના દુઃખની શાંતીનો પ્રસંગ આવ્યો, એ પરમ પ્રમુ પરમાત્માની કૃપાનો કેટલો બધો આભારીયું એવું લાગ્યું. તેમ આજની ખુશી પણ અજ્ઞાંડમાં માય નહીં, તેથી તે પણ પોતાના પિતાની

આગળ બેનની અતીશય પ્રશંસા કરી કહેવા લાગ્યો કે, હું
પિતાજી ॥ શ્લોક ॥ શૈલે શૈલે નમાણીકયં, મૌક્તિકં ન ગ
જેગજે; સાધવો નહિ સર્વત્ર, ચંદ્રનં નહિ વને વને. ॥૧॥

પ્રત્યેક ડુંગરોમાં માણિક હોતાં નથી, દરેક હાથીઓના
મસ્તકમાંથી માતી નીકળતાં નથી, ચંદનનાં વૃક્ષ પણ
દરેક વનમાં હોતાં નથી, તેમ મનુષ્યમાં સાધુવૃત્તિવાળાં
મનુષ્ય પણ ભાગ્યેજ હોય છે. આ મારી બગિચીનું કૃ-
ત્ય હું ધણુંજ રહ્યું ગણુંકું, અને માનુંકું.

એની રીતે સરસ્વતીબાઈનું કહેવું કુટુંબનાં સર્વ
જનોએ માન્ય કરવાથી તેને પરમ આનંદ થયો, અને એ
શુભ કૃત્યનો ક્યારે આરંભ કરું તેની અટપટ્ટી થવા લાગી.
સંસારાસકિતનો અંત લાવવાને હવે ફક્ત પોતાનાં સા-
સરીઆંની આત્મા લેવીજ બાકી રહી હતી. સરસ્વતી
બાઈના -હૃદયમાં કુકુદ્ધું હતું કે જગત્ના દરેક સુધારા,
ને દરેક કાર્ય ધર્મની સાથે મિશ્રીત હોય છે. આ ભારત
ભૂમિમાં એવું એક પણ કાર્ય નથી કે જેમાં ધર્મ સંબંધી
બાબત બજેલી હોયજ નહીં. દરેક બાબત ધર્મ સાથે
જોડાએલીજ હોય છે, માટે એ ચાલતું ધર્મશાસ્ત્ર
તથા અઠ દર્શન મત્યાદિ પ્રાચિન તત્ત્વજ્ઞાનનો સંપૂર્ણ
અભ્યાસ કર્યા સિવાય નહિ અને, માટે દુરસદતા
વખતમાં તે કરી લીધા. ન્યામને વ્યાકરણ શાસ્ત્રમાં-
તો તે મૂજેજ નીપુણ હતી, અને વેદાંત તથા તર્ક વિ-
દ્યાતો પોતાના બાપનીજ કહેવરાવતી હતી, માટે ધર્મ
સંબંધી તકરારમાં વાદ વિવાદ યાય તેનો નિવેડો લાવ-
વાને શાસ્ત્રીય પ્રમાણ આપવામાં દરકત પડે એવું રહ્યું
નહોતું. સરસ્વતીબાઈની સાસુએ પોતાના પતિને સરસ્વ-

(૫૨)

તીબાઈને તેડવા ઝાકલવાને ઘણા ઘણા પ્રકારે વિનવ્યો, અને જણાવ્યું કે એને ગયાને બંને વર્ષ વહી ગયાં અને તેડતા નથી, તેથી નાત જાતમાં ઘણુંજ ખાટું દેખાય છે, માટે હવે જો પરમેશ્વર તમારા -હૃદયમાં ઉતરે અને તેડી લાવે તો તો ઠીક. સસરે જવાબ દીધા કે મને એ વહુ ખીલકુલ ગમતી નથી. ત્યારે સાસુએ કહ્યું કે એના જેવી બાઈડી આ પૃથ્વીપર ખીલ હોય એવું મેં હજીસુખી સાંભળ્યું નથી, કેમકે તે આપડે ઘેર આવેછે ત્યારે મરણતોલ મહેનત કરી આપ્તા ધરતું કામકાજ ઘણી રીતે કરે છે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જુઓ તો આપણી દુર્ગુણી બાઈને ભરત ભરતાં અને શીવતાં એણે એવું સાં શીખવ્યું છે, કે મહિને ચાર પાંચ રૂપિયા કમાતાં તેને અધર પડે એવું નથી. એનો સસરો ગરીબી દશામાં છે, માટે એ જો પાંચ રૂપિયા પેદા કરે તે પાંચ મહારો જોટલા ધરમાં કામ આવે એમ છે, કેમકે એના સસરાના ધરમાં “ભૂત ભુથકા મારે છે અને હનુમાન હડીઓ કાઢે છે,” માટે એટલો હુનર શીખી છે, તો તે તેને દેટલો લાભકારી યર્ષ પડ્યો છે? વળી કૃષ્ણીઆમાંની દીકરીઓ અને વહુઓ એના આવ્યાથી એટલીબધી સુધરી ગઈ છે, કે કંઈ મળ્યા રહી નથી. સઘળાં આડોશી પાડોશી અને સગાંવહાલાંને એ પ્રાણુસમાન વહાલી યર્ષ પડી છે, એટલુંજ નહીં પણ જો તેની સાથે વાત ચાત કરી છે, ને જો તેને મળ્યું છે. તે સર્વ બાઈ બાઈની તેના ઉપર અયાગ પ્રીતિ યર્ષ છે, અને તમારે મનતા તે કંઈ હિસાબમાંજ નથી, અને એનો કાંકરો કહાડી નાંખો છો એ શું? તીડાજીશી ભાલ્યા. અરે રાંડ, વરણસંકર, વું છોકરોને વહુ બેઠને જોઈને ભાલ,

કેમકે છોકરા કરતાં સારી વહુ મળી તે કંઈજ કામની નથી. છોકરો તો એનાથી છેક કંટાળ્યો છે. ત્યારે સાસુ બોલી. એમાં વાંક વહુનો કે આપણો. વાંક બિચારીના કર્મના આંકનો કે તેને “સાસરા દુઃખ આશરા” થઈ પડ્યા છે. આપણી કીકીને તો વરનું પણ સુખ છે કે તે બે અક્ષર ભણેલા છે, અને હજી પણ સારો વિદ્યાભ્યાસ કરે છે, તેથી પ્રભુ કરે તો ભાગ્યશાળી પણ નીકળે. એને મુકાબલે આપણા કાળીદાસમાં તો અક્ષરના બે દાણા પણ નથી, અને અનાડી છે. તેવું જાણ્યા છતાં પણ મહાન સંકટ મજરે નજર દેખતા છતાં એ શાંતતાથી સઘળું સહન કરે છે, એ ધણું નવાઈ જેવું છે. એવું સુપાત્ર સુશીલ માણસ આપણને આ ભવમાં તો મળનાર નથી, અને એને તો એના ખાપે માઠા કંડીઆ કૂવામાં ખાંપીને નાંખી છે. બાઈને તો એવા વખતમાં કોઈ કપાળમાં ચાંપનાર પણ નહોતું, તે તમ બૂલી ગયા? આટલું કહ્યું ત્યારે જ્ઞેશીએ વહુને તેડાવવાનો નીચે પ્રમાણે પત્ર લખ્યો.

કાગળ—સ્વસ્તિત્રી અલારસા મહાશુભસ્થાને અનેક સર્વે શુભોપમા યોગ્ય પંડિત ત્રી પ પંડિત વિશ્વનાથ વિદ્યાસાગર તથા જ્ઞનાથજી વિ. વિશ્વનાથ વગેરે એતાનત્રી આમાદથી લખીતંગ જ્ઞેશી તીડાજગંનાચના નમસ્કાર તથા આશીર્વાદ અંગીકાર કરશે. વિશેષ આત્રે સર્વે ખુશી આનંદમાં છે. તમારી કૃષ્ણતાનું શુભ પત્ર ધણા દિવસ થયાં આજું નથી માટે લખ્યો. વિશેષ ચારંજી સૌભાગ્યવતી સરસ્વતીને તમારે ત્યાં રહે ધણા દિવસ થઈ ગયા છે, માટે આ પત્ર વાંચી માકલી દેશો. તેને તેડવાને કું આવત પણ હમણાં કામકાજ એટલું

અધું ભરાઈ ગયું છે કે મારાથી એક ધડી પણ બહાર ગામ જવાય એવું નથી, તેમ એવેથી તમારે ત્યાં જાકલવા લાયક કોઈ માણસ પણ છે નહિ, માટે સારો સંગાથ જોઈને જાકલી દેશો. એવે બટ કર્મશંકર ભંડારશંકરને ત્યાં ગર્ભાધાન સંસ્કારનું શુભ પ્રસ્તુત છે; તેના મુહૂર્ત ઉપર તમારે ત્યાંથી જાકો આવનાર છે. તેમની સાથે યોગ્ય સંત્રાય કરી આપી જાકલી દેશો. મુસેષુ ક્ષિમ્ બહુના મિતિ કાર્તિક શુકલ ૩ ને રવિવાર શાકે ૧૭૦૫ લા. મહેતાજી પ્રાણુગોવિંદ રાજરામના સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ પવિત્ર સેવામાં પહોંચે. જોશીના કહેવાથી પત્ર લખ્યું છે.

રૂપાલમાંથી જેવો કાગળ આવ્યો કે તુરતજ પંડિતજીએ પુત્રીને કહ્યું, કેવેન તમારા સસરાજીનું પત્ર આવ્યું છે, તેમાં તમને ત્યાં તેડાવવાનું લખ્યું છે, માટે શી મરજી છે? પુત્રીએ કહ્યું કે પિતાજી મારી જવાની ખુશી છે, માટે આપ લખો કે અહીંથી માર્ગશીર્ષ શુકલ એકાદશીને સૌમ્યવારને દિવસે સદાનંદ બટ અને તેમની ઈકરી સે-મગવરી ને જે ત્રણ ખીનું જેરાં આવવાનાં છે, તેમની સાથે જાકલીયું એમ લખો. તેથી શાસ્ત્રીજીએ નીચે પ્રમાણે પ્રત્યુત્તર લખ્યું.

“સ્વરતિ શ્રી સૂગંધપૂર મહા શુભસ્થાને સર્વે શુભોપમા લાયક જ્યોતિષી શ્રી પ. જોશી લોડા જગન્નાથ તથા આ. કાળિદાસ વગેરે સાથે સમસ્ત પ્રતિ અભારસાથી લા. આસાંકિત વિશ્વનાથ વિદ્યાસાગરના કૃતાનંક ડંડવત્ પ્રણામ તથા આશિર્વાદ અંગીકૃત કરશે. વિગ્ય આપનું શુભ પત્ર મિતિ કાર્તિક શુકલ ત્રતિઆનું લખેલુ વાંચ્યા પરમ આનંદ થયે, અને તે પત્રને જેમ આપ પધાર્યા હો ત્યારે જેવો આદરસત્કાર

અમારી શક્તિ પ્રમાણે થાય, તેમજ માન્ય કરેલું છે. વહાલાં સગાંનું મળવું સ્નેહવર્ધક તથા આનંદમય હોય છે; તેમાં તમારા જેવા પુણ્ય જેનું મળવું દુર્લભ હોય છે, તે અમારે ઘેર વધારે ત્યારે અમારા આનંદની તથા અમારા ભાગ્યની પરિસીમા છે, પરન્તુ આપને કામ ઘણું આની પડ્યું, અને અવકાશ ન મળ્યો, તેમાં અમારા પ્રારબ્ધનો જ વાંક છે, કે તમારા દર્શનનો લાભ લેવાનો પ્રસંગ આવ્યો નહિ; તોપણ તમારું હેતુ અમારા ઉપર હજી સુખી દેહ રહેલું છે, તેથી અમે ભાગ્યશાળી છીએ. અમે દીકરીનાં માળાપ માટે તમારાં વેચાણ છીએ, તોપણ તમે અપરિ-
 મય પ્રીતિ રાજો છો એજ તમારા ઈચ્છા કૂળની નિશાની છે. અત્રેથી આ. સરસ્વતીને માર્ગશિર્ષ શુકલ એકાદશીને સૌમ્યવારે સદાનંદભટ્ટ તથા તેમના દીકરા ભગવાનપ્રસાદ આવનાર છે, તેમની સાથે યોગ્ય ઐદોખસ્ત કરી માકલી દેખશું. એત કીકીને આશીર્વાદ. મીતિ કાર્તિક શુકલ ત્રયો-
 દશી ચંદ્રવાર. અમારી વતી મહેતાજી પ્રાણુગોવિંદભાઈને અર્ચિર્વાદ કહેશો, અને જણાવશો કે તમારું હેતુ અપૂર્વ છે, તથા તમે અમારી દીકરી ઉપર સગા ભાઈ કરતાં પણ વધારે હેતુ રાજો છો, તેથી પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર તમારું કલ્યાણ કરે, એવી અમારા કુટુંબની પ્રાર્થના છે.

નિયમિત દિવસે જવાને સદાનંદભટ્ટની સાથે ત્રણ બાઈડીઓ અને ત્રણ ભાયડા હતા, તેમણે એક ગાડું ભાડે કર્યું. તે ગાડામાં ભાડાવાળાં સરસ્વતીબાઈને સાથે ગણતાં આઠ જણ હતાં. તેમાં ચાર બાઈઓને વારતે પોણા ભાગ ને ચાર ભાયડાને માટે પા ભાગ શેકવામાં આવ્યો હતો, તોપણ ઐરાં કળકળાટ કરવા મંડી ગયાં,

અને એટલા ભાગમાં ન માતાં ભાઈઓની નજીક આવવા લાગ્યાં, તેથી તેમને ખેસવાને એટલી નાની જગા રહી કે તોઆ, તોપણ દુઃખે પાપે દયાઈ અંપાઈને બેઠા. એવામાં બૈરાંએ સાસુ, નહુંદ, દેરાણી, જઠાણી વગેરેની એદણીની વાતો એટલી બધી કહેવા માંડી; કે તે કાળમાં તે જગાએ સમજી વિવેકી અને બલા માણસ હતા તેમણે ખેસવા કરતાં ચાલવું વધારે પસંદ કર્યું. આ વખતે પંડિતજીની પુત્રીના મનમાં આવ્યું કે આવી અણધર અને અજ્ઞાન સ્ત્રીઓને સુધારવી એજ ખરા પુન્યનો રસ્તો છે, અને એજ સંસાર સુધારાનું મૂળ છે.

બાઈડીઓની માંહેમાંહેની લઠાઈથી ભાયડામાં પણ કલહ ઉત્પન્ન થયો, તે પંડિતજીની પુત્રી સરસ્વતીબાઈએ ડહાપણુ, વિવેક ને સમયસૂચકતા વાપરીને શાંત પાડયો અને ઠંટો પતાવી દીધો; પછી જ્ઞાનમાર્ગની એવી એવી વાતો કહેવા માંડી કે તેથી કકળાટ છેકજ શાંત પડી ગયો. આમ્હાની ભાગોળ આવી એટલે સર્વ જણાએ માર્ગનાં લૂગડાં બદલી સારાં લૂગડાં પહેર્યાં, પછી સરસ્વતીબાઈએ ગાડીવાનને પોતાનું ભાડું ચુકાવી આવ્યું, અને સર્વ બાઈબાઈની ક્ષમા માગી પોતાનો કોથળો માથા ઉપર મૂકી સસરાના ઘર તરફ જવા લાગી, એટલે ચારે બાઈડીઓએ કહ્યું કે બેન તમે કોથળો ઉપાડીને એકલાં જાઓ તે ઠીક દેખાય નહિ, ને અમારું પણ ભૂષણ જાય, માટે અમે તમને મૂકવા આવીએ છીએ. એમ કોથળો પકડીને સઘળાં બાઝી રહ્યાં, ત્યારે તેણે કહ્યું કે, બહેન તમારો ઉતારો નજીક છે, અને હું મારે સાસરે જઈ ત્યાં તમે મારો ભાર માથા ઉપર મૂકી મૂકવા

આવો તે મને પણ સાંઠે દેખાય નહિ, અને હું મારા સાસરામાં હલકી દેખાઉં, માટે મને એકલીનેજ જવા દ્યો, પણ બાયડા તથા બાઈડીઓએ અતિ આગ્રહ કરી સરસ્વતીબાઈનું કહેવું માન્ય નહિ, અને અન્તે તેનો કોથળો એક બાઈએ ઉપાડયો, ને એક બાઈ તેની સાથે ઠેઠ તેના સાસરાના ઘર સુધી ગઈ. એ વખત સાસુ, નણંદ અને કૃષ્ણીઆનાં સર્વ વાયદો હતો માટે પાણીની પેઠે વાટ જોઈ બેઠાં હતાં. તે સર્વે જાણે સરસ્વતી જેવી રસ્તે આવતી દીડી, કે આંખમાંથી હર્ષાનંદનાં અટ્ટ વહેવા લાગ્યાં, ને કહેવા લાગ્યાં કે ધન ધડી ને ધન દહાડો આજ સર્વને દિવાળીના પર્વ જેવું લાગ્યું. આડોશી પાડોશી પોતાના ઘરનું કામકાજ મૂકી, છોકરાં રડતાં રાખી એક પછી એક ખબર અંતર પૂછવા આવ્યાં. માટાંએ કહ્યું વહુ આવ્યાં, અખંડ સૌભાગ્ય રહે. નાનાએ ભાભીજી, મામીજી, જેઠાણી, દેરાણી, કાકીજી વગેરે જેને જે ઘટે તે માને ખોલાવવા લાગ્યાં. આ ખનાવ જોઈ પેલી મૂકવા આવનારી બાઈ તો દીંગજ થઈ ગઈ, અને મન સાથે કહેવા લાગી કે સાસરે જેને આટલું બધું માન્ય છે, તેને ધન્ય છે, અને અતિ ધન્ય છે તેની જીંહાની મીઠાશ ને, લાવણ્યતાને અને શ્રેષ્ઠ યોગ્યતાને!! એમ જલવા આવનારાં બાઈ તથા સાથે આવ્યા હતા તે બાઈ સરસ્વતીબાઈના નામોસ્માર કરતાં ગાડી ઉભી હતી ત્યાં આવ્યાં; અને તેમને બહુ વાર થઈ તેનું કારણ ગાડી આગળ ઉભેલાં સર્વે જાણે પૂછ્યું, ત્યારે જે ખનાવ ખન્યો હતો તે કહી દીધો, તેથી સઘળાં ઘણાંજ ખુશી થયાં અને બાઈની તારીફ કરવા લાગ્યાં. એ મંડળીમાંની કેટલીક ખા-

પ્રત્યે પોતાથી થએલી મૂર્ખાઈને પસ્તાવો કરવા લાગી, ને ફરીથી એવું ન થાય તે માટે બગવાનની ક્ષમા માગી, ને એવું ન કરવાનું પણ લીધું.

આડોશી પાડોશી વેરાયા પછી સાસુ નહુંદ અને વહુએ વાળુની સામગ્રી કરી. પુરૂષ વર્ગ જમી રહ્યા પછી સ્ત્રી વર્ગ જમવા બેઠા. તે જમી રહી વાસણ કુસણ માંજ; એકું અજોટ કરી સસરાજીને વાસ્તે ખાટલો પાથરી ખીજાં સર્વની પયારી કરી સાસુ, વહુ અને નહુંદ વાતો કરવા બેઠાં. તે વખતે તીડા જ્ઞેશી પોતાને કાને ગામમાં સીધાવ્યા; અને કાળીદાસ જ્ઞેમને તે વખતે પન, સ્ત્રીસ વર્ષ પૂરેપૂરાં થયાં હતાં, તેમ છતાં પણ નાના છોકરામાં રમવા દોડયો. મૂળથી દાધારંગો હતો, તેમાં દિવસે દિવસે “કુસંગાસંગ દોષેણ કાષ્ટ ધંટા વિટંબણા” એ કહેવત મુજબ વધારે થતો ચાલ્યો, ને સરસ્વતીબાઈ અંત:પૂરમાં ખાટલો પાથરીને આવેલાં તેમાં રમી આવીને સૂઈ ગયા. સાસુ વહુની વાતોના સપાટા ચાલે છે, તેમની સાથે કૃષ્ણીઆનાં ધરડાં ડોખરાં અને આધિડ વયનાં આવી બેઠાં છે. તેમને વાતો સાંભળવાની ધણી ધરજા હતી, અને સરસ્વતીબાઈને વાતો કહેવાનો બહુજ મહાવરો હતો, તથા સંસ્કૃતભાષા સારી આવડતી હતી, તેથી કહાણીઓ અને રસિક લાગે એવી વાર્તાઓ એથી છટાથી કહેતી હતી કે તે સાંભળીને શ્રોતાનાં મનરંજન થઈ જતાં, તેથી એકાદ વાર્તા કહેવાને ધરડાં માણસોએ કહ્યું, ત્યારે તેણે માર્ક માગીને અરજ કરી કે હાલમાં-હું ગામથી થાકેલી પાકેલી આવીશું, ને રાત પણ ગઈ છે, માટે અધુરી વાત મૂકીને ઉઠવું પડે, તેથી કાલથી આરંભ

કરીએ તો તે આપના વિચારમાં કેમ આવેછે? સર્વાનું મને એવું હર્ષ કે કાલથી વાર્તાનો આરંભ કરવો. એવી રીતે સઘળાં બોલી પોત પોતાને ઠેકાણે નીદ્રા લેવાને ગયાં. ખાઈ અંતઃપૂરમાં આવી. ત્યાં સ્વામી ખીણનામાં સતેલા હતા, તેમને જગાડવાનું તેણે દુરસ્ત ધાર્યું નહી. થોડીવાર પોતે વિચાર કરવા બેઠી; તથા સૂતા પહેલાં પ્રભુ પ્રાર્થના કરવાની ટેવ હતી, તેથી એનાથ આતથી નિયંતાની પ્રાર્થના કરી; કે સર્વ કર્મમાં હે શૃષ્ટીકર્તા તું મને સહાય થજે; એવી રીતે અર્ધો કલાક ભગવતસ્તવન, ભજન, કૃતસ્તા અને આરાધના કરી છેવટ નીચે લખેલા શ્લોક બોલી.

વાણી ગુણાનુ કથને, શ્રવણે કથાયામ્ ; હસ્તો ચ કર્મ
સુમન સ્તવ પાદયોર્નઃ સ્મૃત્યામ્ શિર સ્તવ નિવાસ જ-
ગત પ્રણામે, દષ્ટિ સતાં દર્શને ડસ્તુભવત્તનુનામ્. ॥૧॥

અર્થ—હે પરમશ્વર મારી વાણી તારા ગુણારવિંદ ગાવામાં, મારા કાન તારી કથાવાર્તા સાંભળવામાં, મારા હાથ વથા પગ યોગ્ય નિયમ પ્રમાણે તારી સેવામાં, મારું મન તારી સ્તુતિમાં, અને નિર્ભળ મસ્તક તને નમન કરવામાં તથા દષ્ટિ તમારા સરખા સત્પુરૂષોના દર્શનને વિશે રહેા. આ શ્લોક બોલી જેની સૂવા ભય છે કે કાળીદાસ જાગી ઉઠ્યા, અને લઘુશંકા કરી પાછા આવ્યા. એટલે પત્નીએ હાસ્ય વિનોદની વાતો કરવા માંડી ત્યારે તે બોલ્યો, મારે તારી વાતનો શા અપ છે? મને તો તારી સાથે બોલવાનું જગાર પણ મન થતું નથી. જો પીએન્ધી સાંડે સાંડે આવવાનું બાવી હોઈ તો આપ. જો આ કુટુંબોમાં જ્યારે દીકરીને સાસરે બળાવે છે, ત્યારે હજારો સાંડે સાંડે આવવાનું ને તજ, ધલાયચી

સોપારી વગેરે મૂખવાસ આપે છે. તે એક ખચક્રીમાં ખાંબી રાખે છે. તે પ્રમાણે પંડિતજીની પુત્રી પણ સાસરે લાડુ તથા મૂખવાસનો તેજનો લાભ્યાં હતાં, તેમાંથી થોડું ખાવાનું આપ્યું. તે કાળીદાસે ખાધું, તેથી તે લગાર ખુરીમાં હાથ એવું દેખાયું. એવું થવાથી સરસ્વતીખાઈને આનંદ થયો, કે આટલી વાત તો સ્વામીનાથે કરી. એ પ્રમાણે સ્વામી ખાધા પછી સોપારીને એલાયતી ખાય છે, તે વખતે તેણે બોધરૂપ શીખામણુની વાર્તા કહાડી, પણ તે સંઘર્ષ પથ્થર ઉપર પાણી, એટલે તેને કશાથી અસર થઈ નહી. સ્ત્રીને તો પ્રથમથીજ ખબર હતી કે પતિ પુરૂષ જાતિમાં નથી, તો તેને નકાચા સતાવવો એ ખીન ઉપયોગી છે, પરંતુ મારા હાથ ઝાલ્યાનું સાર્થક ક્યારે કે એને લગાર પણ ધર્મ સંબંધીનું જ્ઞાન થાય, અને તે પ્રભુથી ખીએ, માટે કેટલાક દાખલા દલીલોથી સમજાવી આપવા મંડી, તે સારૂ સારૂ ખાવાની લાલચથી સાંભળવા લાગ્યો. પ્રથમ તો તે ખીલકુસ વ્યાન આપતોજ નહી; પણ ખીએ ખીએ લાલચથી ધંધરનું ભજન કરવા લાગ્યો. એવી રીતે રોજ રાત્રીએ ધર્મનો બોધ આપતી હતી.

પીએરથી આવી તે દિવસની રાત્રિ બીતી, એટલે ખીએ દીવસે પ્રાતઃકાળની પહેલાં વહેલી ઢકી, શૌચ વિધિ તથા દંતધાવન કરી, ઠંડા પાણીએ નાહી, ધંધર સહસ્ત્રનામ મનમાં બોલે છે કે તુરત સાસુ અને નણંદ જાગ્યાં. તેમને વાસ્તે ઉતું પાણી મૂકી આપ્યું, તેથી તે ઉ નાહ્યાં; એટલે કોટુંખીક ધંધર પ્રાર્થના શરૂ કરી. પછી સર્વ સર્વની શી-તભાત પ્રમાણે માનસિક અર્ચના કરી રહ્યાં, કે હાથોહાથ ધરનું કામકાજ કરી આઠ વાગ્યાની અંદર પરવાયાં. આ

વપ્પતે સાસુજીની તેના ઉપર પૂર્ણ મહેરબાની હતી, ને સસરાજીની પણ લગાર ટાઠી નજર થઈ હતી, અને ધણીને ધંધર સાથે અસમાન જમીન જોટલું છોટું હતું તે તૂટવા લાગ્યાથી તેને ઘણાજ આનંદ થયો હતો. એ આનંદ ને વિદ્યાના તેજ ઉમેરે કરવાથી એની કાંતીનો પ્રકાશ પ્રકાશવા લાગ્યો. દશ અગિઆર વાગ્યા કે જમણ તૈયાર થયું. પુરૂષ વર્ગ જમી રહ્યા પછી સ્ત્રી વર્ગ જમી રહ્યો. પછી વાસણ કુસણ માંજ, એકવારો કાઢી નાંખી રસોડું ઘાઘધાઘને સાફ કર્યું, એટલામાં એક વાગ્યાનો વપ્પત થયો. પછી પાણીપાણી કુવેથી લાવી પાણીઆંઈ ભર્યા પછી દાળવાને વારતે દ્યાણું કાઢ્યું. તેને સ્વસ્થ કર્યા પછી સરસ્વતીમાઘએ ડાંગર કાઢી ઝાડકી, ને તે ખાંડવા બેઠી. તેને સાસુએ મદદ કરવા ઘણાએ આગ્રહ કર્યો, પણ તેમને ના કહે. છેવટ ખીજીને સાસુએ સાંબેલું ઝાલવામાં મદદ કરી, તેની આમન્યા ના લોપાયાથી તેને ઉઠાડી શકી નહિ. સાસુ અને વહુએ મળીને એ મણ ડાંગરનું એક વારીઈ એ કલાકની અંદર કરી નાખ્યું; પછી તેટલી જીડી તથા ઝાટકી તેમાંથી ચોખ્ખા, કણકા, કુશકી અને ફોતરાં જીદાં કર્યાં, પછી શીવણ ભરત કરવા બેઠી. એટલામાં દિવસ અસ્ત થવા લાગ્યો, એટલે સાંજના ખાવાને માટે સામગ્રી તૈયાર કરવી પડી. પછી વાણુપાણી કરી પરવાર્યાં કે નિત્ય વાર્તા કરવાનો વપ્પત થયો, માટે તે કરવાનો પ્રારંભ કરેછે, એટલે સર્વ બાધઓની ઠઠ જમી. એની વાર્તા સાંભળવાને સ્ત્રીઓ ઘણાજ આતૂર હતી. તથા કેટલીક સ્ત્રીઓએ તે પોતાના સ્વામી આગળ એની એટલી બધી સ્તુતિ કરી હતી કે તેમને તેનું બાપણ સાંભળવાની

ધણીજ ઉત્કંઠા થઈ હતી. એ સમયમાં સાસરામાં વહુ થઈને આવેલી બાઈએ બીજાને એ ન બતાવવું, એવો ધારો હતો. અને જીવાની ભરેલી અવરથા તેથી તેના દર્શનનો લાભ સારા પુરૂષોને પણ મળતો નહી, માટે તે સર્વ નિરાશ થતા હતા; અને વાર્તા સાંભળવાની અતિ-શય ઉત્કંઠા માટે તેવા પુરૂષો સરસ્વતીબાઈના પાડોશી પાડોશીને આજીજ કરી તેમના ઘરમાં પહોરવાર પહેલાંના ભરાઈ બેસતા હતા. જેમ આતક પક્ષી વરસાદની રાહ જોઈને બેસે તેમ ધણીખરી બાઈએ તેની રાહ જોતી હતી.

પંડિતજીની પુત્રીએ આવી પ્રથમ વૃદ્ધોને પ્રણામ કરી, તેમની ક્ષમા માગી આખ્યાનનો આરંભ કરવા માંડ્યો. એના વ્યાખ્યાનનો સારાંશ એ હતો કે પતિ-વૃત્તા સ્ત્રીએ પતિને પરમચર જેવો માનવો, છોકરાંએ તેમના માખાપને પવિત્ર તીર્થ માની ઈશ્વરરૂપ ગણવાં, અને ગર્વ રાખવો નહી, જે ગર્વ કરે તે પતિત થાયછે અને તેનો અહંકાર હમેશાં રહેતો નથી. તેમ માખાપની સેવા ન કરતાં તેમની અવસા કરનારા પણ મહા પાતકના ભોગરૂપ થઈ પડે છે. આવાં કર્મ કરનારા સાહ્ય એટલા શૂરામાં શૂરા, દ્રવ્યવાનમાં દ્રવ્યવાન અને જ્ઞાન માર્ગમાં ખસીવેતા હોય, પણ તેમનું પાપ જલ્દી નથી, ને અનિમાન રહેતું નથી. તે બાબત મહાભારતના પુરતકમાં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને બોધ આપી જ્ઞાનવાન કરેછે, તે ગાથા કહાડી. કહેવાની શૈલી અને ભાષણમાં શબ્દના રસ અલંકાર એવી વ્યવસ્થાથી વાપરતી હતી કે સઘળાં તેની સામુજ જોયા કરે. ઈંધનું ડોહું સરખું કે આળસ પણ આવે નહિ.

સમજાઈ શ્રોતાજનો છક્ક થઈ ગયાં.

મંગળાચરણમાં પ્રભુની રતુતિ કરી પછી વકૃત્વને ગાથા વીધય ચલાવ્યો અને મહાભારતનો સંબંધ બતાવી કહ્યું કે લોમથ ઋષિ મહા તપસી હતા, તેમણે કેટલાંએક વર્ષ વીતી ગયાં, તોપણ ઉગ્ર તપ છોડ્યું નહિ તેથી ધંદ્રાદિ દેવને પણ ભય ઉત્પન્ન થયું, કે મારા ધન્દ્રાસનની ઉચલપાચલ થશે. એવામાં મહા તપથી ઋષિ જાગી ઉઠ્યા. એ તપના જ્વરથી તેમનાં નેત્રમાંથી પ્રકાશનાં કિરણો નીકળવા લાગ્યાં એટલામાં તેમની નજર એક વૃક્ષ જેના ઉપર કપોત કપ્પોતિની બેઠેલાં હતાં તે તરફ ગઈ. તેથી નેત્રના તપના જ્વરને લીધે પ્રકાશની જ્વાળા નીકળી, તેથી બંને બળીને બરમ થઈ ગયાં. તે વખતે ઋષિને અહંકારરૂપી અધંકારે છાઈ ઘીધા, માટે મનમાં કહેવા લાગ્યા કે આજ સુધી તપશ્ચર્યાની વાર્તા સાંભળેલી છે, પણ મારા જેવું તપ કરનારા દુઝીઆમાં થોડાજ થયા હશે. એમ તપ કરવાથી મનોવિકારનો લય થવો જોઈએ, અને શાંતતા આવવી જોઈએ, તેને બદલે ઉલટી મનોવૃત્તિમાં ક્રોધનું પરીબળ થયું. સ્વાભિમાન કરનારાનાં અભિમાન રહ્યાં નથી, રહેતાં નથી, ને રહેનાર નથી એવા ઘણા દાખલા ઇતિહાસોમાં, પુરાણોમાં, પ્રસ્તાવિક વાર્તાઓમાં તથા હાલના સમયમાં પણ લક્ષ પૂર્વક અવલોકન કરીએ તો જણાઈ આવે છે. પુરાણોમાં ને ગાથાઓમાં જોઈએ છીએ તો આ ઋષિ-રાજનો દાખલો ઉત્તમ પ્રકારનો આપણા જેવા પામર પ્રાણીને અતિ બોધ રૂપ છે, એમ કહેવામાં લગાર પણ વાંધા નથી. આ જગતમાં ફરતી ફરતી જાયા દેખવામાં આવે છે, કેમકે સવારના પહોરમાં જે વખત સૂર્યોદય

થાય છે, ત્યારે નિરીક્ષા કરીએ તો આપણી છાયા પશ્ચિમ
 તરફ જે પડે છે તે માટી દેખાય છે, ને પછી નાની
 થતી થતી છેક મધ્યાનહે પગની નીચે આવે છે તેથી
 દેખાતી નથી; તેમજ આ દેહની પણ ખાલ્યા, યુવા ને
 વૃદ્ધા એવી મુખ્ય ત્રણ અવસ્થા છે; સૂર્યનો પણ અસ્તોદય
 આપણે દેખીએ છીએ; તથા મહાસાગરના પાણીમાં ભરતી
 ઝાટ થયાજ કરે છે; મહા મહા સમર્થ રાજાઓ રાજપાટ
 ઝાઘ ઝેડાલા તે આપણા જાણવામાં છે; અને જેઓ કુંઠ
 પણ ગણતરીમાં નહોતા તેવા સખસો રાજપાઠ પામલા છે.
 શાલીવાહન કુંભારનો દીકરો હતો તે છતાં પણ અકવર્તી
 રાજા થયો છે. દ્રવ્યપણ રિચર રહેતું નથી એવું છે ત્યારે
 કાયાનો, માયાનો, પરમાનંદનો, સામીપ્ય મુક્તિનો કે
 શાક્ષનો અહંકાર લાવવો એ મિથ્યા છે. દુનીઆની સર્વ
 વસ્તુ નાશવંત છે, કેમકે કલ્પું છે કે “જેનું નામ તેનો
 નાશ” એ સદ્ગુણ આ ઋષિના દાખલાથી સ્પષ્ટ સમ-
 જાણ્યે. આવાં જ્યારે વાક્યખાણુ સાંભળ્યાં, કે પુરૂષ વર્ગ
 પશુ દિંગ થઈ ગયો અને અરસ પરસ કહેવા લાગ્યા કે
 ધન્ય છે તેની વિદ્યા, જ્ઞાન, ડહાપણ; વકૃત્વ શક્તિને
 તથા ધર્મનિષ્ઠપણાને. આવીજ ખામીઓ પુરૂષને ઝાઘ
 આપી શકે છે. સાક્ષર પુરૂષના જ્ઞાન સાથે એના જ્ઞાનનો
 મુકાબલો કરીએ અને જાણીએ, તો ભાગ્યેજ આવા
 પુરૂષો જડી આવે; તો સ્ત્રી વર્ગમાં તો હાલમાં ઘેઈ છેજ
 નહિ, એમ કહીએ તો ખોટું નથી. કેટલાંક એવું કહેવા
 લાગ્યાં કે આપણે વેપોનાં વેપો થયાં કથા સાંભળીએ છીએ,
 પણ તે કથાઓનો એક બોલ સરખાએ આપણા - હૃદયમાં
 કર્યો નથી, તેની સાથે આ વ્યાખ્યાન સરખાવીએ છીએ,

તો માલૂમ પડે છે કે તેઓમાં ભાગણી થાય એવું માલ-
નારા નહિ, તેથી તેના ઉપર મનન ખરાખર થએલું નહિ
તેજ છે. જેમ દયા શબ્દ ફક્ત બોલવાથી તેનો ખરા
અર્થ આપણા મનમાં ઉતરતો નથી, પરંતુ તેનાં દ્રશ્ય
આપીને સિદ્ધતા મનમાં થાય, તો તે અન્તઃકર્ણમાં ઠસે છે;
એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, આપણે જે વાંચવું, તે
સઘણું મનન કરી ઠસાવવું; પાઠ કર્યાથી કંઈજ થતું
નથી; અને કૌલી મહેનત વ્યર્થ જાય છે, માટે મનન
થાય તોજ ઉપયોગનું છે.

પેલા લોમશરૂષિના મનમાં અભિમાને મજબૂત
ધર કર્યું, તે કારણથી તેને જણાયું કે હવે તપની કંઈપણ
જરૂર નથી, અને મિથ્યા કાળ કાઢવો બિન ઉપયોગી છે,
માટે હવે આશ્રમ ઉપર જઈ કુટુંબકળીલાને મળવું;
એવા વિચારથી પોતાના ધામ તરફ જવાનો માર્ગ
લીધો. રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં ધાર્મિક ઋષિનું ધાર્મિકા-
શ્રમ આઠ્યું. તે આશ્રમના ઋષિરાજ એ સમયે વિદ્યાર્થી
સહવર્તમાન ખહાર અરણ્યમાં ગયા હતા, અને ઋષિ
પત્નિ ધરની સામગ્રી તૈયાર કરતાં હતાં. તેમણે લોમશ
ઋષિને આસન આપી બેસાડ્યા. તે કાળમાં મહર્ષિઓ
ગામમાં વાસ કરીને આજ જેમ બાહ્યે રહે છે તેમ
રહેતા નહોતા, કેમકે ગામની હવા તેઓ પસંદ કરતાજ
નહિ, પણ નદી વગેરે જળાશયની પાસે ઠંડક ને હવાવાળી
એકાંત જગામાં વાસ કરતા હતા. નિવાસની જગા મહા
વિશાળ અને આસપાસ વિદ્યાર્થીઓને રહેવાની સગવડ
વાળી હતી. મધ્યમાં એક મોટી જગા વિદ્યાર્થીઓને
પાઠ આપવાની તથા તેમને પાઠ લેવાની હતી, તે પા-

કચાણાના નામથી ઝોળખાતી હતી. ત્યાંજ સર્વ બહુનાર તથા બહુવનાર વખતના ક્રમ પ્રમાણે ખેસતા. હોમ અને ઈશ્વર સ્તવન કરવાની જગા ધલાયદી હતી; રસોઈ કરવાની, અતિથીને ખેસવાની તથા સરસામાન મૂકવાની જગા જૂદી જૂદી હતી. આસપાસ પુષ્પના છોડ તથા વેલીઓ અને વૃક્ષોની ઘટા આવી રહેલી હતી, તેથી તે ખાગ બગીચા કરતાં પણ વધારે શોભાયમાન હતી. સમયાનુકુળ ખાવાનું અનાજ, શાક, ભાજી વગેરે પાસે ખેતર હતાં, તેમાં તેઓજ નીપજાવતા હતા. એવી રીતે જે જોઈએ તે ખેતરમાંથી તેમને મળતું હતું. તેમને ખોરાક સાદો, સ્વાદિષ્ઠ, નીરોગી તથા યુક્તિ વર્ધક હતો. બહુવનાર વિદ્યાર્થીઓને પોતાના પુત્ર સમાનજ ગણતા હતા. ને બહુનાર ગુરૂને અને ગુરૂપત્નીને માતૃપિતા સમાનજ ગણતા હતા. વિદ્યાર્થી પાસેથી કોઈપણ તરેહની ગુરૂ દક્ષિણા લેવામાં આવતી નહિ, કેમકે વિદ્યા વેચવી તે એક જાતનું પાપ છે એમ મનાતું હતું. વિદ્યાર્થી ગુરૂના ઘરનું કામ યુક્તિમ પ્રમાણે ખુશીથી કરતા હતા. પોતાના પિતા કરતાં પણ ગુરૂ ઉપર અધિક હેત રાખતા, તેઓ ગુરૂનાં ઘાતીઓ ધુએ, તેમના પગ સાંપે, ખેતરમાં ગુરૂનું કામ કરવા જાય, સીમમાંથી લાકડાં કાપી લાવી આશ્રમમાં ગોઠવે, પૂજની સામગ્રી તૈયાર કરે અને હમેશાં તત્પરજ રહે, અને મનમાં ઈચ્છા રાખે જે ગુરૂ કામ કયારે સોંપે. ગુરૂ જે કામ સોંપે, તે તેઓ ધણી ઉલટથી કરે ને પોતે કૃતાર્થ થયા એમ માને. એવી રીતે પોતાના ગુરૂ ઉપર અતિ પૂજ્ય યુક્તિ રાખતા હતા, અને તેમને કોપ થયા તે આપણું આવી બન્યું, એમ તેમને પરમ્પર જેવા માનતા હતા.

ઋષિપત્ની પણ પોતાના સ્વામીને પરમાત્મા તુલ્ય ગણતા હતાં. તેમની સેવામાં એટલાં બધાં તો ખડાંને ખડાં રહેતાં કે, સ્વામીની કોઈપણ દિવસ તેમના ઉપર ઈતરાજ થતીજ નહી. તેમ બાણનાર વિદ્યાર્થીઓને પોતાના છોકરા કરતાં પણ અધિક ગણતાં હતાં, તેથી તેમની ખરદાથ રાખે, આસના વાસના કરે, માંદા પડે તો તેમની માના કરતાં પણ અધિક વહાલ લાવી આકરી કરે, અને તેમને દુઃખ થાય, તો પોતાના આત્માને દુઃખ થાયછે, એમ માનતાં, તથા તેમની આધા પીધા વગેરેની બહુજ ખર-દુથ રાખતાં હતાં.

પેલા ખેસાડેલા લોમશઋષિ મધ્યાન્હકાળે આવેલા, તેથી તેમને ખેસાડી મધ્યાન્હકાળની સંધ્યાની સામગ્રી અતિ મન્માન સાથે આપી, ભોજનની તૈયારી કરવા વાસ્તે પાકુશાળામાં ગયાં અને ત્યાં સઘણું તૈયાર કરી પતિને વાસ્તે હોમની સામગ્રી તૈયાર કરેછે, એટલામાં ઋષિ પત્નીના સ્વામી બહારથી આવ્યા, અને વિદ્યાર્થી પોત પોતાની જગાએ ગયા, તેથી તેમની આસના વાસના ને પૂજપાત્રી વગેરેની સામગ્રી તૈયાર કરતાં આશરે અઠી ઘડી થઈ. પેલા મહાત્મા મધ્યાન્હ સંધ્યા કરવા એકલા બેઠા છે, તેમને ધાર્મિક ઋષિ આવ્યાની ખબર રહી નહીં, કેમકે તે આશ્રમને બે બારણાં હતાં, તેમાંના પાછલે બારણેથી ઋષિ પત્નીના પતિ આવ્યા હતા. પેલા લોમશ ઋષિને ઘણીવાર બેસી રહેવું પડ્યું, અને પોતાના તપનું મહાઅભિમાન તેથી તેમને બહુ ક્રોધ અઠશે; તે કારણથી પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યા કે અતિથીની આસનાવાસના કરી તેની આધા પીધાની ખબર રાખવી, એ રીક

મનુષ્યનો સ્વધર્મ છે; તેમાં રૂપિ લોકોનું તો એ મહત્ત્વ કૃત્ય કહેવાય છે, અને આ આશ્રમનું નામ ધાર્મિકાશ્રમ છે, છતાં આટલી બંધીવારે મને એકલાને બેસારી મારો અમૂલ્ય કાળ વ્યર્થ ગુમાવ્યો. મારા જેવો અનિયમિત અહીં આવવો મુશ્કેલ છે, એમ જાણનાં છતાં પણ મારી અપ્પર સરખીએ લીધી નહી, એ ઋષિપત્નીએ સાહે કહ્યું નહિ. એમ અતિ ક્રોધમાં શ્રાપ દેવાની તૈયારી હતી, ને શ્રાપ હેતા હતા, એટલામાં અણસારામાં તે સઘળું ઋષિપત્ની સમજી જવાથી તેમના મનમાં વિચાર આવ્યો કે આવા મહાન ઋષિનું અભિમાન ટાળવું એ પણ ધર્મનું એક મહાન કૃત્ય છે; એમ વિચારી ઋષિ જેવા શ્યામ દેવાને એક બોલ મુખમાંથી ઉચ્ચારે છે, કે ઋષિપત્નીએ પાસે આવી તેમને કહ્યું કે મહારાજ હું કંઈ પેલી કપોતીની (હાલી) નહિ, કે બળીને ભસ્મ થઈ જઈ. જેમ તમે તપસ્વી છો, તેમ મારા પતિ પણ તેમનાં પોતાનાં ષટ્કર્મ યથારિથત કરે છે, એવા મહાન પતિના આશીર્વાદથી તથા તેમની સેવામાં રહ્યાથી હું પણ જરાક ધર્મ કાર્ય સમજીશું, તથા આપની સેવામાં મારા સ્વાગી આવ્યાથી તેમની સામગ્રી તૈયાર કરવામાં રોકાયાથી આપના મનમાં અનિયમિતી પ-રેણા આકરીમાં આમી નજર આવી હશે; તો કૃપા કરી મારી અબળા બનિ તરફ નજર કરી ક્ષમા કરશો; અને તેને માટે તમારી મારી માયું છે તે આપશો. આવા અ-સરકારક વચન સાંભળ્યાથી ઋષિરાજ પીપળાના પાનની પેઠે છેક જ નરમ પડી ગયા, અને મોં તો તદન લેવાઈ જ ગયું અને મનમાં મોટો ક્ષોભ થયો, તેની સાથે એવા પણ વિચાર આવ્યો કે મને ધાર્મિક ઋષિ આવ્યાની તો

કંઈપણ શક રહેતો હશે, તો આવતી કાલે આપણે વિચાર કરી તે આખતનો નિર્ણય કરીશું. એ પ્રમાણેનું વ્યાખ્યાન સાંભળનાર તો તક્ષીનજ યદ્ ગયાં હતાં; તેથી આખી રાત્રિમાંથી ફક્ત એક પ્રહરજ રાત્રિ બાકી રહી હતી; પણ કોઈને ઈશ્વરું ડોલું સરખુંએ આવ્યું નહિ. બાઈના સરકારક બોલવાથી તથા તેની વાણીમાં મધુરતા રહેલી હતી, તેથી પોતાની તેના ઉપર પૂર્ણ આરથા એવી ચોટી કે તે કોઈપણ કાળે ઉખડે એવી હતી નહિ, અને આખા ગામમાં ઘેર ઘેર ને શેરીએ શેરીએ એની ઘણી સ્તુતિ થવા લાગી. આડોશી પાડોશીને સ્વધર્મ ઉપર ખરી આરથા ચોટી એટલુંજ નહિ, પણ તેના આ વ્યાખ્યાનથી આખા ગામમાં સર્વ બાઈ બાઈ નીતિવાન અને પાર્મર્થિક કૃત્ય કરનાર થયાં; તથા પુરૂષ વર્ગ પણ તેના ઉપર રાજી રાજી યદ્ ગયો, અને અરસ પરસ વાતો કરવા લાગ્યા કે આ કોઈ મનુષ્યાવતાર નથી પણ સરસ્વતી પંડેજ છે, એમ નેને નેમ કાંચે તેમ તેના વિષે વખાણના શબ્દ બોલવા લાગ્યા. આથી તેની નામનાની સાથે તેના સસરા તીડાલેશી નેનું નામ પણ આખા ગામના સમજી મનુષ્યો બાણતા નહિ, તે પોતાની વહુને લીધે પ્રસિદ્ધ થયા. દેશાવરમાં પણ તીડાલેશીની સરસ્વતીબાઈના પ્રતાપથી ખ્યાતી ફેલાઈ; તેથી ગામ પરગામના લોકો બોલતા જાય કે અહારસા જેવા નાના ગામની પંડિતજીની પુત્રી સરસ્વતીબાઈ નાની ઉંમર હતી લોકોપયોગી કામ કરેછે એ ઘણું સાચું છે. એવી વાત દેશ મુધારકોને માલૂમ પડી કે તેનું નામ વર્તમાન પત્રિકાઓમાં છપાઈ ચુક્યું, અને કેટલાએકોએ તે પોતાના પત્રોમાં સાબાશીનાં સર્ટિફિકેટ ધાકી, તેના ઉપર

રિવકારવાને જાકલી દીધાં હતાં. વળી કામ કામ વાર્તાઓ આલી કે હવે અસ્તાનરૂપી અન્ધકારનો નાશ કરનાર સરસ્વતીરૂપી સૂર્ય પ્રકાશિત થયો, માટે ધૈર્યરત્ની સ્તુતિ કરો કે હે ભકતવત્સલ, કર્ણાકારી, ભવભયહારક ભગવાન એને દિવાલુપ આપી, તેની નિર્મળ વૃત્તિ સદાકાળ રહે, અને એની દ્વારાએ દેશમાંથી અસ્તાનરૂપી લીમીર નાશ પામે એવું કરજો.

મંડળી વિસરજન થયા પછી સૌ પોત પોતાને ઠેકાણે ગયાં. અને બાઈએ પોતાના અન્તઃપૂરમાં આવી નિત્ય નિયમ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી રહી, કે કાળીદાસ જાગ્યા. તેમની સાથે થોડીવાર ધર્મ સંબંધી વાર્તા કર્યા પછી સરસ્વતીબાઈએ કહ્યું કે હું તમારા તરફના સર્વ વર્તમાન જાણી ચૂકીકું; તેથી માફ મન સંસારની માયાની આશકિતથી દૂર થાયજી, માટે આજથી હું આપની પાસે રજા માગુંકું, કે મને સંસારની લાલચો છોડીને વિરકત રહેવાની પરવાનગી આપશો? કેમકે તમારી આત્મા વગર એ કાર્ય થાયજ નહિ. એ સાંભળીને કાળીદાસ તો ખુશી ખુશી થઈ ગયો, અને ઉત્તર દીધો કે મારી તો છેજ, પણ મારા બાપદાદાની પણ છે. આ સાંભળવાથી મને દિવાળીના દિવસ જેવું લાગ્યું છે, એટલે ચારનો ટકોરો વાગ્યો તેથી ઉઠી નાહીધોઈ ધૈર્ય પ્રાર્થના કરી ધરનું કામકાજ કરી રહેવા આવી, એટલે સામુને નાણુંદ જાગ્યાં. તેમણે ધરનું સર્વ કામકાજ થએલું વીઠું. તે જોઈને તેમને તેની ધણીજ દયા આવી અને તેમના મન સાથે વિચાર કર્યો કે તે બિચારી આખી રાત્રિ જાગી છે, અને લોકોને બોધ આપવામાં ધણી મહેનત કરી છે, માટે બાકીનું કામ એને

ન કરવા હેતાં આપણે એકલાંએજ કરવું; એવા ધરાદાથી તે ધરવું કામ કરવા મંડ્યાં. તેમને પણ તે સહાયતા આપવા લાગી. રસોઈ પાણી યજ્ઞ રહ્યા પછી બાઈ બાઈ જમી રહ્યાં, ત્યાર પછી સરસ્વતીબાઈએ પ્રભુની રત્નતિ કરી. સાસુજીની મારફત સસરાજીની રજા માગી, ને કહ્યું કે મારા ધાર્મિક પિતાજી આ મંસારવું સુખ અલ્પ અને તેમાં અતિશય દુઃખ બરી મૂકેલું છે, એમ મને લાગે છે. માટે આપ રજા આપો તો ત્યાગી દિક્ષા સેધ જનસમુહનું રૂક થાય, એવું કરવામાં માંડે આયુષ્ય ઉપયોગમાં લેજા. એ સાંભળ્યાથી સાસુ નહુંદની આંખોમાંથી આંસુનો પ્રવાહ ચાલ્યો અને તેમને અતિશય ખાટું લાગ્યું. એની એવી રીતે ત્યાગી થવાની વૃત્તિ જોઈ, તેથી સસરાને અતિશય આનંદ થયો. “બાવતું હતું અને વેદે કહ્યું.” એ મુજબ થયાથી અંતઃકર્ણની ખુશી આનંદથી ખતાવી. સાસુને નહુંદની રજા માગ્યાથી તેઓ કહેવા લાગ્યાં કે તમારા વગર અમારું આ ધર સૂનું દેખાશે; તથા તમારે ક્ષીધિ અમને જ્ઞાન ને ધર્મ તથા ધર ચલાવવામાં પેસાની મદદ પરીક્ષ રીતે થાય છે તે અટકી પડશે, અને છેવટ સાસુએ તો એટલે સુધી કહ્યું કે તમને મહા કષ્ટ છે તે હું જાણું છું, પણ અમારો સ્વાર્થ સારી રીતે સચવાય છે, તેથી તથા તમારા કષ્ટનો કોઈપણ પ્રકારે ઉપાય નથી, તેથી તમારું જૂદાં પડવું અમને વશ્યું લાગશે એટલુંજ નહિ, પણ તું મારી વહુ નથી પણ ગુરૂં; એમ હું અંતઃકરણથી માનુંંકું. ત્યારે સરસ્વતીબાઈએ કહ્યું કે હે પવિત્ર સાસુજી તમારો આટલો ખલો સ્નેહ જોઈ મને ખુશી ઉત્પન્ન થાય છે, અને આજથી ત્રણ દિવસ પછીથી મારે પીએર

જા, મારો ધારણો હેતુ પાર પાડવાનો આરંભ કરીશ. આ સંસારનો ત્યાગ કરી મારે કંઈ પેલા લોભશ ઋષિની પેઠે અરણ્યમાં તપ કરવા જવું નથી, પણ આપણી સ્ત્રી જાતિના બહા સાઈં માઈં પોતાનું તન, મન અને ધન સહીત આણુબ્ય અર્પણુ કરીશ. એમાં મારે પોતાનું કે પા-
રકુ, દેશી કે વિદેશી, ગાંડું કે ડાહ્યું, માટું કે નાનું કંઈ ગણવું નથી. હરેક રીતે આ સંસાર કાર્યમાં અને આલતા ધર્મ કાર્યમાં જે સ્થિતિ આલેછે, તેની ઉત્તિ યાય, એજ મારો ઉદ્દેશ છે, અને એ કામમાં પહેલી જગવાનની અને ખીજી આપના જેવાં વડીલોની સાહ્યતા માયુંછું, કે જે તે પ્રકારે દેશની અખળા જાતિના સુધારાનો પ્રસાર યાય ત્યાર પછી આ દેહનો નાશ યાય તો સાઈં. સા-
સુએ કહ્યું કે બાઈ તને જગવાન સાહ્ય કરશે, કેમકે એ હમણાં રૂડાં કાર્યમાં સાહ્ય થયા વગર રહેતા નથી; પછી ધરનું કામકાજ કરી પરવાર્યાં કે રાત્રિ પડી, એટલે પાકું બાપણુ સાંભળવાની ધરજા રાખનારાંનું કહેણુ આંચું, એટલે સાસુએ સર્વને કહ્યું કે આજ બંધ રાખી કાલ બા-
પણુ કરવાનું કરાંચું છે, તેથી આખા ગામમાં વાર્તા આ-
લી. પછી ખીજે દિવસે રાત્રિએ સાસુએ આંગણામાં ધણી સારો યોગ કરી રાખ્યો; તે પ્રમાણે ખસે ત્રણસે બાઈ-
એએ આજીજ સાથે કહાવી માકલ્યું કે અમારે વાસ્તે બેસવાની સોઈ કરજી. અમારે એ સુંદર બાપણુ અં-
તઃકર્ણથી સાંભળવું છે. તેમ મહાનુ વૈદિક, શાસ્ત્રી, પંડિત વગેરે અડક વાળા પંદર વિશ વિદ્વાનોએ તથા અવસ્થાએ પહેલેલા ધરડા પુરૂષોએ વિનતિપત્ર માકલ્યાં હતાં, તેમાં જણાંચું હતું કે, એ બાઈ અમારે દીકરી જેવી છે, અને

જીવાન વિદ્વાનોએ દર્શાવ્યું કે બહેન રૂપ છે, માટે અમારા પુરૂષ વર્ગને બેસવાનો જોગ કરવાની મહેરબાની થાય તો સારૂ અને તે સ્વીકારશે તો મહોટા પાડયશે. એ ઉપરથી સરસ્વતીબાઈની સાસુએ પુરૂષ વર્ગને બેસવાને વાસ્તે વાં- સની શ્રીણી સોડીઓનો પડદો તણાવી રાખી, જાજમ પાથરી જગા રોકી રાખી હતી. હાકેમ તરફથી બંદોબસ્ત રાખવાની સોઈ કરી રાખી હતી. વાણુપાણી કરી વહેલાં વહેલાં પરવારી ફળિઆની બાઈડીઓએ પાથરણાં બા- થરણાં પાથરી જગા સાફ ચંદની જેવી કરી રાખી હતી. તેમાં આશરે ૩૦૦ બેરાં તો સરસ્વતીબાઈની સાસુના આબ્યા પહેલાં બરાઈ ગયાં હતાં. એમની રક્ષા કરવાને આમ્રાદનો સરકારી હાકેમ વેળાસર આબ્યો હતો, અને ચોક્કી પહે- રાનો સારો બંદોબસ્ત રાખવા વ્યવસ્થા કરી રાખી હતી, તથા પોતે બાપણ પૂરું થતા સુધી ત્યાંજ રહેનાર હતો. પુરૂષ વર્ગમાં પણ આશરે ૮૦-૮૫ જણ વૃદ્ધ વયના ને વિદ્વાન હતા, ને કેટલાક જીવાનીઆને તો બિચારાને પા- ડોશીઓના ઘરમાં બરાઈ રહીને બાપણ સાંભળવું પડ્યું હતું, કેમકે હાકેમની સખત મના હતી કે જીવાનીઆથી તે ઠેકાણે આધું પણ દેખાય એવી રીતે ઉભું રહેવાયે નહિ. એવી રીતે આશરે ૪૦૦ પાંચસે આદમીની મેદની બરાઈ છે, તેમાં બાઈએ આવી પ્રથમ વૃધિને નમન કરી ઇશ્વર સ્તુતી કરી.

यः सर्वज्ञः सर्ववित् यस्यैष महिमा भुविदिव्ये ।

तद्विज्ञानेन परिपश्यन्ति धीरा भानन्दरुपममृतं यद्वि भाति ॥

અર્થ:-> સામાન્ય રૂપથી અને વિશેષ રૂપથી સર્વ વસ્તુ ઓ જાણીએ, ભૂસાકમાં તથા દુઃસાકમાં જેનો મ-

હિમાલય; જે આનંદરૂપી, અમૃતરૂપી, પ્રકાશિત છે; તેને
 જ્ઞાનદ્વારાએ ધીર મનુષ્યો સર્વત્ર જુએ છે. એવા મહા
 પ્રભુને અભિવંદન કરી, તમારી મરજી પ્રમાણે ધર્મ સં-
 યંત્રી વિષય ઉપર વાખ્યાન આપવું શરૂ કરે છું. હું
 મારાં આર્ય વહાલાં તિર્યસ્વરૂપ અને ભાંડુઓ આ દુ-
 નીઆમાં ચીરકાળ કોઈ રહ્યું નથી, રહેવું નથી, અને રહે-
 નાર પણ નથી એવું જાણ્યા છતાં; આપણે આ દુની-
 આમાંથી જન્મ્યે તે વખતની તૈયારી સારું કેટલી સંભાળ
 લેઈએ છીએ. તેજ સંયંત્રી દરેક જાણે મયાસ્થિત વિચાર
 કરવો જોઈએ; કેમકે આ કાળી દુઆનીમાં ફક્ત ચાર
 દિવસના ગામતરાને સારું ભાવું બાંધી રાખી પહેલથી
 તેની તૈયારી કરી રાખીએ છીએ. જે ગામમાં જન્મ્યે
 છીએ, ત્યાં સાધનની જોઈ નથી; અને ઉતરવાને અ-
 નુકૂળતા હોય છે. તેના માર્ગ જાણીતા હોય છે અને ત-
 મામ વાતથી વાકેફ હોવા છતાં, જે ઠેકાણે જવું હોય,
 તેને માટે પ્રથમથી સોઈ કરી તેને માટે જોઈતા નાણા-
 ની અને માણસની મદદ લેઈએ છીએ, એટલુંજ નહિ
 પણ રસ્તે ચાલતાં ચાલતાંએ ભગવતની મદદ માગીએ
 છીએ, તો મૃત્યુ પછીની લાંબી મુસાફરી કે જે મુસા-
 ફરી પૂરી કર્યા પછી ખીજી કરવી રહેતી નથી; જે અક્ષ-
 યધાએ જવું છે, એના જેવું સુખ અને શાંતિનું ધા-
 મ ખીજું નથી, અને જ્યાં અનંતકાળ સુખી સુખ, સુખને
 સુખજ છે તેવી મુસાફરીને વાસ્તે કેટલાં ને કેવાં વેત
 કરી રાખવો, એ સમજીથી સહજ સમજી શકાય છે. આવી
 અજાણી અને જાદી મુસાફરીને વાસ્તે કરોડો દિસે
 પણ ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. એજ મનની, તનની

ખબર સરખીએ પડી નહિ, અને આ સ્ત્રી કપોત, કપોતીનિ
 મરી ગયાની ખબર જાણે છે, એ ઘણીજ આશ્ચર્યકારક
 વાર્તા છે, માટે આજથી જોમ ગુરૂ દત્તાત્રેયે ઘણા ગુરૂ
 કર્યા છે એ ખરૂં સમજાયું છે. એ કારણથી આ બાઈ
 મારી માટામાં માટી ગુરૂ છે, માટે તેને અગમ નીગમની
 ખબર આટલી બધી શાપી પડી છે, તે પૂછવું જોઈએ.
 એમ ધારી તેમને પૂછ્યું કે આપને આવી અગમ નીગમની
 ખબર પડી, તે જાણીને તમને મારાં ગુરૂ કર્યાં છે, માટે
 પ્રાર્થના કરી કહું છું કે કપોત કપોતીનિ મરણ પામ્યાની વાત
 જાણી તમારા જાણવામાં આવી, તે કૃપા કરી કહો? એના
 જવાબમાં બાઈએ કહ્યું કે હું કૃપાસાગર મહર્ષિ ભિક્ષાને
 કાળ થઈ ગયો છે, માટે આપ જલદી તૈયાર થાઓ,
 જમ્યા પછી હું હકીકત કહીશ. પછી ઋષિરાજ રનાન
 વિધિ કરી તૈયાર થયા, કે ઋષિપત્ની અને તેના સ્વા-
 મીએ વિદ્યાર્થી સહવર્તમાન અનિયંત્રિ અર્ધ્ય પાશ્વ
 ગંધાક્ષત, પુષ્પ, ચંદન ઇત્યાદિ વડે પૂજા કરી;
 પછી ભિક્ષા કરાવી. આવેલા પરોણા ઋષિની પેલી સ્ત્રી
 એ માર્મિક વાત જાણી, તેથી જે આશ્ચર્ય લાગ્યું તેની
 ચિંતામાંને ચિંતામાં ખવાયું નહિ, તો પણ તે ઋષિને
 ઋષિપત્નીએ અત્યાગ્રહ કરી ખવરાવ્યું. પછી મુખવાસમાં
 પાન સોપારી આપ્યાં. જે ઘડી બેઠા હાસ્યવિનોદની
 વાતચિત કરી પરવાર્યાં, એટલે પેલા ઋષિએ ઋષિપ-
 ત્નીને કહ્યું, કે હવે પેલા ખુલાસો કરીને મારો સંદેહ
 દૂર કરો તો સાચું? ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, હું મહા-
 રાજ આપના પ્રશ્નનો ખુલાસો કરવાને હું અબળા અ-
 સમર્થ છું, પણ તમારા સંદેહનો સઘળો ખુલાસો અહીંથી

પાંચ જ્ઞાનપર નર્મદા નદીની ઉત્તર તરફના ત્રટ
 ઉપર શુકલતિથ ક્ષેત્રની પાસે તિવ્રતા નામ ગામમાં એક
 ધર્મવ્યાધ રહે છે તે કરશે, તેા તેમને લગાર પણ
 સંદેહ રહેશે નહિ. એવું સાંભળ્યું ત્યારે ઋષિને અતિ-
 શય એદ થયો, કે મારા જેવા તપસ્વી ઋષિને ઉપદેશની
 વાત ધર્મવ્યાધ જેને જગત્ પણ નીચ માને છે તે
 કરશે, એ ઘણીજ નવાઈ જેવી વાત છે. મેં આટલાં
 આટલાં તપ અને વૃત કરી કાયા ગાળી અને બાળી,
 તેના મનનું સમાધાન એટલે મનેચ્છાનું નિવારણ એ
 માંસ વેચનારો કરશે, એ ઘણીજ અકસોસની વાત છે
 એમ નિઃશ્વાસ મૂકે છે; અને મનમાં ધર્મવ્યાધને મળ-
 વાની એટલી બધી આતુરતા થઈ ગઈ છે કે જે પાંચા
 હાથ તેા આને આ ક્ષણે ઉડીને તેની પાસે જઈ, ને પૂરો
 પાર લઉં. એવી ધારણાથી ઋષિ પૂછતા પૂછતા આશ્વા ને
 શુકલતિથ ક્ષેત્રમાં આવી નર્મદા સરિતામાં સ્નાકરી પ્રાતઃસં-
 ઘ્યા કરી શુકલેશ્વર માહાદેવનાં દર્શન કરી તિવ્રતાગામ-
 માં આઠ્યા, અને લોકોને ધર્મવ્યાધની અબર પૂછી.
 લોકોએ એના ધરની એધાણી અતાવી, તે પ્રમાણે અતા-
 વલે ઠેકાણે તે ગયા ત્યારે ધર્મવ્યાધ તેમને સાન્ના મ-
 ળ્યો. તેણે ઋષિને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરીને કહ્યું
 કે મહારાજ આપને ઋષિપત્નીએ માકલ્યા, એ ખરું છે.
 તેાપણ આપે મારી દુકાન આગળ આવવું નહિ જ્ઞેષ્ઠએ;
 કેમકે હું નીચ કૃત્ય કરનારો નીચ જાતિ છું; તે મારા
 નામ ઉપરથી આપને જણ્યું હશે, માટે મહારાજ હું
 માંડે કૃત્ય કર્યા પછી હું આપની સેવામાં હાજર થઈશ. પેલા
 સાન્ના પાણીનો કૂવો છે તે સ્થળે લીમડાના ઝાડ નીચે આપ

વિદ્યાંતિ સેથો. ખરાબર નવને ટકોરે આપની પાસે સેવક હાજર થશે એમ કહીને તે ગયો. તે ખરાબર નવ વાગે દુકાનેથી ઉઠી ઋષિની પાસે પરભાર્યો જઈ તેમને પોતાને ધેર લાવ્યો, અને ધરની પાસે વૃણશીનું વન હતું ત્યાં આગળ સ્વચ્છ ને પવિત્ર જગા હતી, તથા આસપાસ લીમડા ને આંબાનાં વૃક્ષો હતાં, ત્યાં ઋષિ મહારાજને બેસાડ્યા. પછી ધર્મવ્યાધ નહીં ઘોષ ભગવત બજન કરી પોતાનાં માખાપની આસા લેઈ, રસોઈની સામગ્રી તૈયાર કરવાને તે શકાયો અને ઉપજેલા પેસા માખાપની આગળ લાવીને મૂક્યા. તેમાંથી ચોખ્ખીઆત રસોઈ કરાવવાને માટે ઋષિનું વૃતાંત કહી, તેમની સરભરા કરવા વારતે તેણે માખાપની પરવાનગી લીધી, અને સરસામાન લાવી ઋષિજીને રસોઈ કરાવવાની ધણીજ આજીજી કરી; ત્યારે તેણે બોલ્યા કે અહીં પાસેજ બચુક્ષેત્રના રસ્તા ઉપર મહારૂદ્ર નામ જગા છે, ત્યાં બ્રહ્માનંદ મહારાજનો આશ્રમ છે; ત્યાં જઈ ભિક્ષા કરીશ. તમને ખબર તો હશેજ કે અમ્મ ઋષિ મુનિ સોડા એકજ વખત જમીએ છીએ, અને અમારા ઋષિ લોક સિવાય ખીજા કોઈનું પણ લેતા નથી, માટે તમે કહો કે ઋષિપત્નીએ જે ખુલાસા વાસ્તે મને જાકલ્યો છે તેનું શી રીતે છે? એ મર્મ મને જલદીથી ખતાવો, તો હું મારી મધ્યાન સંધ્યા મહારૂદ્રમાં કરી ભિક્ષા લઈશ. પછી ધર્મવ્યાધે કહ્યું કે હું મારાં અપંગ માખાપની સેવા ચાકરી કરવામાં, તથા તેમનું મન સાચવવામાં ઘણો કાળ શકું છું, અને તે સિવાયના વખતમાં કંઈલોક કાળ મારા ધંધામાં શકું છું, તે ધંધામાં ડૂક કપટ ખીલકૂલ કરતો નથી એમાંથી પરવાર્યા પછી બાકીનો કાળ

પ્રભુ ભજન, સ્તવન, કીર્તન, ઇત્યાદિમાં ગાળુ છું. કોઈક દિવસ કોઈ મહાત્મા મળે તો તેની સાથે ધર્મ ચર્ચામાં મારો કાળ જાય છે. આવા નિયમથી તથા ભગવતની કૃપાથી અને મારાં માયાપના આશીર્વાદથી મને અગમ નિગમ સૂત્ર છે. એનો ખરો આધાર પીતૃ ભક્તિ છે. તેમજ ઋષિપત્ની પોતાના સ્વામીને પ્રભુ વૃત્ત્ય અંતઃકર્ણથી માને છે અને તેનો મુખ્ય ધર્મ પતિને સંતુષ્ટ રાખવાનો છે; અને તેને પોતાના એ મહદ્ કૃત્યમાં અભિમાનનો અંશ સરખાએ નથી, તેથી તે સદ્વિચારના સંસ્કારવડે ભૂતકાળમાં થએલી વાત જાણી શકે છે, એ સિવાય અગમ નિગમ સૂત્રવાનું અન્ય કારણુ નથી. આપે તેના ઉપર ક્રોધ કર્યો તે મારી અલ્પ મતિ પ્રમાણે મને લાગે છે કે યોગ્ય નહોતો. આપ મહાન તપસ્વી આત્મા પરમાત્માને સ્વતઃસિદ્ધ ઓળખાવનાર મહા સમર્થ છતાં ક્રોધ જોવા અતિ હાનિકારક વ્યાધિ આપનામાં પ્રવેશ કરે, તો આ કુનીઆનું ઉંધું વજો ને જગત પ્રવાહ ઉલટું ચાલે. માટેજ બાઈએ આપને આટલી ખબી તસ્દી પાડી. અહીં મારા જોવા નીચની પાસે જાકલ્યા છે માટે આપને ખડેલી તસ્દીની હું એ બાઈની તરફથી મારી માયું છું.

આવું સાંભળ્યાથી ઋષિને અતિ હર્ષ થયો, અને હર્ષથી કલ્પું કે બાઈ ધર્મવ્યાજ તમ પણુ મહાત્મા છે, કેમકે જોની અન્તઃકર્ણથી સંસાર ઉપર આસક્તિ નથી, જો પરમશ્વર પ્રિત્યય કર્મ કરે છે, અને નીતિસ પુરૂષ છે તે મહાત્માજ છે, માટે બાઈએ આટલે સુધી જાકલ્યા એ મારા ઉપર માટે ઉપડાર કર્યો છે. એવું કહી ઋષિ પોતાને પંચે પાળ્યા. તેમને ગામના સિમાડા સુધી મૂકી

આવી ધર્મવ્યાધિ પાછો આવી સ્નાનવિધિ આટોપી મા
બાપને નવરાત્રી ધોવરાત્રી રસોઈ પાણી કરી, તેમને ખવરાવી
ભગવદ્ ભજન કરવા બેઠો. તે થયા પછી પોતે આમ કરી
સ્વસ્થ થઈ માબાપના પગ ચાંપતો જાય, ને ઈશ્વર તરફ
ધ્યાન રાખી, તેના ઉપકારનું કૃતી કરીને મનન કરતો જાય.
એ પ્રમાણે દિવસે દિવસે તેની વૃત્તિ નિર્મળ થતી આવી,
તેથી આખરે તે મહાત્મા બન્યો; એનું મૂખ્ય સાધન ભ-
ગવદ્ ભજનજ હતું.

ઋષિરાજ ધર્મવ્યાધિ તરફથી નીકળી બ્રહ્માનંદ ઋ-
ષિના આશ્રમમાં આવ્યા; તે વખત બ્રહ્માનંદ ભગવત
ભજનમાં બેઠા હતા, તેઓ સંગીત તથા યોગશાસ્ત્રમાં
એવા તો સમર્થ હતા, કે તેમની ખરાબરી તે કાળમાં ડાઘ
કરી થકતું નહી. તેમણે હા પ્રવીણિકા અને યોગસત્રનાં
પુસ્તકો બનાવ્યાં હતાં. અને પરમપદ ભોધિની નામે સા-
રાંશરૂપ લઘુ પુસ્તક પ્રગટ કરીને યોગ શાસ્ત્રની ક્રિયા કરી
બતાવતા હતા. તેમણે ઋષિને બે ત્રણ દિવસ રાખી તેમની
આગતા સ્વાગતા સાથે યોગ શાસ્ત્રની કેલીક ક્રિયા કરી
બતાવી, અને તેમનું મન આનંદમાં રહે, તે માટે તેમણે
સંગીત શાસ્ત્રમાંથી સંસ્કૃત ભાષામાં કેટલાંક પદ નવાં કરી
વાદ્ય યંત્રની સાથે ગાઈ બતાવી, આનંદ પમાડ્યા. એવી
રીતે રમત ગમતને જોઈ તેમની વૃત્તિ શાંત થઈ, સત્ગુણ
સ્થાઈ રહ્યો. આ ગાથા ઉગરથી સમજ્યું જોઈએ કે ગમે
તેવો રાગી, અજ્ઞાન, અને નપુંસક પુરૂષ હોય, તોપણ
પત્નીએ તેને પરમધર રૂપ માનવો, અને તેની આત્મામાં
રહેવું. એવી રહેણીવાળી બાઈને દેવ, દેવી, માતા, મ-
હાદેવ, કે ખીજા ડાઘપણ દેવની પૂજાની જરૂર નથી. જા-

રામાં માટે દેવ તેનો પતિજ છે, એમ નિશ્ચય હસવું
 નેહ્યે. છાકરાને તેમનાં માઆપ તેજ તેમનાં સર્વ પવિત્ર
 તિર્થ છે, તેથી તેમને તિર્થ રૂપનું વિશેષણ આપવામાં
 આવેછે. તે ઉપરથી નિશ્ચય જણાયછે કે ગમે તેવો ધર્મ
 બજનમાં રાત્રિ દિવસ ઉપાસના કરતો હોય, સદ્યુણ્યમાં
 એકો ગણાતો હોય, પણ એ માતૃ પિતૃ ભક્તિ રહિત હોય,
 તો તેનું સમગ્રું ધર્મ કૃત્ય મિથ્યા જાયછે. જેમણે આ-
 પણને જન્મ આપ્યો, અને બાલ્યાવસ્થામાં અજ્ઞાન હતા,
 તે વખતે પાશુ પોષણ કરી માટા કર્યા, તેનો બદલો
 આપ્યા બલસુખી નિરંતર તેમનીજ આકરી કર્યા કરીએ,
 તોપણ વળવાનો નથી. તેમણે લીધેલી એક ઘડીની બરદાશ
 આપણા આપ્યા જન્મારાની તેમની આકરી બરાબર છે,
 માટે એ કહેવત ખરીછે કે “છાં કહોં થાય પણ મા-
 વીતર કમાવીતર થાય નહિ.” માતાના -હૃદયમાં પરહિત
 બુદ્ધિ રહેલી હોયછે, અને એ પરહિત બુદ્ધિ સમાજક
 સુધારણ તથા ધાર્મિક સુધારણમાં ઘણીજ ઉપયોગી છે.
 માટે આપણું બુદ્ધિ કરનારનું પણ સાં કરવું, એ ઉત્તમ
 ગુણ છે. તે વિષે સંસ્કૃતમાં કહેલું છે કે,

“આર્યા”

મુજનો ન યાતિ વૈરં, પર હિત બુદ્ધિ વિપત્તિ કાલોપે;
 છેદેડપિ ચંદન તરુઃ સુરમયતિ મુલં કુઠારસ્ય. ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—વિપત્તિનો સમય આવ્યા છતાં પણ પારકા
 હિતને ધરજનાર સજ્જન પુરૂષ શત્રુની સાથે પણ વૈર
 રાખતો નથી, જેમ કુહાડો સુખડના ઝાડને કાપે છે
 તોપણ તે તેને સુવાસિત કર્યા મિલાય રહેતો ન-
 થી, માટે હું મુરબ્બી માતાજી અને બહેનો આ કહે-
 લી ગાથા ઉપરથી તાત્પર્ય ગ્રહણ કરવું. મારા કહેવામાં

અને જ્ઞાનની નખળાઈ છે, અસાધ્યપણું છે, અને અધ-
ર્મનું સ્થાન છે. આ સંસારિક સુખ અલ્પ અને ધુમાડા-
ના ખાચકા જેવાં છે, કેમકે કિશનદાસ નામના કવિએ
પોતાની બહેનના મર્ણુનુસાર બાવન કવિત કરેલાં છે,
તેમાંના એક કવિતમાં કહ્યું છે કે:-

જિવત જરાસા દુઃખ જનમ જરાસા તાપે ડરહે ખરાસા
કાળ શીરપર ખડાસા હે;

કોઈ ખિરલાસા સો જીવે દો પચાસા અંતે બનખિચ
ખાસા યહ ખાતકા ખુલાસા હે;

સંઘ્યા કાસા વાન કરિવર કાસા કાન ચલદલ કાસા પાન
અપલાકાસા ઉજસાહે;

એસા સાર હાસા તામે કિશન અનંત આશા પાનીકા
પતાસા તેસા તનકા તમાસા હે. ॥ ૧ ॥

અર્થ—જીવવું થોડું તેમાં દુઃખ જન્મથી તે વૃધાવસ્થા
સુખીનું એવા દુઃખમાં કાળ માથા ઉપર ઉભો રહ્યો છે
તેનો ડર, કોઈ ભાગ્યશાળી હોય તે સો વર્ષ જીવે; અને
અન્તે તો વનમાં (ચિતામાં કે ધોરમાં) વાસ કરવાનો
છે મતલબ કે શ્મશાનમાં સુવાનું છે. સંઘ્યાકાળનું જે
ટલું અજવાળું તેટલુંજ જીવવાનું અજવાળું છે, હાથીના
કાન જેવું સ્થીર રહેવાનું છે, પીપળાના પાનની પે-
ટે ટકવાનું છે, વિજળીના અજવાળા જેટલો આ સંસા-
રનો સાર છે; તેમાં કિશનદાસ કહે છે કે આશાનો તો
પારજ આવતો નથી. પાણીના પરપોરા જેવોજ આ
શરીરનો તમાસો છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે દેહની
એવી સ્થિતિ થવાની છે. માટે આ જીંદગી પછીની મુ-
સાફરીને સારૂ ધર્મ સંબંધી જ્ઞાનનું આવું અથવા ભાવું

કરી રાખવું જોઈએ. એ ધર્મ અંથવા કર્તવ્ય કર્મમાં દિવ-
સે દિવસે મનુષ્ય ઉતરતા જણાય છે; અને અનાચારને
આચાર ને આચારને અનાચાર માનતા જાય છે. એ
ગ્રીત આ દેશની પવિત્ર ધર્મ સંબંધી સ્થિતિ એક પછી
એક એમ આક્રમી આવ્યાથી ઘણી માઠી થતી જાય છે,
એમ કહીએ તો તે ખોટું કહેવાય નહિ. આ ગૂજરાત પ્રાં-
તમાં પાળંડી અને પ્રપંચી લોકોએ વહેમરૂપી જાળ એ-
વી તો સજ્જડ પાથરી છે કે તે જાળમાં બાગ્યશાળી હોય
તેજ આવ્યા વગર રહે છે. તેનું કારણ દેશની ઉત્ત-
નિતું ખર સાધન સ્ત્રી છે; તેમની સ્થિતિ, જેમ સંસારી
કામમાં ઉતરતી છે, તેમ ધર્મ સંબંધી કાર્યમાં તો વધારે
વધારે ઉતરતી જાય છે, તેથી તેમના અસાનને લીધે
ઉછરતી પ્રજા ખાયલી, કમજોર અને અસાનના અંધકાર-
માં કુખી જતી જોવામાં આવે છે, તેથીજ પરદેશી, પૂ-
રધર્મી, અને પરજાતિ પ્રજાએ હલા કરી દેશનું શૂરત્વ
અને ધર્મત્વરૂપી જીવન લેઈ લીધું છે; અને જે દેશનો
આધાર અન્ય દેશના રાજા રાણાને હતો, જે દેશની ઉ-
મદા વસ્તુઓ અન્ય દેશમાં જતી, ત્યાં જોની કિંમત અમુ-
લ્ય ગણાતી હતી, જે દેશની વિદ્યા કળા અન્ય દેશના
લોકોએ ઉછીની લીધેલી કહેવાય છે; તેજ દેશનો સમજો
આધાર અન્ય દેશો જે પહેલાં કશા સેખામાં નહોતા તે-
ના ઉપરજ રહે, એ કેટલી નાચારી લગાડનારી સોચનીય
વાત છે? આપણી ઓશરીથી તે ધરના ખૂણા ખોચરાને
રસોડા સુખી, રંકથી રાજા સુખી, ગરીબની ઝુંપડીથી તે
રાજાના મહેલ સુખી અને આપણા શરીર ઉપર નખથી
તે શીખા સુખી એટલી ખબી વિદેશી વસ્તુઓ વસી રહી

છે કે તેની ગણતરી કરનારથી ગણના થઈ શકતી નથી. આવાની વસ્તુ પરદેશી, ગાવાનાં વાદ્ય પરદેશી, ઝોસડ પરદેશી, ચાન્ડ શોખની વસ્તુ પરદેશી, દિવાનાં પાત્ર પરદેશી, દિવો કરવાની દિવાસળી પરદેશી, વણવાનાં રાત્ર પરદેશી, લૂગડાં પરદેશી, સાચુ પરદેશી, સૂતાર લુહારનાં ઝોનર પણ પરદેશી, ઝેટલુંજ નહિ પણ ઘંટ અને માટીનાં નળીયાં પણ પરદેશથી આવતા લાગ્યાં છે. ગૃહ શૃંગારની તમામ વસ્તુઓનો આધાર પરદેશ ઉપર રહ્યો છે, ઝેટલુંજ નહિ પણ ધર્મ કરવાનાં અને ધર્મનાં જે રચણને આપણે પવિત્રમાં પવિત્ર માનીએ છીએ, તેમાં પણ પરદેશી વસ્તુઓ ઉભાડે છાગે વપરાય છે. એ રીતે શરીરના રોગ, તેના ઉપાય અને તેના પરીક્ષક પણ પરદેશીજ હાય છે, અથવા સ્વદેશી યદ્ય પરદેશી દવા વાપરે છે અને ધણે અરે ડોકાણે રોગનાં નામ પણ પરદેશથીજ પાડેલાં અહીં વાપરવા માંડયાં છે. સમજો આધાર પરદેશ ઉપરજ આવી પડ્યો છે, માટે જો તે દેશમાંથી આવતી વસ્તુઓ અંધ પડે, તો આપણો કાર વ્યવહાર તુર્તાતુર્ત અટકી પડે; જો લૂગડાં ન આવે તો છતે રૂએ વનકુળ પહેરવાં પડે; જો સોય ન આવે તો છતે લૂગડે ચીથરે હાલ કરવું પડે, જો હજમના અસ્ત્રા ન આવે તો ખોકડાની પેડે વાળ વધારવા પડે, તથા વૈદ્યની ઝોપરી આવતી અંધ પડે તો રોગથી પીડા પામી મર્યું પામીએ. એ પ્રમાણે માયાથી સંસાર સ્થિતિ યદ્ય ગઈ છે; અને જાતિ કર્મ તો નામનાંજ રહ્યાં છે, તેમજ ધર્મ સંબંધી સ્થિતિ પણ એનાં કરતાં વધારે નમળી યદ્ય ગઈ છે; બલકે તેનો પાયો લૂલો થવા માંડ્યો છે એમ કહેવું અપ્રમાણ્ય છે એમ કહી શકાય નહિ.

અરો ધર્મ પાળનારા વિરલાજ રહ્યા છે. સ્તવનમાં પ્રાચીનધર્મનું મનાય છે, ભજનમાં મનાય છે, કીરતનમાં મનાય છે, શાબ્દ પ્રમાણમાં મનાય છે, કર્મમાં પણ ધર્મ સંબંધી વાત રહેલી છે, એ ક્રકત ખતાવવામાં જ છે, એવી રીતે અન્યવસ્થા યદ્ય ગઈ છે. ઉપરેશકોની ખામીને લીધે અને શાંતનાને બદલે દુનીઆની ઝાઝાઈ વધી જવાથી, પ્રભુની અરી સ્તુતિ પ્રાર્થના કરનારા વિરલાજ રહ્યા છે. નીતિનો મૂળ પાયો ધર્મપર આરથા એ છે, અને ધર્મની ખીક હોય તો જ મનુષ્ય પ્રાણી નીતિ સાચવી શકે છે, માટે એ ખરું છે કે ધર્મ પાળનારા જ આ દુનીઆ આનું નાવ યથાયોગ્ય ખેડી શકે છે.

આ ભારતભૂમિમાં ધર્મ સંબંધી નિરીક્ષા કરીએ તો અગણિત પંથો અને તેના પેટા વિભાગ યદ્ય જમ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય, અને શુદ્ર એ ચાર જ્ઞાતિની ચારસેં કરતાં વધારે નાતો યદ્ય છે, તેમ ધર્મની શાખાઓ ધણી યદ્ય ગઈ છે. પંથોના વિભાગોના ધર્મ સંબંધી વિચાર જૂદા જૂદા હોવાને લીધે એકખીજ વચ્ચે વૈરભાવ યદ્ય જાય છે, ને તે એટલું બધું વધી જાય છે કે તેમાંથી દીવાની અને ફોજદારી સુકરદમાએ ઉભા થાય છે, તે કામમાં તન, મન ને ધનનો અયોગ્ય વ્યય થાય છે. શાબ્દ પ્રમાણની રીતિએ, શાસ્ત્રોક્ત ધર્મ ને કર્મની ખાખતમાં તજવીજ કરીએ તો પારાવાર દીલગીરી થયા વગર રહેતી નથી. ધર્મ સંબંધી નીચી સ્થિતિ થવાથી તેમની ખુદ્ધિ પણ કેળવાયાને બદલે અધમ થતી જાય છે, તેથી તેમના મન ઉપર અયોગ્ય અધર્મની આરથા એવી તો સજડ ચોટી જાય છે કે ફેરલાક ખીજડાને માને છે,

કેટલાક અખામામાને, કેટલાક ભડીઆદરા પીરને, કેટલાક પીરાણાને, કેટલાક માર્ગી બની કાંચળીઆ પંથને માને, કેટલાક દારૂને માને, કેટલાક ભાંગને માને, કેટલાક ગાંજ-ને માને, કેટલાક ગરૂડને માને, કેટલાક ઉંદરને, કેટલાક કૂતરાને, કેટલાક ગધેડા જેવા અધમ ગણાતા પ્રાણીને પણ માને, કેટલાક કેવડો, વડ, પીપળાદિ વૃક્ષોને માને, તેમ કેટલાક સાપ, નોળ ઇત્યાદિ ઝેરી પ્રાણીઓને પણ માનનારા છે; કેટલાક ધર્મને બહાને બકરાંને, તથા મનુષ્યને અને ઘોડાને હોમી તેના માંસનું ભક્ષણ કરવાની વાતને બેડો આપનારા છે. એવી રીતે અરા ધર્મની અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે, અને એવીને એવી રીતની શ્રદ્ધા રહેલી જોઈને સાક્ષર ગણાતા લોકોમાંથી પણ કેટલાકની શ્રદ્ધા અશી જવાથી તેઓ ચારવાક જેવા નાસ્તીક બની જાય છે અને તેમના અનુયાયી તેવા નીવડે છે, એમાં ભૂલ નથી. આ દેશની કીર્તિથી લોભાઇને પરદેશી લોકોએ દેશની દુર્દશા કરી છે, અને ધર્મ સંબંધી આસ્તા હતી તે તૂટવાથી દહતાને બાગી નાંખી છે. આવું થયા છતાં પણ ધર્મ મૂળ પ્રાચિનકાળમાં એટલે ઊંડાં ને મજબૂત રેપાઓમાં છે કે હજી સુધી કંઈક અંશ જોવામાં આવે છે. જે ઘોઝાજો થયો છે તે અજ્ઞાનતા અને અભિમાન અને પૂડ વિકારને લીધે જ થયો છે; માટે અહંકારનો ત્યાગ કરી શાસ્ત્ર શોધન કરીને તથા વિવેક બુદ્ધિનો અનુભવ લક્ષ્ય પૂર્વક અવલોકન કરી, ઉપયોગમાં લેઈને અરા ધર્મનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ; તથા ઇંધર ભકિત અરે માર્ગે કરવી જોઈએ. અમુક ધર્મને અમુક પંથ ખોટો છે, તથા અમુક ધર્મને અમુક

પંથ ખરો છે, એ કહેવાનું કંઈ પણ કારણ નથી તથા
 વ્યાખ્યાવમાં એ કહેલાનો હેતુ પણ નથી; તોપણ એટલું
 તો અરૂં છે કે નીતિરહિત જે પંથમાં ધર્મ મનાતો હોય
 તે પંથ મારાથી ખરો કહેવાય નહિ, માટે સામાન્ય રીતિએ
 સર્વને શેષક આવે એવું સ્પષ્ટ એ છે કે આ શૃદ્ધીનો ન્યામક
 એક જ પરિવ્ર મહા સમર્થ પિતા છે, તેની આજ્ઞા નીતિએ
 આજવાની છે, તથા તેણે મનુષ્યને જન્મ આપી તેનાં ક-
 ન્ય કર્મ કરવાને નિમાણું કીર્ત્તો છે અને તેણે મનુષ્યને
 વિવેક બુદ્ધિની સાથે સ્વતંત્રતા આપી છે; માટે તે બલા
 બુંડા કર્મનો ભોક્તા છે, તેથી બીજાં પ્રાણી કરતાં મ-
 નુષ્ય વધારે જવાબદાર છે. કોઈ પણ ધર્મશાસ્ત્રમાં
 નીતિનો ભંગ નથી, પછી તે હિંદુનું વેદાકત, બૌદ્ધનું બૌ-
 ધોકત, જૈન્યનું જૈનોકત, મુસલમાનનું કુરાન, ખ્રીસ્તીનું
 બૈબલ અને યાહુદિનું પણ હોય છે. તે સર્વમાં ઈશ્વર એ-
 ક જ છે, અને તે સર્વમાં ગ્રંથો, ઉપાસના ને સદાચાર એ
 બકિત છે, તથા બકિત વડે ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય છે, ને
 આત્માનું કલ્યાણ થાય છે. એ મૂળતત્ત્વ દરેક ધર્મને પં-
 થમાં છે, માટે પરમેશ્વરથી વિમુગ્ધ ન થવાય, એવું
 જે કૃત્ય તે ધર્મ કૃત્ય છે. એવા ધર્મ ઉપર ગ્રંથો થાય,
 અને પાંખડી તથા મહીત એવા કર્ત્તિમ ધર્મ ઉપર
 મન ન જાય, એની અહરનીય બુદ્ધિ રહે, માટે જ પ્ર-
 ભુતી રત્નિ કરવી જોઈએ. ધર્મ સંબંધી મહા બળીષ્ઠ વિ-
 પય ઉપર મહર્ષિઓએ કરેલા ઘાટા શોધો અને ન્યાય,
 વેદાંત, મીમાંસા ઇત્યાદિ શાસ્ત્ર ઉપર આ દેશના ત-
 ત્ત્વવેત્તાઓએ મનન કરી ધર્મ સંબંધી શોધ કરવામાં બા-
 કી રાખી નથી. એવા મહાત્માનાં ધર્મ સંબંધી સત્ય-અ-

ને પ્રમાણ વચ્ચેનમાં કાળાંતરે નવાં ઉચ્ચતાં જા્ય કે જ-
 તાં રહે એમ કાળપરત્વે અને તેની ના કહી શકાય
 નહિ, અને તેથીજ વામમાર્ગ, ને દક્ષિણમાર્ગ ઇત્યાદિ
 ઘણા મત થાય, તેની પણ ના કહેવાય નહિ. મહાન સ્વા-
 મી શંકરરાયાર્યે એ પ્રાચિન ગ્રંથો અને તત્ત્વ-
 જ્ઞાન ઉપર ઠીકા કરેલી છે, અને તેના ઉપર સુરેશ્વરા-
 ચાર્યની ઠીકાઓ છે, તેજ હિંદુ ધર્મમાં મુખ્ય ગણા-
 ય છે. ત્યાર પછી રામાનુજ, વલ્લભને આધુનિક સ્વામી
 નારાયણ મહારાજ વિગેરેના પંથો હાલના સમયમાં છે;
 તે પંથોના આચાર્યોની યોગ્યતાની તૂલના કરવી એ કા-
 મ આપણું નથી, તો પણ હરેક વસ્તુમાંથી સાર નીક-
 જે છે, તેમ એ આચાર્યોના મતનું અરેખરું તત્ત્વ કહાડીએ
 તો તેમનું મુખ્ય કરતવ્ય ધર્મમાર્ગ દર્શાવવાનું છે, પરંતુ
 આચાર્યની પદવી વૈશ્વપરંપરાની યદ્દ ગયાથી કાળાંતરે તે-
 માં એટલું બધું મિથ્ર યદ્દ ગયું છે, તથા યદ્દ જાય છે,
 કે તેમાં મૂળ અરે કયું, ને આધુનિક કયું; તે જેમ વ-
 ડનું થડ કયું, ને વડવાઈ કઈ, તે જણાવું નથી, તેમ બુદ્ધિને
 સંસ્કાર ન થયાથી પારખી શકાવું નથી. ધર્મ કર્મમાં રૂઢી
 માતાનું જ્ઞેર શબ્દ પ્રમાણ કરતાં વધારે માન્ય કરાય છે,
 તથા રૂઢીથી વિરૂદ્ધ જેની બુદ્ધિ સંસ્કાર પામી છે, તેવાથી
 પણ જવાવું નથી, કેમકે રૂઢીનું પરિવળ ખાયડીઓમાં
 વિશેષ છે, તેથી સ્ત્રીને ધરમાં પ્રધાન તુલ્યજ ગણવામાં
 આવે છે, માટે ગમ તેની શૃતી સ્મૃતીમાં હોય પણ રૂ-
 ઢીમાં ન હોય તો તે માન્ય થવું નથી. એ રીતે અરા-
 શાસ્ત્ર કરતાં ખેરક ઉઠાંગ શાસ્ત્ર પ્રથમ માન્ય રખાય છે.
 આટલું બધું જ્ઞતાં પણ ધર્મનાં કંઈકે મૂળ પરમશરણી કૃ-

પાથી, કાંઈક શ્રદ્ધા ને કાંઈક જોરાવરીથી રહી ગયાં છે, એ આપણા પૂર્વજો અને ખરા બકતોનો પ્રતાપ છે.

હિંદુ મતમાં વેદ મુખ્ય ગણાય છે, કેમકે સઘળાં શાસ્ત્રોમાં વેદનો દાખલો આપ્યો તે પ્રમાણુ ગણાય છે; ને વેદનો અર્થ જાણનારા ઘણાજ થોડા છે. વેદીઆઓ વેદમંત્રનો પાક બણી જાણે છે, પણ અર્થ જાણતા નથી, માટેજ તેમને વેદીઆં ઢોર કહીને ખીજવે છે. વેદનું અધ્યયન કરનારા થોડા છે, તેમ તેનો અર્થ જાણનારા તેના કરતાં પણ થોડા છે, તો તે અર્થ અમુક જગાંએ યોગ્યતાપૂર્વક છે કે નહિ, એમ કહેનારા સ્વસ્થજ હોય એમાં નવાઈ નથી. એ કારણને લીધે બ્રાહ્મણોનું બ્રહ્મત્વ જવા માંડ્યું છે, અને આ ગૂજરાતના ગામડામાં ઘણેખરે ઠેકાણે કૃશીકર્મ કરે છે, તથા ઘણાખરા તો ભીખ માગીને પોતાનું યુજરાત ચલાવે છે, તથા તેમની રથીતિ નીચ ભીખારી તુલ્ય થઈ ગઈ છે. જેમના પૂર્વજો મહાન ચક્રવર્તિ રાજાને લેખવતા નહોતા, જેમનું વચન નીકળ્યું કે પોતાનો પ્રાણુ આપવાને તૈયાર એવા ચિષ્યો હાજર રહેતા, અને વાદ વિવાદ કરવાને તે શિષ્યો પણ સમર્થ હતા; જેમની પાસે બણવાને સારૂ બ્રાહ્મણુ, ક્ષત્રી, વૈશ્યનાં ઠાજે ઠાળાં રહેતાં; જેમની વિદ્યા મહા સમથ ગણાતી હતી; જેમની આણુ કરતીતો મહાન રાજાઓ પણ ભૂખ્યા ને તરશ્યા ઉભા રહેતા; જેમની રક્ષા કરવાને રાજા રાણાઓ અહરનીંધ ચિન્તા રાખતા, તથા દિવસ રાત્રિ ન જોતાં ખખર થઈ કે તુરત ત્યાં જઈ બંદોખસ્ત કરતા; જેમની મિક્ષાનો પ્રસાદ કરવાને ચક્રવર્તિ રાજા પણ ધરજી રાખતા, અને પ્રસાદ મળ્યો તો કૃતા-

ર્થ થયો એમ માનતા; રાજા ને પ્રજા તેમની રૈયત છે, એમ માની ઋષિના ભયથી પોતાનું કૃત્ય યથારિયત કરતા, તેથી કોઈપણ ઠેકાણે યુનોહ ખનતો નહિ; રાજા કે પ્રજામાં ભ્રમનાથી પાતક થયું, તો તેનું પ્રાયશ્ચીત લેવાને જાતેજ ઋષિ પાસે જતા; એવા મહાન ઋષિઓના તનું-જ્ઞે અર્વાચિનકાળમાં જ્ઞેણીઓ ખભે ભરવી, શેરીએ શેરીએ ભીખ માગી એકલાણીનો ધંધો જે કલ્યાણ ધર્મો-જય કરવા નીકળે, તેમને હુદ્ર લોક ધક્કા મારી, પોતે અથવા આકર પાસે કઠારી મૂકાવે એટલુંજ નહિ પણ ગ-રૂડાના નામથી પુસ્થકાર કરે; તો પણ તેમની ઉગ્ર પ્રકૃતિને લગાર પણ અસર થાય નહિ એ કંટકું શોકજનક છે !!! આ વિષે નીચેનો સ્લોક જાણવા જેવો છે.

॥શ્લોકા॥ તૃણાદપિ લઘુસ્તૂલ, સ્તૂલાદપિચ યાચકઃ;

વાયુના કિનની તોસૌ, મામેવં યાચયિષ્યતિ ॥૧॥

અર્થ—તૃણા કરતાં આકડાનું તૂર હલકું છે. (આકડામાંથી કઠાડેલા રૂનું પૂમડું) તેના કરતાં એ માગનાર વધારે હલકો છે. તરખંલાને અને આકડાના તૂરને વાયુ ઉરાડી મૂકે છે, તેથી વાયુને પૂછ્યું કે તું માગનારને કેમ ઉરાડી મૂકતો નથી? ત્યારે તેણે જવાબ દીધો કે જ્ઞે હું તેની પાસે જઈ ઉરાડું, તો તે મારી પાસે માગે, મારે ઉરાડતો નથી. આ ઉપરથી ઉધાડું જણાય છે કે બિપ્પાસીના જેવી ભુંડી હાલત ખીજા કોણની નથી. આવી શોચનીય સ્થિતિમાં મહા તત્વવેદાનાં તનુંજ્ઞે આવી જાય, તથા જેના આપદાદાનાં પુસ્તકો હાલતા સમર્થ વિદ્વાનેાને પણ સમજવાં કઠીણ પડે, તેમનાજ

માળકોને સ્વભાષા સરખીએ આવડે નહિ, એટલું-
જ નહિ પણ મામી, ધાંમી, ધ્રાંયજી, ઢેડ, ચમાર એવા
અતિ શુદ્ધજનો કરતાં પણ માઠી હાલતમાં આવી પડે,
એજ ઘણું દાલગીર થવાનું છે. આવાની સંખ્યા
દિવસે દિવસે વધતી જાય તેમાં નવાઈ નથી; કારણ કે ન-
વા નવા હાનીકારક રીવાજો તેમનામાં દાખલ થતા જાય
છે એટલુંજ નહિ, પણ પશ્ચિમ તરફની વિદ્યાના પ્રસાદથી
પણ તેમનામાં જુના સદ્ગુણોએ વાસ ન કર્યો, પણ
ઉલટા તેમના દુર્ગુણોએ એમના દેશમાંથી દેશવટો લઈ આ
દેશમાં આવી સ્ત્રી પુરૂષોમાં વાસ કર્યો, તેથી અનુમાન
થાય છે કે ઉછરતી પ્રજામાં જો આવું ને આવુંજ રહેશે
તો છેકજ દેશની પડતી ધર્મ જથ્થે, માટે આ વિષય સં-
બંધી દરેક જાણે જેનામાં કંઈપણ દેશોત્તરિનો અંશ હોય,
અથવા ધરજા રાખતા હોય, તેમણે આ સંબંધી મનન
કરવુંજ જોઈએ; તથા હાલના સમયમાં જોયો ખી-
જને બોધ આપવાને લાયક હોય તેમણે જે મનમાં
હોય તેવુંજ કહેવું ને તે પ્રમાણે વર્તવું. કેમકે જેનું કરતબ્ધ
જૂદું, કહેવું જૂદું ને મનમાં જૂદું તેવાના બોલવક
ઉપર શ્રોતાને અસરજ થાયજ નહિ. તે વિષે સંસ્કૃતમાં
શ્લોક છે તે ધ્યાન આપવા જોયો છે.

॥શ્લોક॥ વચસ્પેકં મનસ્પેકં, કર્મસ્પેકં મહાત્મનામ્ ॥

વચસ્પન્યત્ મનસ્પન્યત્, કર્મસ્પન્યત્ દુરાત્મનામ્ ॥૧॥

અર્થ — માઠા પુરૂષનું જેવું બોલવું તેવુંજ કરવું,
અને તેવુંજ મનમાં હોય છે; પણ નહારા પુરૂષનું બોલવું
જૂદું, મનમાં જૂદું ને કરવાનું પણ જૂદુંજ હોય છે.
આવી રીતે મહાત્માની પંકિતમાં જ્યારે ઘણાં મનુષ્ય આ-

વે, ત્યારેજ દેશનું રૂંડું થાય, માટે જો દેશની અને વિષેયે કરીને તમારી પોતાની દાત્ર -હૃદયમાં લાગતી હોય તો તન, મન અને ધનથી મહેનત કરો. હજુ ઘડો કૂટ્યો નથી ને નીર વહી ગયું નથી, માટે એ બાબતનો પ્રયત્ન જાગીને જાગી રહેશે તો જ્ઞાનોપદેશ કરનારા દિવસે દિવસે વધારે નીવડી આવશે, અને ઉપદેશકોના શબ્દધોષ ચાલતાને ચાલતા રહેશે તો સારા સારા ઉપદેશકોની અસરથી દેશ સુધરશે, માટે અહર્નિશ ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી માગવું જોઈએ કે આપણા ભારત દેશમાં સમર્થ શંકરાચાર્ય જેવા ઉપદેશકો યતા જાય; અને એવું થવાને ઇશ્વરની સહાયતાની ખાતામાં ખાદી જરૂર છે. હવે વખત ઘણો થયો, ને તમને પણ કંટાળો આવ્યો હશે તથા માફ અહ્ય જ્ઞાન પણ હવે લાંબુ ચાલી શકે એમ લાગતું નથી તેથી બાપણ ખંધ કહુંકું. હું અબળા જાતિ તેથી કોઈના વિચારની વિરૂદ્ધ બોલાયું હોય, ને દોષ થયો હોય, તેની નમ્રતા પૂર્વક માફી માગુંકું; વળી વિશેષમાં તમ્ને શુરબ્ધીએને ભગિનીએની આગળ હું મારી એક ધારણા છે, તે આ હેવટનો પ્રસંગ જાણી જણાવું કું; તે એકે પરમ દિવસથી હું સંસાર સુખથી તૃપ્ત થઈ, મારા મનને મારી ત્યાગી દીક્ષા લેવાને નવાં વસ્ત્ર પહેરનાર કું; ને મારાં સાસુ સસરાદિની આજ્ઞા ભગવતની કૃપાથી મને મળી ચૂકી છે, અને આપની પણ આ વખતજ માગુંકું. મારાં માતાપિતાની અર્ધી આજ્ઞાથી મેં પ્રથમથીજ લેઈ લીધી છે; અને વળી જઈને લઈશ, તથા પ્રભુની મરથી મારો આવરદા જનકલ્યાણાર્થે શાકીય ને જેવું હું બોલુંકું તે પ્રમાણે મારાથી નિબાય, તે-

માટે ઈશ્વરની કૃપા આહુંહું, અને તમે મને તનમનથી મદદ કરશો એવી આશા રાખુંહું. તમારા સર્વનું હેતુ મને વારંવાર સાંભર્યાવગર રહેવાનું નથી, અને મારી જે આવી શુદ્ધ વૃત્તિ થઈ, તેનાં અંગભૂત ગણું તો તમે જ છો, કેમકે તમારી સાથે વાતચિતમાં અરચ્યા ન થઈ હોત, તો માંહે મન આખરે ખરા પુણ્ય કર્મ તરફ જાત નહિ, માટે સર્વને જ્ય ભગવત કરી બોલવું બંધ કરુંહું.

આટલું સાંભળતાં ત્રોતાની આંખમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી, અને જેમ કારી ધા વાગ્યાથી અથવા વહાલામાં વહાલા સગાનું કવખતનું મરણ થયાથી તેને જેવું લાગે, તેથી અધિક સરસ્વતીબાઈ જૂદાં પડશે, એવું સાંભળ્યું કે સર્વને લાગ્યું. આશરે અર્ધી ઘટિકા સુધી તો કોઈથી કાંઈ બોલાયજ નહિ, તો ખખર અંતર તો શી રીત પૂછે ? તેમ બાઈને પણ એ ચિતાર ચિત્તમાં ચિતરાયાથી તેને પણ તેટલુંજ લાગ્યું. આ વખત જે વૃદ્ધ, સાક્ષર પુરૂષો ને ગામનો હાકેમ જેઓ આવ્યા હતા, તે તો સતબંધજ થઈ ગયા, અને એક ખીજને કહેવા લાગ્યા કે શું આ બાઈ બોલે છે કે કોઈ બ્રહ્મચેતા બોલે છે. એના વ્યાખ્યાનથી સર્વ દિંગ થઈ ગયાં ને કહેવા લાગ્યાં કે આ કોઈ કાળામાયાનું માનવી નથી, પણ ખરેખરે સરસ્વતીનોજ અવતાર છે. આજના દિવસને ધન્ય છે, ને આ ગામને પણ ધન્ય છે કે આજના જેવો લાવો આખી ઉમરમાં ફરીફરીને આવનારજ નથી એમ બોલી એક ખીજને મળી બેઠી સર્વ પોત પોતાને ઘેર ગયાં. બાપણુ કર્ત્તિ તથા તેની સાસુ નણુંદ વગેરે પોતપોતાને ઠેકાણે સૂવાને ગયાં. અંત:પૂરમાં આવી ઈશ્વરની પ્રાર્થના

કરી નિદ્રા લીધી. ખીલે દિવસે જીને મળવું ધરતું હતું તેને મળી ત્રીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી ધધરોપાસના કરી સર્ગાવહાલાં વગેરેને બેઠી શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરી પિંચેર જ્વાનો માર્ગ લીધા. તેને વળાવવાને ગામનાં સર્વ મનુષ્ય નાનેથી માટે સુખી આવ્યાં હતાં. તે સઘળાં એનું વાક્ય ચાતુર્ય, શ્વેત વસ્ત્ર અને શુભ કૃત્ય જોષને અક્રીત ઘષ્ટ ગયાં. એ સમયે જાઠા જાઠા ધરની સ્ત્રીયો પણ ઉઘાડે પગે ચાલીને છેક ગામના સિમાડા સુખી વળાવા ગઈ. તેની સાથે એ શુભ કાર્યમાં મદદ કરવાને સાઠ સાઠ વર્ષની બે ડાકીઓ જ્વાને નીકળી, અને તેમણે આજીવ કરી કે તમ્મ અમને ઘષ્ટ જાઓ, ત્યારે તેણે કહ્યું કે માજી તમારું શરીર બહારનાં દુઃખ સહન કરી ન શકે, માટે આજ ગામમાં રહી તમારો ક્રમ પુરો કરો. તે તેમણે કષ્ટલ કર્યા પછી તે પિંચેર આવી અને પોતાનાં માત પિતાની આસાં માગી, ધારણો વિચાર પૂર્ણ કરવાના હેતુથી ઉપદેશક બની. દિવસે દિવસે બાધણ અને ધર્મ કર્મમાં શ્રેષ્ઠતાને પામી, અને એનાં પંદર વિશ શિષ્યો તે એ બાઈ કરતાં પણ સમર્થ નિવડ્યાં. એ પ્રમાણે પચાસ સાઠ શિષ્યો સહવર્તમાન તેણે ધર્મબોધ અને દેશાન્નતિ કરવાનો પ્રયત્ન જારી રાખ્યો. એની સાથે વાદવિવાદ કરવાને ધણા ધણા પંડિતો ને તત્ત્વવેદાઓ આવતા. તે મળી સાથે તે ક્ષમા માગી શાંતતાથી વાદવિવાદ કરતી અને તેમાં એ જીતતી; તે પણ છેવટ કહેતી હતી કે મારું જીવન અસ્પ છે, તેથી ધર્મ સંબંધી વાદ કરવાને હું સમર્થ નથી, પણ આ જીવે બાહુકું, તે મારા મનમાં આવે છે તે જ છે, એમ જી જી સાક્ષરો એને મળતા, અને

વાદવિવાદ કરતા, તે એટલાતો પ્રસન્ન થતા કે તે બા-
 ધનાં વખાણુ લોકોમાં ઘણાંજ ફેલાવતા. એ બાધનું દે-
 શોન્નતિ તરફ એટલું તો મન રાત્રિ દિવસ લાગી રહ્યું
 હતું, અને એવો તો ઉપદેશ કરતી કે ભૂમિતિ પ્રમાણુ
 પ્રમાણુ સ્ત્રીવર્ગનો સુધારો વધતો આવ્યો. ગામ પર-
 ગામથી તેને ઘણાં ઘણાં આમંત્રણુ થવા માંડયાં. કોઈ કહે
 મારે ગામ આવો, ને કોઈ કહે મારે ગામ આવો. તે
 સર્વનું શાન્તવન કરી, પોતાનું કાર્ય સફળ કરી પ્ર-
 સિદ્ધ થઈ; તેથી દેશો દેશના વિદ્વાનોએ એના નામ પ-
 ણાડી ધર્મગી અને સંસાર સુધારાગી માતા એવું વિશે-
 ણુ જોડ્યું.

એ સંસાર સુધારાગી ને ધર્મગી માતાએ વૃંધાવ-
 સ્યા થઈ ત્યાં સુધી પોતાના ધારેલા ઉદ્દોગમાંજ કાળ
 કાટ્યો. પછી કાયા જરજરી ભૂત થઈ, ને પંચારી વર્ષ-
 ની ઉમ્મરે પહોર્યાં; ત્યારે એમનો અવસાન કાળ ન-
 જીક આવી પહોર્યો, તે વખત તેમનાં શિષ્યોને એજ ઉ-
 દ્દોગ જારી રાખવાની ભલામણુ કરી. એમ સર્વ દેશમાં
 નામ અમર રાખી પોતાની જીંદગી પુરી કરી. એમના
 કુલ્યથી વિદ્યાકળાનો ઘણેજ વધારો થયો અને ધર્મ
 મેંબંધી સ્થિતિ શ્રેષ્ઠતાને પહોર્યાથી દેશમાં યુઠા તો ધ-
 ણુજ એાજ થઈ ગયાથી રાજને પણ કંઈ તોફાન સે-
 તાનગી પીક રહી નહિ. એવું થયાથી સરસ્વતી બાધને
 સંતોષ યાવ તેમાં વિશેષ નવાઈ નથી. પોતાના ઘણા
 શિષ્યો સાથે વાતચિત કરી પોતાનો છેલ્લો પ્રાણુવાયુ
 બંધ કરી સ્વધામ પહોર્યાં. એમના સ્વર્ગવાસ પછી તે-
 મના શિષ્ય વર્ગે પણ તેમનું પોતાનું કામ યથાસ્થિત

(६५)

अज्ञववाभां इत्याश राप्ती नहि. भरनारन्ती ज्योत् पडी
वे ज्ञासार्ध नहि. तोपणु सरस्वतीपार्धनुं नाम “यावत्-
यंद्र द्वािकरौ” पर्यंत अमर रक्षुं. आ प्रभाञ्जे सरस्व-
ती पार्धनी संसार यात्रानो अंत आण्यो.

शार्दूल विकीर्णित छंद.

साधु संग सद्य वास वसिने अर्या यतीती सदा,
दीक्षा रोज रहे दिले दृढ करी अंत नहि आपदा;
भात्री भाध विवेक वणि वदिने संगुष्ट संनारियो,
प्राभी प्रीति परस्परे प्रिय वनी सधर्मने धारियो.
आणाम्यो अहु अर्धिवान अनिने शिक्षायी शास्त्री यती.
सुद्धीभां गज राज गर्जन करे अंरी अं शूरी हती,
भावी नाम अलुं रक्षुं जगतभां अकतो तपुी भाणभां,
अंरीमात सरस्वती यध गर्ध, आवा कणिदाणभां.

પ્રકરણ બીજું.

આસ્તાબાધનું વૃત્તાંત.

તીડા જ્ઞેશી, તેમની બાર્યા આસ્તાબાધ તથા કુંવર કાળીદાસનું સરસ્વતી બાધના સંબંધને લગતું વર્ણન ઉપર આવી ગયું છે પણ ત્યાર પછીનું વૃત્તાંત નીચે મુજબ છે.

સરસ્વતીબાધી સીધાવ્યા પછી જ્ઞેશીના ધરનું તેા ગામમાં કોઈ નામ પણ પૂછે નહિ કેમકે જ્ઞેશીએ સરસ્વતીબાધને દુઃખ દેવામાં કંઈપણ કચાશ રાખી નહોતી, તેમના ટોંગ અને વહેમ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ થયા હતા, તેથી તેમના અસ્તાનની અપણી સર્વથી મપાઈ ચૂકી હતી, તથા ધર્મ સંબંધી તેના અધમ વિચાર જાહેરાતમાં આવ્યા હતા, એ કારણથી જ્ઞેશીના ઉપર ધિક્કાર છૂટવા લાગ્યો હતો. એવી રીતે કમાણી બંધ પડી ગઈ અને ધરમાં અબનેા ખૂટકો પડવા માંડ્યો માટે તીડા જ્ઞેશીની સ્ત્રી આસ્તાબાધને સરસ્વતી બાધ વારંવાર સાંભરવા લાગ્યાં. તે ગયાં તે પછી એક બે દિવસ તેા તેને લગાર પણ એન પડે નહિ, ને વારંવાર સાંભરી આવી રડવું આવે કેમકે વહુનાં પગલાં કંકુનાં હતાં તે જવાથી સર્વ અસ્તોગત થઈ ગયું. જે તીડા જ્ઞેશીની નામના બહાર ગામમાં ફેલાએલી તેનું હવે ગામમાં પણ ધિક્કાર છૂટવાથી કોઈ નામ પણ ન લે, અને સર્વ હાડ હાડ કરે એવો વખત ફરી ગયો હતો. આસ્તાબાધને થોડા દિવસ ધણુંજ લાગ્યું પણ કહ્યું છે કે “ દુઃખનું એસડ હાડા ” તેથી જેમ વખત જતો ગયો તેમ

સરસ્વતીબાઇ વિસારે પડતાં ગયાં, પણ પ્રસંગાનુસાર, તો જીવતા સુખી સાંભરવા લાગ્યાં. ઘરમાં તો “ આઠ તોલ કે ઠીકરી જલતી હે ” એ મુજબ થયાથી તે વધારે સાંભરવા લાગી. મહા મહા વેલા પડવા લાગી ત્યારેજ તીડા જ્ઞેશીને પોતાનાં પૂર્વ કુર્મને પસ્તાવો થવા લાગ્યો અને હવે તો “ અવસર ચૂક્યા મઠલા વરસી કાંઉ ક-રેશ ” એટલે વખત ગયો તે પાછો આવતો નથી તેને સાંભરવો એ નકામું છે. ગયા વખતનાં કર્મને સુધારવાનો કોઈ પણ રસ્તો રહ્યોજ નહોતો તેથી હવે દુઃખ પાપે પે-ટૂની વેક ઉપાડી ભવ પુરો કરવાનો રહ્યો હતો. આવા સંકટના કુંગરમાં તીડા જ્ઞેશીની સ્ત્રી આસ્તા બાઇને વહુના સમાગમથી ધર્મ સંબંધી બાઇને લીધે જ્ઞાનનો ઉદય થયો હતો તેથી સદ્ગુણનો વાસ વશ્યો હતો, એ કારણથી અને સરસ્વતી બાઇના સમાગમથી તેની ધર્મનિષ્ઠા રૂડી છે એમ જાણી શ્રદ્ધાળુ લોકો તેને મદદ કરતાં હતાં; તથા તે બાઇ અવકાશના સમયમાં રેંઠીઓ, પૂણી, દળણાં, ખાડણાં કરી ધરનો નિભાવ કરતી હતી. એ કુટુંબમાં જ્ઞેશી, તેમની સ્ત્રી, એક દીકરા ને એક દીકરી મળી આર માણસ હતાં. તે સર્વનો સ્વભાવ જૂદા જૂદા હતા, પણ બધાંનો આધાર આસ્તાબાઇનાજ ઉપર રહ્યો હતો. એટલાં જણનું બ-રણપોષણ બાઇ માણસે કરવું એ બહુજ કઠિણ ને સ્વ-તિપાત્ર હતું. બાઇને રાત્ર દિવસ મહેનત કરવી પડતી ને ક્ષણની પણ નવરાશ મળે નહિ. એટલામાં અમનગરથી છોડીને તેડવા માણસ આવ્યું તેની સાથે તેને સાસરે વળાવી એટલે “ ધન મીન ને સાડેલી રહ્યાં ” તેથી નિ-ર્વાહ માલવા લાગ્યો. એ સમયમાં બાઇના મન-

માં એવો વિચાર આવ્યો કે સ્વામીની ઉમ્મર થયાથી પ્ર-
 કૃતિ લખડી છે, મારી પણ અવસ્થા થવા આવી છે, માટે
 આ કાળીદાસની શી દશા થશે? એને કોઈપણ ધંધે લ-
 ગાડાય તો સારૂ માટેજ ને ઝાળખીતા મળે તેને એને
 ધંધે લગાડવાનું કહે ખણુ કયા ધંધામાં એને રોકવો એ સૂત્ર
 નહિ. એવામાં ધનવંતરામ પંડ્યાનો દીકરો લજ્જારામ
 એ ગામમાં એક મુદ્રાંચત્ર લાવ્યો હતો તેનો ન્યામક ધર્મ
 વલ્લભાનંદ આસ્તા ખાઈનો ઝાળખીતા તથા તેના ધર-
 નાંને આસ્તાખાઈનો ઉપદેશ હતો માટે તેમની વિનતિ-
 થી આસ્તાખાઈએ તેને કહ્યું કે ખાઈ આ મારા કાળી-
 દાસને તમારા ઊપખાનામાં નોકર રાખો તો સારૂ. હાલ
 પગારની જરૂર નથી લગાર શીખીને તૈયાર થાય અને
 આટલો પણ ધંધો શીખે તો મારા મૃત્યુ પછી રળી
 ખાણ માટે તમે લજ્જારામ ધનવંતરામને કહો તો સારૂ.
 એ સાંભળી ધર્મ વલ્લભાનંદને દયા આવી તથા તેને તે
 ખાઈ ઉપર સંપૂર્ણ ભાવ હતો તેથી લજ્જારામ પંડ્યાને
 આજીજી સાથે કહ્યું તથા ખાઈ પાસે પણ કહેવરાવ્યું, તે-
 થી તેમણે ઊપખાનામાં રાખવાની પરવાનગી આપી. ધ-
 ર્મવલ્લભાનંદે તેને ખીયાં ગોઠવતાં સારી રીતે શીખવ્યું,
 ને તે ચાર પાંચ માસમાં હોંશીઆર થયો ત્યારે લજ્જારા-
 રામે પાંચ રૂપિયા પગાર આપવાનો હુકમ આપ્યો. એ
 રીતે દરમાથો ચાલતો થયાથી લગાર નિરાંતની સાથે સ્ત્રી
 પુરૂષ કાળ નિર્ગમન કરી ખાકી રહેલો આવરદા પુરો ક-
 રે છે તથા પોતાનું બાગ્યું વૃષ્ટ્યું ગાડું ગખડાવે છે એ-
 વામાં કોલેરાના આજ્ઞરથી કાળીદાસનું મૃત્યુ થયું. તેથી
 બિચારી આસ્તાખાઈને માથામાં માઠી પીડા આવી પડી,

ને ખૂબી પેસવાનો વખત આવ્યો. પુત્ર શોક સમાન
 ખાશું દુઃખ થોડુંજ હોય છે માટે એ બાઈને એનો
 કારીબા એવો તો સજ્જડ લાગ્યો, કે શરીરનું ભાન પણ
 ખૂલી ગયાં અને તીડા જોશીને તો જાલવા પડ્યા ત્યારે
 રક્ષા. કૂટવા શેવાનો ચાલ એ વખતમાં એવો તો હતો
 કે કૂટનારીઓ વગર માતે મરતી. આવી નહારી રૂઠી કોઈ
 તોડી શકે એવું નહોતું. લાવણ્યતા વાળી આસ્તાબાઈ-
 નો પુત્ર તથા સરસ્વતીબાઈનો શવાગી તેથી ગામનાં સં-
 ભાવિત મનુષ્ય પણ શોક કરવા લાગ્યાં, બાઈડીઓનાં ટા-
 હો ટાળાં રડવા કૂટવા આવવા લાગ્યાં, તેથી બિચારી આ-
 સ્તાબાઈ કૂટી કૂટીને થાકી, છાતીમાંથી લોહી નીકળ્યું. ને
 માથામાં વેગ આવવા લાગ્યા. એવામાં સરસ્વતી આસ્તા
 એક સ્ત્રી શિષ્યે આવી તેની આસના વાસના કરી ને
 મૂવા પછવાડી ન શેવા વિષે ચેતવણી આપી, ને લોક લા-
 જનો ભય છોડી દેવા માટે તેને સમજાવ્યાં તેથી આસ્તા-
 બાઈ તેના કહેવા પ્રમાણે કરવા લાગી. આવું કૃત્ય જોઈ
 ગામનાં સુસ્ત સ્ત્રી પુરૂષો તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં પણ
 અસાગીને અનધડ ખેરીઓ તેને મેંણું મારવા લાગી કે
 છોકરો સરખાએ મરી ગયો, ધરનું ધર ઉખડી ગયું અને
 નસંતાન થયું તો પણ લગાર અરે! સરખી પણ નથી માટે
 એ મા નથી પણ પેલા ભવની શત્રુ છે; એમ નેવું નેને
 રૂચે તેવું બોલવા લાગ્યાં. તેમની દરકાર ન કરતાં આ-
 સ્તાબાઈએ પોતાના પુત્રની શાસ્ત્રોક્ત મૃત્યુની ક્રિયા ક-
 રાવી. તેની ઉત્તરક્રિયાનું કામ પાર પાડયું ત્યાર પછી સાન
 માર્ગમાં તે એટલી ખંચી ગળી ગઈ કે કંઈ બાકી રહી
 નહિ. એ વખતે બાહ્યલુગ્ની નાભોમ બાળતાળની પણ

નાત થતી હતી તે ચાલ એ બાઈએ બંધ કર્યાં, એટલુંજ
 નહિ પણ તે વખતે શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિ સમજાવવા લાગી
 માટે એ વાત ઘણા જાણુને ગળે ઉતરી. કોઈ માહું બો-
 લે કોઈ સાઈ બોલે તેની દરકાર ન રાખતાં બાઈએ પો-
 તાનો હેતુ જાણાવી દીધો. એ વખત તીડા જોશી પાસે
 બદામ સરખીએ નહોતી માટે તે એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર
 કરી શક્યો નહિ, મનમાં તો પોતાના ઘરડા વરડાની રીત
 યાદ આવે પણ કરે કેમ? એદ પણ ઘણા યાય પરંતુ
 ઘરમાં તો “ભૂત ભૂસ્કા મારે, અને હનુમાન હડીએ
 કહાડે” એમ હતું તેથી “માથે પંડી વચનદેવા” કર્યા
 વિના ચાલે એવું નહોતું. વે બાઈ (નાણું) વગર ગામના
 લોકોમાં એમનું વજનજ જતું રહ્યું હતું. આ વખતે જો-
 શીજીની પુત્રી દુર્યુણી બાઈએ પોતાનાં માબાપને ન કહે-
 વાનું કહ્યું પણ તે બિચારાં તેને શું કહે? “પેટ ફાટ્યું
 ત્યાં ક્યાં થીંગડું દેવું.” લોકોનું કહેવું તો કંઈલાગ્યું ન-
 હિ પણ પુત્રીના વાક્ય બાણે મનમાં ઘણીજ લાગણી
 કરી, પરંતુ ઘરમાં તો “સારા રાજ્યમાં સાવરણી હ-
 તી” એટલે શું કરે? વળી બાઈએ જાણ્યું કે એ આપણે
 ઘેર ક્યાં બેસી રહેવાની છે; તેથી “આંખ આડા કાન
 કરીને” તે સર્વ પેટમાં ઉતાર્યું. એ વખતે સમયાનુસાર
 સરસ્વતી બાઈ સાંભરી આવી કે તે જ્યારે અહીં હતી ત્યારે
 એના સદ્ગુણ આ ઓકરીમાં આવતા, પણ હવે આ માઠી
 સોખતમાં રહી તેથી તેનું પરિણામ આવું કનિષ્ઠ આ-
 વ્યું. એ ઉપરથી નક્કી યાય છે કે, “કુસંગા સંગ દોષેણ
 કાષ્ટ ઘંટા વિહંબના.” અર્થ—નકારા માણસની સો-
 ખતથી નકારો પાશ લાગે છે જેમ ગામને ગણેડાની સો-

મતથી હરાયું આધાની ૨૧ પડયાથી કોટ ડેરા બાંધવે
 પડે છે ને દુઃખ સહન કરવું પડે છે, માટે હવે સુધાર-
 વાના જે ઉપાય કરીએ તે સર્વ નકામા છે, એમ ધારી
 મન વાળ્યું. છોડી રીસાઈને સાસરે ગઈ. આસ્તા-
 બાઈને બિચારીને ધરમાં રહીનેજ વૈતરું કરવું પડ્યું તથા
 ધણીનું ને પોતાનું ખર્ચ પણ કહાડવું પડ્યું. જ્વલે પા-
 કું પાન તેમાં પુત્ર શિક તથા પેટની પંચાતને વાસ્તે
 ધરમાં રહીનેજ મહેનત વધારે કરી પડે, તેમાં વળી સ્વા-
 મીનો મંદવાડ તેથી તેનું શરીર લેવાતું ચાલ્યું. તીવ્ર જ્વેશીને
 એકદમ બારે મંદવાડ થઈ ગયો તે વખત બાઈની દયા જ-
 હી આડોશી પાડોશીએ તેને બહુજ મદદ કરી; તથા સ-
 રસ્વતીબાઈની બલામણથી તેની શિશ્ય વર્ગની શાખા-
 એ તન, મનથી બહુજ મદદ કરી ઘણા ઘણા ઉપાય કર્યા
 પણ જ્વેશીને મંદવાડ જીવ સવાને આવેલા તે જાપજ
 કેમ? એસડા વેસડના ઉપચાર ઘણાએ કર્યા, અને લો-
 કાએ રૂપિયાને કાંકરો ગણી એસડમાં ખર્ચ કર્યું પણ
 જ્વેશીને મટ્યું નહિ અને રીખી રીખીને મહું પામ્યા.
 તે વખતે છેવટ બોલ્યા કે:—

॥ ચોપાઈ ॥

ડગી ડગીને ઠાલો થયો, પાપ બાર ચિર ઉપર વહ્યો;
 ગુચ્છ ગણે ગણતિમાં ગામ, ખીક વીડો જ્વેશી મુજનામ. ૧.

આસ્તાબાઈ દુઃખના સમુદ્રમાં કુખી ગઈ. ખૂણામાં
 હવી તેમાંથી હવે તો ચસકી પણ ન સકાય. અને જ્વેશી
 ખૂણું અવસ્થાએ મરી ગયા તેથી ધરના નામ પ્રમાણે ખ-
 ઈ કરવાનું પણ માયે આવી પડ્યું, માટે હવે શું કરવું?
 તેની ઘાટી પંચાતી આવી. જ્વેશીજી મરી ગયા કે તરત

આસ્તાબાઇએ ભગવતગીતાની કથા કરાવતી શરૂ કરી. તેની રડવા કૂટવાની માયાકૂટ તો છેકજ નવી રહી. લોકોને તો મૂળથીજ ખબર હતી કે પોતાના છોકરા પછાડી પાથરણું રાખ્યું નથી તો આતો વૃક્ષનું મરુ ત- થી તે રાખેજ કેમ? જો ગાંડો ઘેસો છોકરો જીવતો હોત તો તે વિવાહ જીવું ગણ્યાત પણ છોકરો નહિ તેથી શોકનું મૂળ હતું. દેશદેશાવરથી કાંણુ માંકણુ કરવાને સગાં વહાલાં આવતાં હતાં, પણ પૈસા સંબંધીની વાત કોઈ કંઈ કહેતું નહિ તેમ પૂછતું પણ નહિ. છેવટ આસ્તાબાઇની લાવણ્યતા, ધર્મનીતિ, યોગ્ય લૌકીક વ્યવહાર અને મહેનત કરી શરીર કસેલું, તથા સરસ્વતી બાધના શિષ્ય વ- વર્ગે મળીને ગામના સંભાવિત લોકો પાસેથી એક ઠીપ તૈયાર કરાવી તેમાંથી ચાકતા રીવાજ પ્રમાણે જોડીની ઉ- તાર ક્રિયાનું અર્ચ, કર્ષ, તેથી ભૂદેવો બરબડવા લાગ્યા; પરંતુ તે વખત એવો તો સુધારાપર આવ્યો હતો, કે એ- વા ભૂદેવોને કપકો દેનારા પણ તૈયાર થયા હતા. નવી પ્રજામાં જૂનાઓનું વધારે ચાલી શકતું નહિ, માટે પહે- લાં કરતાં અમણુ બ્રાહ્મણોની સત્તા છેકજ તૂટી ગઈ હ- તી. આગળ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ મધ્યમ સ્થિતિએ આવેલા બ્રાહ્મણો આજસમાં પડ્યા તેને લીધે તથા લો- કોની શ્રદ્ધા. જ્ઞાન પ્રતિષ્ઠા યયાથી ઓછી થઈ ગઈ હતી માટે અમણુ બ્રાહ્મણોની દયા લેશ માત્ર મનમાં લાવતા નહિ.

આ વખતે પણ દુર્ગુણી બાઇએ આવી પાછું શાણુ મચાવ્યું; તે એવી રીતે કે તે શેલી કૂટતી તથા રાજીઆ ગાતી ગાતી છેક ઘરના બારણા સુધી ઉડે વાળવી વાળતી આવી, અને જુવે છે તો ઘરમાં ગિતાજીની કથા બોલી

છે તેથી રડાય કૂટાય નહિ એવું જ્યારે તેણે દીકું અને
 બે ચાર જણે એને રડવા કૂટવાનું ના કહ્યું ત્યારે તે
 અંખવાણી પડી ગઈ. પોતાની જનેતા જેણે તેને
 ઉછેરવાને વારતે મહા મહેનત લીધેલી અને વેદના અમ-
 વામાં બાકી રાખેલી નહિ; એની માડીનું દુઃખ લગાર
 પણ ન જાણતાં તે તેના ઉપર કોપ કરવા લાગી અને
 તેણે ડાકીને મિચ્છારીને ત્રણાં ટૂણાં એટલાં બધાં દીધાં
 કે દુશ્મન પણ એવું વેણ વદે નહિ. આ સમયે એ દુર્ગુણી
 બાઈમાં તેના નામ પ્રમાણે સંપૂર્ણ દુર્ગુણ વંશ્યા હતા;
 તેથી પોતાની વિધવા અને ઉમ્મરે પહેંચેલી માને એવો
 તેા સંતાપ થયો કે કોઈ વાતજ પૂછે નહિ. દીકરી તેા
 એવી છકા ગઈ હતી કે તેનાથી પિએરનાં તથા સાસ-
 રાનાં સર્વ બાઈ બાઈ હારી ગયાં હતાં. મિચ્છારી
 પાડોસણ તથા તેનાં સગાંવહાલાં ઉપર ગાજોના વરસાદ
 વરશ્યા કરતા હતા. પિએરનાં ઘણાંપરાં ધર્મનિષ્ઠ તેથી
 તેમણે તેને ડાબી કરી મૂકી હતી, તથા સર્વ તેને ગાંડા
 મનુષ્ય પ્રમાણે સેખવવા લાગ્યાં હતાં. માએ મિચ્છારીએ
 તેની દયા બાણી છેવટ શીખામણની કોઈ પરોક્ષ વાત ક-
 હાડી ને એને ઉપદેશ થાય તેા થોડી ઘણી અસર
 થયે એમ ધારી કહેવા લાગી, કે બહેન તારી ભાભી સ-
 રસ્વતીબાઈએ એક વખત એક મહાન પાપી મનુષ્યની
 વાત મને કહી હતી, અને તે શાસ્ત્રમાંની હશે એમ મને
 લાગે છે, કેમકે પ્રથમ તેણે મને એક શ્લોક કહ્યો હતો
 તે હણુસુખી મને યાદ રહ્યો છે. અગાઉ બિજરાજના
 વખતમાં રૈયતને ધણું સુખ હતું અને વિક્રમ ને બિજ
 એવા સારા રાજ વધં ગયા છે કે તેની બરોબરીના થા-

રાજ રાજ આ ભારત ભૂમિ ઉપર પ્રાચિનકાળમાં થઈ ગયા, સાંપ્રતકાળમાં છે, અને ભવિષ્યકાળમાં થશે. એ યમ્મલા રાજ્યોએ પોતાની પ્રભને દીકરા દીકરી સમાન ગણી હતી. અને પ્રભની નીતિ, રીતિ તેજ તેમની નીતિ રીતિ હતી, તથા પ્રભનું સુખ દુઃખ તેજ પોતાનું છે એમ ગણતા. પ્રભને સુખ દુઃખ કેવું છે તેની નિરીક્ષા કરવાને વેશ બદલી નગર ચર્યા જેવા નીકળતા હતા. એક વખત ભોજરાજને રાત્રે એક સન્યાસી મળ્યો તેનું ને ભોજનું નીચેના શ્લોક પ્રમાણે બોલવું થયું હતું:—

શાર્દૂલ વિક્રીડિત ઇંદ. શ્લોક.

મિસો કંથા જ્ઞપાતે નહિ શાફારિવધે જાલ મશ્નાસિ મત્સ્યાં,
સ્તેમે મયોપદંશાઃ પિવસિ ચ મધુ કિં વેશ્યયા યાસિ વેશ્યાં;
દત્ત્વાંધિ મૂઢ્યરીણાં તથ કીમુરિપથો મિત્તિ મેત્તા સ્મિયેષાં,
ચૌરોસિ દ્યુત હેતો સ્વયિ સકલમિદં નાસ્તિ નષ્ટે વિચારઃ

અર્થ—ભોજરાજએ પૂછ્યું કે હે! સન્યાસી તારી કંથા (ગાદડી) થિયિલ કેમ છે? ત્યારે તેણે જવાબ દીધો કે એ કંથા નથી પણ માંછલાં પકડવાની જાળ છે; ત્યારે પૂછ્યું કે શું તમે મરજી બક્ષણુ કરોછો? ત્યારે જવાબ દીધો કે હારે વિશેષ પીજીકું તેના ઉપર મરજી (પાર ભંજન) અથાણું છે; ત્યારે પૂછ્યું કે શું તમે આવા સન્યાસી યથા છતાં મરજીનુંએ બક્ષણુ કરી મદ્યપાન કરોછો? ત્યારે જવાબ દીધો કે યતુના માથા ઉપર પગ મૂકીને યુલ્હિકાની સાથે બેસીને પીજીકું; ત્યારે કહ્યું કે તમારે સન્યાસીને યુલ્હિકાને ત્યાં જવું એ ગળ્ય છે!! અને તમારે યતુ

શાના? ત્યારે જવાબ દીધા કે રાત્રિએ લોકોનાં ઘર કોચીને
 ચોરી કરીએ તથા ચત્રુનું તો પૂછવું જ શું? ત્યારે કહ્યું કે
 વાહ! વાહ! સન્યાસી મહારાજ ચોરી પણ કરતા દેખાએ
 છે? ત્યારે જવાબ દીધા કે જીગટું રમીએ તેમાં પૈસા હારી
 બેસીએ તે જોઈએ ત્યારે કાણ ખીરે તથા ચોરી કરતી પડે
 છે; આ સંભાષણ થયાથી ભોજરાજએ અફસોસ કરીને પો-
 તાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે જે નકારે થયો તેને કોઈપણ
 પ્રકારનો વિચાર રહેતો નથી. એવી રીતનું સઘળું સન્યાસીની
 સાથનું તેનું બાપણ મનમાં વારંવાર સાંભરી આવી ધણી
 સ્મિતા થવા માંડી. કેમકે પ્રજ્ઞના દુર્ગુણ તે રાજ્યને હાનિકારક
 છે. મા આપ જેમ છોકરાંના દુર્ગુણ દેખી દુઃખી થાય છે,
 તેમ ભોજ રાજ દુઃખી થવા લાગ્યો અને મનમાં વિચાર
 કરવા લાગ્યો કે આવાં માણસ કેમ સુધરે, તથા તે મનમાંનો
 વિચાર ન અસવાથી રાજનું કંઈપણ સુખ નજરે પડે નહિ,
 અથવા લાગે નહિ. સભામાં મહાન વિદ્વાન સાક આવે
 અને પંડિતોના વાદ વિવાદ થાય પણ તેમાં તેનું ચિત્ત
 ચોટ નહિ, તથા જેમ પૈકલ્ય એક વાક્ય બોલે તેમતે
 “નાસ્તિ નષ્ટે વિચારઃ” એજ બોલ્યા કરે, તે ઉપરથી કાળી-
 દાસ પંડિતે એક બે દિવસ શોધ કરી ઉપરનો શ્લોક બોલી
 સમજાવ્યું કે જે વાત આપણા હાથમાં નથી તે વાત મ-
 નમાંથી કહાડી નાંખવી જોઈએ, કેમકે હવે અફસોસ ક-
 રવો ખીલકુલ કામનો નથી, તોપણ અન્ન પંડિત લોકો
 એવા ઢોંગીઓના સપાટામાં આવી છેતરાય નહિ તેને
 માટે પેરવી કરીશું. પેલું વાક્ય જેમ ભોજ રાજના -હૃદય-
 માં કોતરાઈ રહ્યું હતું તેમ તારાં (દુર્ગુણી ખાઈનાં)
 વાક્યખાણુ પણ મારા (આસ્તાખાઈના) કાળજમાં

કોતરાઇ રહ્યાં છે. કેમકે માને વહાલામાં વહાલી દીકરી અને દીકરી સમાન માતા ઉપર હેતુ રાખનાર ખીણું કોઈ નથી. માનું દુઃખ જાણનાર દીકરી છે, માટે ઉપરની વાત જે કહી તે ઉપર તું સમજ્યું છે તથા વિચાર કરીશ. આટલું સાંભળતાં તેને એટલો બધો ક્રોધ ચઢ્યો કે જાણે મહાદેવનું ત્રોણું લોચન ઉધડ્યું હોય !! એવી રીતે કોપાયમાન થઈને પાંચ પચીસ લપડાકો પોતાની વૃક્ષાવરથા વાળી દુઃખમાં પીડાતી માતાને મારી અને ગાજો દઈ કહેવા લાગી કે હું તો એકવાર નહિ પણ એંશીવાર નકારી; તું ભક્તાણીબાઈ છે તે મેં તને જાણી જાલવું બંધ કર નહિ તો જાણીશ, આવું જાલવું ને કરવું સાંભળી તથા નેઈ લોકોએ તો માંમાં આંગળીએ ધાલવા માંડી, અને એક ડાહી છોકરી જે બાર તેર વર્ષની હતી તેને સરસ્વતીબાઈનો સમાગમ ને બોધ પરગામમાં મળ્યો હતા તે બોલી માતાજી જવા ઘો કેમકે કહ્યું છે કે :—

શ્લોક. ઉપદેશોહિ મૂર્ખાણાં, પ્રકોપાય ન શાન્તયે;

પયઃપાનં મુજંગાનાં, કેવલં વિષ વર્ધનં. ॥૧॥

અર્થ:— જેમ સાપને દુધ પાવાથી ઝેર વધે છે, તેમ મૂર્ખને ઉપદેશ એ હાનિકારક છે, માટે મૂખ ક્રોધાયમાન વધારે ધાય પણ શાંત પડે નહિ તથા આપે એક શબ્દ સરખાએ જાલવો નહિ એમ કહી પગે લાગી ચાલતી થઈ. એ સાંભળી આસ્તાબાઈએ મનમાં નહિ કહ્યું કે હવે એકે સું કાંઈ પણ કરવું નહિ. આ છોકરીનું કહેલું ખરું છે. દુર્ગુણી બાઈ પોતાના બાપનું કારજ ગયું ત્યાં સુધી મહિએરમાં રહી તેટલા દિવસ માતાએ તથા ખીણી સગાંવહાલાંએ દુઃખે પાપે કાઢ્યાં.

આસ્તાબાધએ મનમાં એવા નિશ્ચય કર્યો કે આ-
સંસાર સ્વપ્નવત્ છે અને તેમાં જીવતર પાણીના પરપો-
રા જેવું છે તે વિષે સરસ્વતીબાધએ ક્રીયનદાસનું એક
કવિત કહેલું છે અને બીજું પણ તેણે મને ગ્રીચ પ્ર-
માણે સંભળાવ્યું હતું.

કવિત

ઉગતી ઉપાધ એતી ઉમર ગુમાઈ, કહુંકિની ન કમાઈ
કાજ ભયો ન ભલાઈકો;

એધિ જળ આઈ તળ કોઈ ન સહાઈ, બાઈ રાઈ ભર
કધુ નળસાઈ ઠકરાઈકો;

આઈ પહોચાઈ પીજતાઈ માઈ બાઈ ભઈ, છુટયો નાતો
તુટયો તાતો કિયન સગાઈકો;

હાંતો સદા ધુમ ધામ ચલી સોચલાઈ બાઈ, વાંતો હે
નપ્રિય બાઈ રાજ પોંપાં બાઈકો. ॥ ૧ ॥

અર્થ— જેટલી પુકિત તથા પ્રપંચ થાય એટલું
કરી ઉમર ગુમાવી, કોઈ પણ કમાણી કરી નહિ અને ભ-
લાઈનું કામ થયું નહિ; જ્યારે આખર અવરથા આવી પ
હોચી ત્યારે કોઈપણ સાહ કરનાર રહ્યું નહિ અને ઠકરાઈને
રાઈ સરખા ભાગ પણ કામ આવ્યો નહિ; માટે જ્યારે
આવી પહોંચ્યું ત્યારે, મા, બેન, વહુ, છોકરાં ઇત્યાદિ
પસ્તાવા લાગ્યાં; ક્રીયનદાસ કહે છે કે સગાઈનો નાતો ને
તાતણો તૂટી ગયો; અહીં તો તારાથી ખોટી ધામધુમ ચ-
લાવાઈ એટલી ચલાવી પણ મૃત્યુ પછી જવું
છે ત્યાં પોંપાં બાઈનું રાજ્ય નથી કે અંધેર આંધું જાય,
તેથી સગાંવહાલાં વગેરે કંઈજ કામનું નથી કકત ભગ-
વાન ઉપરજ સીધી મૂકીને ખેંસવું; એમ ધારી ધર્મ મા-

ગંધી દિવસ કાઢવા લાગી. ઢોકરી સાસરે ગઈ પછી તેને
 ધરખાર કંઈપણ સાહે લાગ્યું નહિ, સંસારની તથા સર્ગા-
 વહાલાંની તેણે દરકાર રાખી નહિ. હૃદયમાં બગવાનનું બ-
 જન યથાશક્તિ કરે અને તે સંયંત્રીજ વાતમાં મન રાખે,
 તેથી તેમના દિવસ સુખચેતનાં યુજવવા લાગ્યા. થોડા
 માસ પછી તેને તાવ આવ્યો અને તે તાવમાં શાન્ત વૃ-
 ત્તિથી જે દુઃખ થતું તે સહન કરવાની મૂળધીજ ટેવ
 પડી હતી. મનમાં નહિં હતું કે આ સંસારરૂપી માયાવી
 વહાણુ કોઈ દિવસ સમાન આલવાનું નથી, પણ જો ધર્મ
 રૂપી નાવિક મજે તોજ આ સંસારમાં રહેલું કૂડકપટ અ-
 ણયું થાય, તથા ઈશ્વર નિયમની સમજણુ પડે અને ઈશ્વર
 ઉપર દૃઢ આસ્તા રહે, તેથી હરખ શોક સમાન થઈ જાય
 અને હૃદયમાં સાત્વિક વૃત્તિ રહે અને પ્રસંગાનું સાર દુઃખ
 આવે તે અમવાની ટેવ પડે, તેથી તે દુઃખ જણાય નહિ.
 આવી રીતિની પરમશ્વર ઉપર સંપૂર્ણ ખરી શ્રદ્ધા થાય
 એટલે મનુષ્ય “આત્મવત્ સર્વં મુતેષુ યઃ પश्यતિ સપश्यતિ”
 સર્વં ભૂત માત્રને પોતાના આત્મા જેવા ગણે, એટલે જેમ
 પોતાના આત્માને દુઃખ થાય છે તેમ ખીજને પણ આન-
 ધણે દુઃખ હૃદયે તો તેવુંજ થાય એવી તદાકાર વૃત્તિ
 થાય; ત્યારે લોકેષણા, વિતેષણા, ને પ્રીતિષણા, એવી ત્રણુ
 પ્રકારની ઈષણા મટી જાય, અને લોક સાહે નરતું કહે
 તેનો તેને ભય રહે નહિ. શોકને શાયક લાગશે કે નહિ
 એવો ભય રાખી પોતાના ધર્મ કૃત્ય કરવામાં ડરતા રહેછે,
 તેમ પૈસાની કમાણીનું સુખ માણી તેમાંને તેમાં મર્યા
 રહેતા હોય, તોપણુ સદ્માર્ગથી પૈસો પેદા કરવાને
 તથા તેનો સદુપયોગ કરવાને આ નિયમથી બાધ આ-

વતો નથી; પરંતુ એટલું તો ખરું કે “પૈસો મારો પરમશ્વર”
 એમ માગી એની લાલચે કાળાંધાળાં કરી કદાપિ ઇંદ્રાદિ
 દેવનું રાજ મળવે તો તેપણ તુચ્છ છે; માટેજ શાસ્ત્ર-
 કાર કહી ગયા છે કે ઇંદ્રિએને સાત્વિક વૃત્તિ વાળી કરવી.
 ઇંદ્રિએના વિકારમાં તૃપ્ત રહેવું ને એનેજ સુખ માનવું
 એજ દુઃખરૂપ યદ્યપડે છે, માટે એના જેવી પાપમાં નાંખ-
 નાર ખીજ કોઈપણ વસ્તુ નથી, સર્વ ભોગ રોગના ભરેલા
 છે. આસંસારમાં ત્યાગી દિક્ષા લઈ પ્રભુ મળવાની લાલચે
 સર્વેનો ત્યાગ કરે તેના કરતાં સંસારમાં રહીને તેમાં
 રહેલી લાલચો છૂટી પોતાનો કાળ સારી રીતે સદાચ-
 રણથી ગુજારે એજ ઊંચા પ્રકારનું મનુષ્ય કહેવાય છે.
 એવી વૃત્તિને ત્યાગી દિક્ષા વાળા પણ પહોંચી શકતા નથી.
 એવા મહત્કર્મી યજ્ઞને ઊંચા પ્રકારની દહતાની જરૂર છે,
 માટે જેનામાં મહત્ કૃત્ય કરવાની દહતા હોય તે આદે
 ત્યાં પહોંચી શકે છે. દહતા એ શબ્દ ક્રૂર તણ અક્ષરનોજ
 છે, પણ તે વિષે વિવેચન કરવા બેસીએ તો માઠામાં માટું
 પુસ્તક થાય માટે એનો અર્થ તથા તેના દાખલા અને
 છેવટ તેનું તાત્પર્ય યથાસ્થિત ઠસવાં જોઈએ. એવી
 દહતા આસ્તાખાઈને સંપૂર્ણતાથી મનમાં ઠસી ગઈ, તેથી
 એનું મન સંસાર સંબંધી દુર વાતુચ્છનાથી કંટાળી ગયું,
 ને હાલતાં ચાલતાં પ્રભુ યાદ આવવા લાગ્યા. વેદ, ઉપ-
 નિષદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ, ઇતિહાસ અને આધુનિક ભકત-
 માળ ઉપરથી નિશ્ચય થાય છે કે નાનાં નાનાં દૃષ્ટાંતોથી, કોઈ-
 ના કહેવાથી, કોઈનાં મણાં ટુણાંથી તથા આપત્તિકાળ
 આવ્યાથી માઠા માઠા ભકતરાજ યદ્ય ગયા છે. આ દુ-
 નિયાનાં હુબરોનો પણ ઇતિહાસ તપાસીએ તો માહુમ

પડે છે કે નાનામાં નાની વાત ઉપરથી જાણ જાણ થાય
 થયા છે, અને તેના ફેલાવાથી મનુષ્ય પ્રાણી પરમ સુખ
 ભોગવે છે. આ દુનિયામાં જે નવી નવી કળાઓ થઈ છે તે
 યાચે; જેવીકે વરાળ યંત્ર, તાર, વિજળી, ટેલીફોન તથા
 વરસાદ લાવવાની કળા; તેમજ આપણા સંબંધી જેવીકે
 એલ્યોપાથીક, હોમ્યોપાથીક તે હેટ્રોપાથીક; એલ્યોપાથીક
 એટલે ગરમી હોય તેના ઉપર ચંડકતા ઉપચાર કરવા; હો-
 મ્યોપાથીક એટલે ગરમી ઉપર ગરમ દવા આપવી; અને
 હેટ્રોપાથીક એટલે પાણીમાં ગરમી ઓછા વત્તી કરી ફક્ત
 પાણીજ દવાને ઠંડાણે વાપરવું; આવી જાતના શોધો વિ-
 ચાર, વિવેક, અને તર્ક શક્તિથીજ મનુષ્યોએ શોધી કહાડ્યા
 છે. હલકામાં હલકી જાખત ઉપરથીજ જાણમાં જાણી
 શક્તિઓ હાથ લાગી છે. આપણા રોજના અનુભવમાં
 આવે છે કે જે મનુષ્ય કંઈપણ ગણતરીમાં ન હતા, જેમને
 ધર્મ સંબંધી વિષયોનું જ્ઞાન પણ હતું નહિ, તથા જેણે
 ધર્મ સંબંધી ગ્રંથોનું અભ્યાસ પણ આરંભેલું નહિ, એવા
 પુરૂષો પરમ ધાર્મિક બનેલા આપણા જીવામાં આવેલા છે;
 તેમાંના કેટલાકની પ્રાચિન સ્થિતિ બીકકારને પાત્ર થએલી,
 પણ પરમ પ્રભુની મહેરબાનીથી તેમને તત્વશાસ્ત્રનું સંપૂર્ણ
 જ્ઞાન થએલું આપણા જીવામાં આવ્યું છે. ધાર્મિક વૃત્તિ થવાને
 જાત કે જાત, કે તત્વજ્ઞાન જ્ઞેયવુ નથી, કેમકેનીચ જ્ઞાતિમાં
 ગણાતા પુરૂષો પણ ધર્મ સંબંધી જાખતમાં સર્વોત્કૃષ્ટ
 થયા છે. એવા ફક્ત પ્રાચિનજ દાખલા બન્યા છે એમ
 નથી, પણ આધુનિક એવા દાખલા બનતા જાય છે તે
 આપણા જીવામાં આવે છે. આવા જ્ઞાન તરફ આસ્તા-
 બાધનું બહુ વલણ થવાથી તેનું ધર્મ જ્ઞાન સારું થયું

હવું, તેથી ગામમાં ગ્રામમાં ગ્રામમાં ગણતાં મનુષ્યો પણ તેની અમૃત વાણી સાંભળવાને આવતાં અને એ ધૃતિકા ધર્મ અર્થાં થતી તે સાંભળીને ધણે આનંદ પામતાં. આટલી ખબી તેની ધર્મ સંબંધી યોગ્યતા આવ્યા છતાં પણ તે આઈ નિરાભિમાની અને સત્યવક્તા કહેવાતી હતી. આની તેની વૃત્તિ જે યઈ છે, તે સરસ્વતીઆઈના પરિશ્રમથીજ યઈ છે એવું તે વારંવાર કહેતી, એટલુંજ નહિ પણ તે સર્વને કહેતી કે સરસ્વતી મહારી ગુરુ અને હું તેની શિષ્ય છું, અને તેનાં આપેલા જ્ઞાનથીજ હું યત્કિં-મ્નીત જાણું છું; તેથી જે કોઈ મહાત્મા એની પાસે આવતા તે સરસ્વતીઆઈને મળવા જતા ને વાદવિવાદમાં આનંદ પામી પાછા આસ્તાઆઈ પાસે આવતા, તેથી આસ્તા-આઈની પણ ધાર્મિક પુરૂષો તારીફ કરતા હતા. એ પ્રમાણે ધર્મ કાર્યમાં પડ્યા પછી આસ્તાઆઈની અવરથા પંચ્યાશી વર્ષની યઈ ત્યારે તેમને વૈકુંઠમાં વાસ થયો. તેની નામના રહેવાને તેના ખરા સેવકોએ ખહુ શ્રમ લઈ એક કુંડ બેગું કરી માટી રકમ એકઠી કરી તેની ધર્મ શિક્ષણ શાળા બંધાવી ને ધર્મ સંબંધી જ્ઞાન આપવું શરૂ કર્યું તથા શીલા લેખ ઉપર કોતરાવ્યું કે “આસ્તાઆઈ ધર્મ શિક્ષણ શાળા” અને આસ્તાઆઈએ મરતી વખત નીચેની કવિતા કરી હતી તે સોનેરી અક્ષરથી લખી પૂઠા ઉપર અહોડી દીવાલના મુખ્ય ભાગ ઉપર લટકાવી.

॥ ચોપાઈ ॥

અતી દુઃખ આ દેહે થાય, આયુષ્ય એમ તો વેતું જાય;
ગુણ ગોવિંદ તણાના ગાય, આસ્તા પૂર્ણ પસ્તાવો થાય. ૧.

આ પ્રમાણે આસ્તાઆઈની સંસારયાત્રા પૂરી યઈ.

પ્રકરણ ૩ જી.

દુર્ગુણીઆઇનું વૃત્તાંત.

આસ્તાઆઇ તથા સરસ્વતીઆઇનાં ચરિત્ર લોકોપ-
ચોગી હતાં અને તેમણે લોકોને સારી આસર કરી હતી,
તેમ તેનાં ચરિત્ર વાંચવાથી વાંચનાર ને સાંભળનારના
મનમાં સદ્વિચાર ઉત્પન્ન થાય એવો એમના જીવનચરિત્ર-
નો હેવાલ છે. દુર્ગુણીઆઇનું કેટલુંક વૃત્તાંત એ એ આ-
ઇએના સંબંધમાં આવી ગયું છે, પણ તેનું ખાકી રહેલું
વિષેય વર્તમાન બાણવા જેવું અને તે ઉપરથી સ્ત્રી પુર-
ષને બોધ મળી શકે એમ ધારી પ્રગટ કરવામાં આવે છે.

દુર્ગુણીઆઇને અમનગરના ગરીબશંકરના પુત્ર
વિદ્યાતત્વરામની સાથે પરાણી હતી તે શખ્સ ધણીજ
ગરીબી અવસ્થામાં ઉછરેલો હતો. તેણે પોતાના ગામની
નિયાળમાં માશીથી બણી સ્વભાષાનાં સઘળાં ઘોરણ પુરાં
કર્યાં હતાં. વધારે અભ્યાસ કરવાના હેતુથી મુંબઈમાં આ-
વી મધુગીરી (રાંધેલું અન્ન) માગી પોતાનો અભ્યાસ વધા-
રતો હતો. એની ખુશ્કિ અચળ અને યાદ શક્તિ વખાણવા
જેવી માસ્તરને લાગવાથી તેણે સખી દીલના લોકોને એને
મદદ આપવા સૂચના કરી, તેથી ત્યાંના ધનાઢ્ય લોકો
તરફથી એને બાણવાના ખર્ચનો સઘળો આંકડો મળતો
હતો. એની કુદરતી ખુશ્કિ અને સ્મરણશક્તિ સારી
હેવાથી થોડીજ મુદતમાં એ ધણો સારો નિવડ્યો, દ-
રેક પરીક્ષામાં તેની વખાણવા લાયક ખુશ્કિ અને મહેનત-
થી તે પહેલે નંબરે પાસ થતો. ઈંગ્રેજી, સંસ્કૃત અને

ગુજરાતી ભાષામાં એવોતો પાવર્ધો થયો અને પરીક્ષા-
 માં એવા તો માર્ક (દોકડા) મળ્યા કે તેને કોલેજમાં
 બણવાની સામગ્રી ત્રણ સ્કોલરશીપો મળી હતી, તેથી
 તેણે એમ. એ. સુચીનો અભ્યાસ સંપૂર્ણ કરી ધણા
 માન સાથે સાબરમતીનાં આત્રીપત્રો મળ્યાં. છેવટ કાયદાની
 પરીક્ષા આપી. એલ. એલ. ખી. ની પદવી પણ પહેલા વર્ગમાં
 પહેલે નંબરે મળવી, પરંતુ એની મરજી ધણા દિવસથી
 ખારીસ્ટર ને સારજન્ટ થવાની હતી, પણ પાસે પૈસાનો સં-
 ગ્રહ નહિ, તેથી રૂ. ૧૦૦૦૦) એક લક્ષ્મીદાસ દયાળજી
 નુમના બાદીઆ સદ્ગૃહસ્થના લઈ ત્રણ વરસ સુધી વરીષ્ટ
 કોર્ટમાં કામ કરી પરીક્ષા આપી. તેમાં ધણા સારા માર્ક
 (દોકડા) મળવી પરીક્ષકોની એટલી ખાત્રી કરી આ-
 પી કે આવો કોઈપણ પરીક્ષા આપનાર ઇંગ્લાંડમાં
 પણ મળી આવ્યો નથી એવું તેમની નજરમાં લાગવાથી
 તેને ખારીસ્ટરની પદવી વિલાયત લખી સારજન્ટના ખીતાબ
 સાથે અપાવી. ત્યાર પછી ઇંગ્લેન્ડ ખારિષ્ટરોના કરતાં ઉત્તમ
 શીતિએ પોતાનું કામ (હાઇ) વરિષ્ટ કોર્ટમાં ધમધાકારે ચ-
 લાવવા લાગ્યો. જાદી અદાલતના સઘળા ન્યાયાધિશો તેની
 કાયદા સંબંધીની અપૂર્વ માહિતિને કીધે આમન્યા
 રાખતા હતા, અને તેનું જાણેલું સર્વ ન્યાયાધિશો રિવ-
 કારતા હતા; એ કારણથી આખા મુંબઈ શહેરમાં એ-
 ની એટલી નામના થઈ કે કહેવાની વાતજ રહી નહિ.
 વિદ્વાન વર્ગમાં એની ઉત્તમ પ્રકારની શ્રેષ્ઠ વિદ્યાને કીધે,
 તથા કાયદો જાણનારામાં કાયદા સંબંધીના ઉંચા જ્ઞાનને
 કીધે અને તત્ત્વજ્ઞાનમાં ખુબુ નિપૂણતાને કીધે, શાસ્ત્રિય
 વર્ગમાં જાદી મહત્તા ગણાવી હતી; તેથી કોઈપણ જ્ઞાનીથી

अनेो अक शब्द सरजोअ रद करी थकतो नहि तेथी
आंपी भुंअर्ध नगरीमां अ्रेष्टमां अ्रेष्ट गण्णावा लाग्यो.

पेली इयुं ग्रीआर्धने परएीने विधातत्वराम अ-
व्यास करवा भुंअर्ध ज्वाना हता, तेवामां इयुंशी वहुने
घेर तेडी आएयां, माटे जणुवा ज्वानुं अ्रेष्टीवार
अटक्युं. छोकराने कन्या भणी ते महा ज्ञांधी हती अने
वणी कूणवान धरणी तेथी तेने सासु ससरे हाथमां ने
हाथमां राप्तां हतां, तथा तेने शीवणु भरत नागी उ-
भरमांधी आवडतुं हतुं, तेथी महिने यार अथवा पांय
इपिया पेदा करती हती. अे कारणुथी धरनां सर्व तेडी
भरतु प्रभाज्जे आलतां हतां, माटे अेनामां दिवसे दिवसे
निडरपल्याने लीधे अपलक्षणु वधवा लाग्यां, तेथी सासु ता
भियारी तेनाथी छेकण कंट्याणी गर्ध हती, अने जेणु
दुखानो वरसाद वरसवाथी तेजे तीडा जेशीने पत्र ल-
अ्युं तेथी ते आवीने तेने तेडी गया; अ्रेष्टे विधा-
तत्वराम भुंअर्ध गर्ध उपर लअ्या प्रभाज्जे अव्यास
क्यो. विधातत्वराम भुंअर्धमां हतो ते दरभीआन अेक
वअत सासरे तेउली ते वअते तेना शाय, तार अने अ-
सव्य भाषणुनुं तो पूछवुंज थुं? ससरे, सासु, जेठ,
जेठणी, दीअेर, हेराणी, काकाण, काकीण, भाभाण, भा-
मीण वगेरे सर्व तेनाथी कंट्याणी गयां हतां, तेथी आ-
आ हाण वहेंयी पोताने पियर पलायन करवानो वि-
आर क्यो, पणु त्यां तो अेरी रीते कलह करेवा के काध
संघरे नहि, तेथी सासरेरहीने सासु ससरेनां र-
दन सोसवा भांडयां. अे प्रभाजे तेमनां "हायनां क्यो
हेय वाग्यां" विधातत्वराम सधणी परीक्षामां भसा

થયા પછી પોતાને ગામ અમતગરમાં આંચો તે વન-
 ખત વહુ તેા પિયર ગયાં હતાં આપ્પા ગામમાં સ્થળે
 સ્થળે સઘળાં મનુષ્ય વિદ્યાતત્વરામના આવવાથી રાજી
 રાજી થઈ ગયાં ને કહેવા લાગ્યાં કે આપણા ગામમાં ગ-
 રીખશંકરનો દીકરો વિદ્યાતત્વરામ ધણો ગુણી નીકળ્યો
 છે, તેથી તેની સાત પેઢીને તારી એટલુંજ નહિ પણ
 આપણું આપ્પા ગામ તારું, ને આવડું નાનું ગામ જે
 કંઈપણ લેખામાં નહોતું, તે ગણતીમાં આંચું, એવો તે
 મનુષ્યમાં રત્ન નીવડ્યો. એ અરસામાં પાછી દુર્ગુણી વહુને
 તેહી ને તેને છોકરાની સાથે મુંબઈ વિદાય કરી માખાપે
 પોતાની પીડા મરાડી. છોકરાની મરજી મુંબઈમાં નિ-
 વાસ કરવાની થઈ, કેમકે ત્યાં જાઠા જાઠા લોકોમાં ને-
 સવું, ગાડી ઘોડાની સહેલ કરી હરવું કરવું, વર્તમાન
 પત્રો તથા પુસ્તકો વાંચવાં અને પોતાનો ખારીદરનો
 ધંધો કરવો. એ સઘળું મુંબઈમાં ખની શકે પણ બહાર
 ગામ ખાતે એમાંનું કંઈજ સુખ ન મળે, તેથી એ અફે
 છે કે “ નગરે વસંતિ દેવતા ” એ કહેવત ખરાખર
 ધ્યાનમાં આંચાથી મુંબઈમાંજ રહેવાનું ઠરાવ્યું. એ વાત
 સ્નેહિએને પણ પસંદ પડી, કેમકે બાઈબંધ વગેરેની
 ગમત, ગામડામાં ચાકર નોકર જોઈએ તેવા ન મળે,
 પણ અહીં તેની જાટ નહતી. આ સઘળો વૈભવ દુર્ગુણી-
 ખાઈને સુધારવાને બદલે ખગાડવામાં અનુકૂળ થયો હતો.
 કામડાજની કડાકૂટ જતી રહી, તેથી હાથ ખાંધીને ને-
 સવાનું મળ્યું હતું. બાઈએ જાણ્યું કે અંગ્રેજ લોકોની
 કોઓને જેની છૂટ આપવામાં આવે છે તેવી છૂટ આપણી
 કોઓને કેમ ન હોય ? કેમકે ઈશરને મન સીને પ્રરખ

બેઉ બરાબર છે કોઈ વત્તું આઈું નથી, માટે સ્ત્રીને કેળવી હોય તો તે ઉત્તમ નીવડે. હાલ એ ગામડેથી આવી છે માટે રીતભાત ને બોલી ગામડીઆ છે, અને અસાનતાને લીધે ઘણી બૂલ્યો કરે છે, પણ રહેતે રહેતે એના સ્નાને વધારવાના ઉપાય કરીશું તો તે સુધરશે, અને વધારે ઘૂટ આપીયું તો રાજીરાજી પણ થશે, તેથી તેને સુધારવાના ઘણા ઘણા ઉપાય કરવા માંડ્યા પણ સધળા મિથ્યા ગયા. બાઈ તો બગીચામાં બેસીને આમથી તેમ ને તેમથી આમ કરે ને બાઈને લગાર પણ ગાંડે નહિ, કેમકે પ્રથમથીજ તેણે બાઈની હિંમત નેમ્મ લીધી હતી. તે એવી રીત કે, એક વખત બારીદર સાહેબ સ્નાન કરવા બેઠા હતા. તે વખત ચાકર હાજર નહોતા, અને ઉના પાણીમાં સમાવણું નાંખવાનું જોઈતું હતું, માટે સ્ત્રીને કહ્યું કે લાવ; ત્યારે તે બોલી કે ચાકરને બોલાવો અથવા તમારે હાથે લ્યો હું તો આપનાર નથી, તેથી સહજ બાઈને ક્રોધ ચઢ્યો, અને વધારે યુસ્સે થઈને કહ્યું કે જલદી લાવ પણ તે તેના બોલવાને ગણુકારે એવી નહતી, તેથી બાઈ યુસ્સામાં ને યુસ્સામાં આપાપીધા વિના આશીસમાં ગયા, ને સાંજે આવ્યા તે વખતે પણ બાઈનો જુસ્સો નરમ પડ્યો નહતો, તેથી બાઈનું નામ સરખુંએ ન લે, ત્યારે પસ્તાઈને સ્ત્રીને જમવા વાસ્તે બોલાવવી પડી; કેમકે પશ્ચિમ તરફની કેળવણીથી તેમના વિચારમાં પૂર્વ તરફના ધરડા વરડાના વિચાર અણધાર અને ખોટા છે, એવું પકકું દેશું હતું. સ્ત્રી પોતાની અર્ધાંગના તેથી તેને સુખ આપવું, અને પુણું છૂટ આપવી એવું તેમણે નક્કી કર્યું

હવું, પણ જેમ જેમ સ્ત્રીને છૂટ આપતા જાય તેમ તેમ તેને વધારે કુટુંબ પડતી જાય, અને કુકર્મ કરવાની મનિ સૂત્રે. આવી અધરીત છૂટ આપવાથી ખાઈડી મરજીમાં આવે તેવાં લૂગડાં ધરણ્યાં ધણીની ખીન રજાએ પહેરે એટલે, અને આહે તેમ વર્તે એટલુંજ નહિ, પણ નવું લૂગડું લેવું હોય તથા નવું ધરણ્યું કરાવવું હોય તેની વાત સરખીએ ધણીને કાંને નાંખે નહિ, એવી રીતે તે પતિને ત્રણવત ગણે. બાઈ તો વિદ્વાનોની સભાઓમાં કલાકનાં કલાક સુખી વ્યાખ્યાન આપી વડતામાં એકો કહેવરાવે, વરીષ્ટ કોઈમાં અને ખીજી નાની અદાલતોમાં જજને સુધાંતનાં મન રજંન કરે, સારા સારા વિદ્વાન માણસો પણ તેનું વચન ઉઠાવે નહિ, ધર્માચાર્ય અને ધર્માધ્યક્ષો પણ એની ધર્મ સંબંધી તકરારને રદ કરી શકવાને અસમર્થ તથા જેના ખોલની ધણી કિમ્મત યાય તેઓ ધરમાં આવી મુખીના ટુંકારા ખાય. અને ખીજીતા ખીજીતા દિવસ નિર્ગમે કેરખે ખીજી કોઈ જાણ્યે તો કહેતી થયે, તેથી મન મારીને ખેસવું પડે. ઉનાળાની કે શિયાળાની શરૂઆતની રજામાં અથવા કાર્ય પરત્વે પોતાના ગામમાં તો ખાઈને લઈને બાઈથી જવાયજ નહિ, અને એકલાને તો ખાઈડી જવા ન દે, એવા અંધન થઇ ગએલા; માથેરાન, મહાબળેશ્વર અને નીલગીરિ આદિ ઠંડી ટેકરીઓપર હવા ખાવા વાસ્તે પણ ખાઈડી કહે ત્યારેજ જવાય. ખાઈ તો બાતબાતની રસોઈ કરાવી જમે અને રાજની રાણી કરતાં વધારે શેખ ભોગવે, અને બાઈ તો સખત મહેનતમાં સવારથી તે રાતના ખાર વાગતા સુખી કામમાં રોકાય, તેથી ધરની ત-

જીવીજ કરવાનું, તો તેનાથી બનેજ શી રીતે? નોકર આકર સર્વે જાણી ગયા કે ધરમાં તો ખાઈ સારું બનુંજ ચલણુ છે, તેથી બાઈસાહેબને દુર્ગુણીખાઈના વધતા જતા દુર્ગુણ કોઈ કહી શકે નહિ. તેમાં વળી નોકરોનું ઠેકાણું નહિ અને તે વલોણે વારે બદલાય, કેમકે ખાઈના ઝાં આગળ ધરમાં કોઈ ટકી શકે નહિ. કેટલીકવાર તો બાઈને ખિચારાને નોકરઆકર વગર રહેવું પડે, અને જ્યારે ખાઈને હાથ રસોઈ કરવાની આવે ત્યારે બાઈથી વખત સર પોતાની ઓફિસમાં પણ ન જવાય, અને કેટલીકવાર તો બાઈસાહેબની સાથે ખાઈસાહેબ ટપાટપી કરે. તે એટલી બધી વધી જાય કે બાઈસાહેબને આખા દિવસની એકાદરી પણ કરવી પડે, કોઈ કોઈ વાર તો ઓફિસમાં ભુખ્યાને તરસ્યા જાય, ત્યારે શરીર સાંઈ નથી, અમુક રોગ થયો છે, વગેરે કહી જેમ તેમ કરી નિભાવે, પણ આવું નીત્યનું લાગ્યું તેથી ભૂખે મરવું ક્યાં સુધી નીમે? તેથી બાઈએ ઓફિસમાંજ આ પીવાની, માખણ સાથે ઓસડ ખાવાની તથા ખેકક્રાસ્ટ (ટીમણ) ની ટેવ રાખી. એવું કેટલાક દિવસ ચાલ્યાથી બાઈ ખાઈની અને ખાઈબાઈની વાત પણ જાણે નહિ. જ્યારે બાઈ ઘેર આવે ત્યારે કહે “લોડી નવાખ તો કે નવાખ” એમ ડર્યા વગર તો ચાલેજ નહિ.

દુર્ગુણીખાઈના પડોશમાં એક દયાળદાસ તડાકીદાસ નામના વ્યાખ્યાન કરનારની સ્ત્રી રહેતી હતી. તેની સાથે દુર્ગુણીખાઈને દોસ્તી થઈ, તેમ બાઈસાહેબ સાથે દયાળદાસને દોસ્તી થઈ. તે દયાળદાસની સ્ત્રીની સોબતથી ખારીશર સાહેબની વહુમાં ધણાંજ દુર્ગુણ પેદા, કેમકે પેલી સ્ત્રી સર્વે ઉપમાં

યોગ્ય એટલે અવગુણનો બંડાર હતી. એ દોસ્તીના કારણથી તે બંને ખરાબ ગુણમાં વધવા લાગ્યાં. બાગજોગે એક દિવસ પેલા દયાળદાસની વહુ સાથે ખાઈ સાહેબને વાંકું પડ્યું તથા તેને ઘેણાટુણું દેવામાં ખાત્રી રાખી નહિ, તેમ તેની સામી તેણે પણ ન કહેવાય એવી ગાજો દેવા માંડી. એ ભેદને આસપાસના જે સમજ્યુ પુરવો હતા તે તે છકજ થઈ જઈ ક્યાંના ક્યાંય બરાઈ ગયા, કેમકે મા બેનથી બિભુ ન રહેવાય એવાં મઃત્રી ઘાંચીના જેવાં વચન નીકળતાં હતાં, સાંજે જ્યારે ખારીદર 'પતિ' ઘેર આવ્યા ત્યારે ખિલાડીના જેવી આંખો કરી કૂતરાની પેઠે ધુરખાને ખાલી કે ખળી સાહેબી, ખળ્યું તમારું જીવતર, કે લોંડી સરખી પેલી દયાળીઆની રાંડ મને ગાજો દેછે. મારે ખાપે પરણાવી, તે વખત આડો સાપ ઉતર્યો હોત તો સાંઈ થાત!! લોકોના કજીઆ ચૂકવો છો અને આ દયાળીઆની રાંડને કંઈ કહેો નહિ, અને હલકા તેના માટીપાસે જમને ચોટા છો ને વાતો કરો છો અને વળી ઘેર પણ ખોલાવો છો, માટે અખડદાર આજથી એને આંગણે ચઢવાદેશો નહિ, ને ચઢાવશો તો કૂવે પડી તમને જીવ આપીશ, અથવા તાયુ કરીને મરીશ.

આવા અસભ્ય શબ્દો સાંભળી વર ખિચારો બહુ જ કંટાળી ગયો. આવા ગુણના કલ્લેડાંથી એક ખીજને ખીજોર છૂટવા લાગ્યો, તેથી વિદ્યાતત્વરામને કોઈ વખત એવો પરિતાપ થાય કે આ સ્ત્રીથી છુટાય તો સાંઈ. એ ખાઈની બદચાલની વાતો લોકોમાં ફેલાવા લાગી પરંતુ પોતે ખારીદર ગુણી ને મોટા માણસ તેના ધરની વાતો તેને કેમ કહેવાય? એમ ધારી તેના ઓળખીતા તથા

ભાગતા વળગતા તેને કાને લાંબા નહી, વળી ઝાળખી-
 તામાતા ઘણાખરા જાણતા હતા કે બાધતા વગર બાધથી
 એક ડગલું સરખુંએ ભરાતું નથી, માટે કહીશું તો “ઉ-
 લટા ચાર કોઠવાળને દંડ” એમ થયે એવું ધારી કોઈએ
 કંઈ કહ્યું નહિ. એવામાં બાધને સારો દહારો છે એવી
 વાત આખા મુંબઈ શહેરમાં ચાલી, અને તે વાત જ્યારે
 વિદ્યાતત્વરાત્રિ જાણી ત્યારે તેને બહુજ આનંદ થયો
 અને તેના મનમાં આવા વિચાર આવ્યા કે બાળકનો
 પ્રસવ થવાથી એનામાં કરેલપણું આવશે અથવા છોકરું
 થશે તે પાસે રાખી મન વાળીશું. બાધએ તો એવા
 એવા ઢોંગ કરવા માંડ્યા કે મારાથી કલાણું ખવાતું નથી,
 મને અમુક ભાવતું નથી, તેથી તેની મરજી પ્રમાણે જે
 લોકો પાસેથી જે જાણસ મંગાવવી ન જોઈએ તેમની પાસેથી
 પણ તે જાણસ એકતા હજાર કહે તો તે પણ આપીને
 મંગાવવી પડી. એમ કરતાં કરતાં ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરવા
 વાસ્તે દેશમાં ગયા વગર ચાલે એવું નહોતું. આ કામ
 સ્ત્રીનું હતું માટે તેની મરજી પ્રમાણે ચાલ્યા વગર છૂ-
 ટકોજ રહ્યો નહોતો, તેથી સ્વગ્રામમાં આવી સીમંતનું
 મુહૂર્ત જોવાની સંસ્કાર કર્યા. પહેલીવારની બારેવાઈ
 બાધડીની બહુજ ખરદાસ રાખવી પડે છે અને તેને
 બાવતાં બોજન સગાંવહાલા ને ખેસતાં બાબસતાં જમાડે
 છે અને ઊપરાચાપરી જેમ નાનપણમાં પરણાવેલાં છો-
 કરાંને વારણાં દે છે તેમ દેવા લાગ્યાં. ગામમાં તો માઠા-
 માં માઠા માણસ ગણાવા લાગ્યા, એટલુંજ નહિ પણ
 આખા ગૂજરાત પ્રાંતમાં તેના જેવો શ્રીમાન ને માઠો
 કોઈજ નહોતો એમ કહીએ તો ચાલે, માટે બાધતો

કોઈને ભાગ પાશુ ન આવે અને ઘણા જાણતાં આમંત્રણ પાછાં જાય. સીમંતની ક્રિયા યથાવિધિ કરવાની હતી તે કયાં પછી ભાઈને તો મુંબઈ જવાની જરૂર પડી. પેલી દુર્ગુણી વહુને મુંબઈ લેઈ જવા વાસ્તે ઘણા ઘણા ઉપાય કયાં પણ એણે કહ્યું કે મુંબઈનું પાણી મને માફક આવશે નહિ, માટે સુવાવડનો આઠલો અહીંજ રહેતો કીક. પિયરમાં તો સગામાં એક ઘરડી મા સિવાય ખીચું કોઈ રહ્યું નહતું, ને માને ને ટીકરીને ઉમું રહ્યું અને એમ નહતું એવું અગાઉ બનાવવામાં આવ્યું છે, માટે માસરે અમનગરમાંજ રહી સુવાવડ કરાવવી એવું નકકી થયું. ઘરમાં સાસુ, નણંદ વગેરે સગાંવહાલાં ઉપર તો એટલી ખદા નજર કે કંઈ કહેવાની વાતજ નહિ, તેથી જુદુ ઘર લઈ આપવાનું ધણીએ ઠરાવ્યું. ધણી બિચારે એથી કંટાળ્યો પણ હવે કરે કેમ ? હવે તો ગામમાંથી પણ આમરે આછી થવાનો વખત આવ્યો. લોકોમાં હોણું દેખાયે, પછાડી લોકો વાતો કરયે, અને નાતજાતમાં અને ગામમાં એકાં ધાન્ય જેવાં યઈ પડીશું. એ સુધવાનો પેલી કંકાસણીને વિચાર સરખાએ આવે નહિ, પણ ઉલટો કંકાસ લઈ ખેતી તેથી તેનું માં કાણું કરી જુદા રહેવાનું પોતાને હાથે નકકી કરી આવ્યું, અને આકર બાકરનો અંતોબરત કરી પોતે તો તેજ દિવસે મુંબઈ પલાયન કરી ગયો. ભાઈનાં માવીતર જાણતાં હતાં કે તેનું કંઈ ઘરમાં ચાલતું નથી, તેથી તેઓ એ બાબતમાં હા કે ના કહી શકયાંજ નહિ. પેલો વિદ્યાતત્વરામ માબાપને કોઈપણ પ્રકારે દુભવતોજ નહિ. શકત આ વહુનીજ આડ હતી. વહુથી છાનુંમાનું માબાપને જે જોઈએ

તે માકલતા હતો અને તેમના ઉપર ખુબ પ્રેમ રાખ-
 તો હતો, પરંતુ પેલી કંકાસણીના આગળ તેનું કંઈજ આસ
 નહિ. હવે તો આખા ગામમાં એની નીંદાની વાત ચાલી.
 કેટલાક કહે કે આવો ભણ્યો ગણ્યો છતાં બાઈડીને
 બાંધણુ બની ગયો છે, કેટલાક કહે કે નખખાનું માં
 કાચું એ ત કરે કેમ? દલપતરામ કવિએ કહેલું છે કે
 “જેને ધીતી હોય તે નર જાણે આણે ખીજા અહંકાર”
 એ ખરું છે. એમ જેને જેવું રચે તેવું તે બોલે, પણ
 એણે તો ખરું કે આથી બાઈડી જે આખર અને વાહ-
 વાહ દેશ પરદેશ ને ગામગામ કહેવાતી હતી તેને ખદલે જ્યાં
 આવી વાત જાણવામાં આવી ત્યાં નીંદા થવા લાગી. આ
 બાબતની ખારીશરને ખબર તો પડી, પણ કરે કેમ?
 પોતાનાં કરેલાં પોતે ભાગવવાંજ જોઈએ, એ ધંધરી નિયમ
 કોઈથી ર્યો નથી, ફરથે નહિ ને ફરનાર નથી.

આ દુર્ગુણીબાઈએ તો ગામમાં ફજેલીના કાળકા
 વધારે વધારે કરવા માંડ્યા. એણે ઢાંગ કરી સીમંત છે
 એવું જુદું બોલી વરાવાજનનું ખર્ચ કરાવ્યું હતું, તે
 સઘળી વાત તેની એક વિચાસુ નોકર નાગલી નામ હતી
 તેજ ફકત જાણતી હતી. તેણે તે વાત પોતાની માનેજ
 કહી હતી તે સઘળી વાત ગામમાં ઘેર ઘેર અને શેરીએ
 શેરીએ ફેલાઈ અને થવા લાગી. કહ્યું છે કે શ્લોક.

ષટ્કર્ણો ભિષ્યતે મંત્ર, ચતુષ્કર્ણોનાભિષ્યતે;

તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન, ષટ્કર્ણવર્જણતસુધીઃ ॥૧॥

અર્થ-જાની વાત હોય તે (જેની વાત હોય તે, સાં-
 બજે તે, અને ખીજાને કહે તે એમ) ત્રણ જણની ખાસે

થવાથી પ્રસિદ્ધ થાય છે, પણ ચાર કાનની વાત પ્રસિદ્ધ
 થતી નથી, માટે પંડિતાએ જાની વાત છ કાને ન જાય
 એવું કરવું જોઈએ. હવે તો ગામમાં એના ટોંગની એક
 કહેવાજ થઈ પડી હતી. આટલાથીજ તે ગામ સંતાપ
 પામીને બેઠી રહી નહિ, પણ તેને તો કોઈનો છોકરો
 વેચાતો જોઈતો હતો, માટે તે વાત પોતાની ખરી બહુ સા
 વાળી નાગણી નામ આકરડીને કહી ને તે છોકરાની તજવીજ
 કરવા માંડી, તે વાત પણ આખા ગામમાં ફાટી ગઈ. એ
 પ્રમાણે તેના સમયા ટોંગ સર્વત્ર જાહેરાતમાં આવ્યા; અને
 સુરકારી નોકર અને ગામના કામદાર સર્વ નાનાથી તે
 માથા સુધી કોઈનું તે અન્નણ્યું રહ્યું નહિ, તોપણ એ
 દુર્યુષ્ટીને તો તે વાત અતી યુદ્ધ છે એમ નહીં હતું. જતે
 દુર્યુષ્ટી, દુરાચારી, અને સર્વ અવિદ્યાથી ખરપૂર તેથી કુહં-
 દથી ચાલવાનું તેણે બાકી રાખ્યું નહિ. ધણી પાસેથી ઉ-
 ઘાડે છોગે પૈસા મંગાવી તે પૈસાનો ચાહે તેમ લખલૂટ
 ખર્ચ કરે. પૈસા બારીદર સાહેબને ત્યાં પણ પૈ-
 સાનું ઠેકાણું મળે નહિ. લોકમાં કહેવાતું હતું કે
 ડોંગલાંની ઉતરેડોમાં પૈસા ખરેલા છે માટે પૈસાનો
 હિસાબજ નહતો, તોપણ તે ઉડાઉ નહતો, અને
 અર્થશાસ્ત્ર ભણેલો હતો, માટે પાઈ સરખીએ નકામી જ-
 વા દેતો નહિ, અને દ્રવ્યોપાણું કરવામાં કુશળ તેથી રાત્રી
 દિવસ મહેનત કરી અને સ્ત્રી સંબંધીનું ઘરમાં સુખ જો-
 ઈએ તે દુઃખરૂપ હોવાજતાં લોક લાજથી ખીલીને પૈસા
 જાકલે તે પૈસા પેલી કુમાર્યા જાજશોખમાં કાંકરા જેવા
 ગણી વાપરે અને હલકા બેડોળ અને નાદાનમાં નાદાન
 માણસની સાથે પ્રીતિનો ઉપબોગ કરી મહોટા આપના

ખાડામાં પડે. પેલી નાગલીએ છોકરાની શોધ કરી તો એક ડોળીનું છોકરું હાથ લાગ્યું. તેને ભાવવાની પંચાયત કરેછે એટલામાં એ વાત સર્વ ડેકાણે પ્રસિદ્ધ થઈ, માટે ગામના પોલીસ પટલે ખાઈની જીભાની લેવાનું નક્કી કર્યું, ને કહાની માકલ્યું કે તમે નાના બાળકને વેચાતી હો છો એમ સંમળાય છે તે કાયદા પ્રમાણે યુનોહ છે; તેથી અમારે તજવીજ કરવાની જરૂર પડશે. એવું થયાથી ખાઈને તો ઘણી ગભરાગણુ થઈ, પરંતુ તેજ દિવસે ધણી પાસેથી વંધારે પૈસા મંગાવ્યા, અને પૈસા આપી છોકરો રાખવાની વાત માંડી વાળવી પડી. પેલા પોલીસ પટલને તજવીજ કરવાની જરૂર ન રહી, તેથી તેને બિચારાને વંધારે નીરાંત વળી, અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે એ લકરાથી પરવાર્યા, એ પરબેથરે મારા ઉપર માઠી મહેર-ખાની કરી, કેમકે જો તજવીજ કરત તો માઠા બારી-દરની બેઠીનું કામ, તેથી તેની આબરૂપર હાથ નાંખ્યો કહેવાતજ અને ખરાબખસ્ત થઈ જવાત, માટે જો થયું તે હીકજ થયું અને પ્રમુખે મહેર કરી માટે તેની પ્રાર્થના કરી.

પેલી દુર્ગુણીને લોકોમાં બધી વાત જાહેર થયાથી મહા માટેા ક્ષોભ થયો, અને લોકોમાં માં બ-તાવાય નહિ, તેથી ઘરેણું ગાંધાં સર્વે લઈને એક વહાલી-ઓ ડોળી જેની સાથે મૂળથીજ આડો વ્યવહાર હતો, તેની સાથે રાતની રાતમાં નાશી ગઈ, અને “નાસ્તિ નટે વિચારઃ” એ કહેવત પ્રગાણે ધણી, સા-સુ, સસરા, અને સગાંવહાલાંની આબરૂતા કાંકરા કર્યા. કહ્યું છે કે પ્રાણુ ને પ્રકૃતિ મરતાં સુખી રહે. તે પ્રમાણે

તેની ખરાબ દાનત તે આખર સુચીજ રહી. આવા હે-
વાનીઅન ખવ સખી એ અને વહાલીઓ આકર સો
દોડસો ગાઉ નીકળી ગયાં, કેમ કે ચોરી કરીને આવેલાં
તેથી પકડાઈયું તો શ્રી વજ્રે થશે એવો ભય હતો, તેથી
નાસવાજ માંડયું. નાસતાં નાસતાં એક દિવસ રેવાકાંઠા
ને ખાનદેશની હદમાં આલ્યાં જાય છે, એટલામાં સામ્રાજી
૧૦-૧૫ વગડાઉ ભીલ આવ્યા. તેમણે લુટવાના મનસુખાથી
પોતાની ડાંગોવતી વહાલીઓને અને એ બાઈને મારી
મારીને અર્ધમુવાં કર્યાં ને સરવસ્વ લઈ લીધું, ફક્ત એમ
હાંકવાને વાસ્તે દરેક જણ પાસે એકજ વસ્ત્ર રહેવા દીધું.
કહ્યું છે કે “વાવે તેવું લણે ને કરે તેવું ભાગવે” તે
પ્રમાણે તેની અબવસ્થીત સ્થિતિ થઈ. પછી દુઃખે પાપે
પાસેના એક ગામમાં જઈ લુટાયાનાં સર્વ વર્તમાન કહ્યાં.
એણે તે ગામના દાનેશ્રી લોકોએ મળી ઉઘરાણાની
એક ઠીપ કરી તેમને જડાં પાતળાં લૂગડાં આપાવ્યાં, અને
આવાને અન્ન આપ્યું; પછી કંઈ રોકડ આપી લોકો
તેમને વિદાય કરતા હતા, તેવામાં તે ગામને એક
સમજી અને બક્ષ પૂર્વક અવલોકન કરનાર તર્કશંકરને તે
બાઈ તથા વહાલીઓના સ્વરૂપની પરીક્ષા કરતાં કંઈક
અવનવું લાગ્યું, અને તેણે લોકોને કહ્યું કે આમ કેમ
હશે ? આ બાઈ ઘણી રૂપાળી છે માટે સારા ધરની
હશે, અને આ પુરૂષ તો આકર જેવો દેખાય છે, માટે
વખાનાં માર્યાં આવ્યાં હશે; તેથી એમને પૂછીએ તો ઠીક.
પછી તેણે પૂછ્યું કે બાઈ આ તમારી સાથે કોણ છે ?
ત્યારે તેણે કહ્યું કે મારો સ્વામી છે, તેથી તેની બાલી
ઉપરથી તર્કશંકર તથા લોકોને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું કે

આતો દેખાતો અને બોલીમાં ડોળી છે, અને આ બાઈતો બોલવે ચાલવે અને દેખાવમાં ડોષ મોટા ધરનું માણસ જણાય છે, માટે આમાં કાંઈક કાવતરું યશું છે, તેથી ફરી ફરીને પૂછ્યું, કે તમારી બોલી અને રીતબાત તમને જેને સ્વામી કહેછો તેની રીતબાત અને બોલી સાથે મળતી નથી આવતી માટે સાચે સાચું કહો. ત્યારે તેણે કહ્યું કે હું હંમી જાતની પ્રાણીયું હું એ વાત ખરી પણ મારો સ્વામી મરી ગયાથી આ વહાણીઆ જોડે નાતરે આવી છું, કેમકે વૈધવ્યનું દુઃખ મારાથી સહન થઈ શકે એવું નહતું. આવું બોલી એટલે તો સધળાને ધણી વહેમ આવ્યો અને લાગ્યું કે આમાં કાંઈક કાવતરું અને છુપો બેદ છે, તેથી લોકોએ જાણ્યું કે બાઈના કરતાં ચાકર જેવા આ ડોળીને દમ બીડાવીશું તો ખરી હકીકત તરી આવશે. એવા વિચારથી તે ગામમાં એક સરકારી રક્ષક રહેતો હતો તેને ગામના આગેવાન લોકોએ વાત કહી. તેણે બોલીસના એક બાજુબાઈ જમાદારને તજવીજ કરવા આકલ્યો. તે બાજુબાઈએ બાઈ તથા ચાકરને દમ બીડાવવામાં બાકી રાખી નહિ. પેલો વહાણીઆ ચાકર જે બાઈને લઈને નાશી આવ્યો હતો તે ગ્રાઉ ફરવાનું નામ લઈને અંધારી રાતે નાઠો તે રાતમાં ને રાતમાં ધણે દૂર સટકી ગયો તેની ડોળીને ખર કે ખખર પડી નહિ. એવી રીતે તે દુર્ગુણીબાઈ નીરાધાર રહી, પણ જન્મથીજ કુહંદ પડેલો તે કેમ જય ? અધુરામાં પુરું બાજુબાઈ જમાદાર પણ તેવાજ મળ્યા તેથી તેમણે તજવીજ કરવાની મૂકી દીધી; એટલે દુર્ગુણીબાઈએ તો બાજુબાઈ જમાદારની સાથેજ ધર માંડ્યું, કેમકે પહેલો ધણી જે બાઈજર તે-

ની પાસે તો જવાયજ નહિ, તથા નાત જાતમાં કાણું મોં
કરી નીકળેલાં તે ખતાવી ચકાય નહિ. જે ચાકર
સાથે નીકળી ગઈ હતી તે તો નાશી ગયો, તથા નીરા-
ધાર એટલે જમાદારને ત્યાંજ રહેવું પડ્યું, અને જમા-
દાર પણ “બાઈને કોઈ લેનાર નહિ અને બાઈને કોઈ
દેનાર નહિ” તથા “લપટી પડયા તો નમસ્કાર થયા” એમ
જણી જમાદારે તેને ઉઘાડે છોગે ઘરમાં રાખી અને
તજવીજનું કામ માંડી વાળ્યું.

હવે તો દુર્યુહીને માથે મોટું સંકટ આવી પડ્યું;
ફેમકે જે શેઠાણી યઈ સાંગામાંથી ઉપર બેસી નોકરને
હુકમ કરતી, ધણીને ધમકાવતી, અને પાણી માગે તો ધણી
દુધ આપે; નોકર ચાકર હાજર ને હાજર રહે તેને મજુરની
પેઠે મજુરી કર્યા છતાં જો કંઈ ઘર કામમાં ચૂક પડી તો
વાસાપર ચાબકાના માર પડે. તે વખત તેને પૂર્વ કર્મને
બહુજ પસ્તાવો થવા લાગ્યો, પણ હવે કરે કેમ. દુઃખેપાપે
દહાડા કાઠયા વગર છૂટકો નહતો. અધુરામાં પુરું બાજી-
બાઈની સાથે રહ્યાને પુરું એક વર્ષ પણ થયું નથી, એટલામાં
બાજીબાઈ ઉપર લાંચ લઈ ગુન્હો છુપાવવાનું મહોટું ત-
હોમત આવ્યું. તેનું કામ આવ્યું તે વખત ધરની જડતી
લીધી તો તેમાંથી સાકોની લાંચ લીધેલી તે, તથા ચોરીની
બીજી જણસો પણ નીકળી. અધુરામાં પુરું પારકી બેરીને
ફોસલાવીને ઘરમાં રાખવાની પણ તેના ઉપર કર્યાદ
થઈ હતી. એવા મહોટા કામનો નિકાલ થવાને તે કામ
એક પરદેથી માજીએટ પાસે, માકલાવ્યું હતું. માજીએટ
ને ત્યાં તેને ખડો કર્યો, અને જમીન માગ્યો પણ ધ-
રમાંની સંધળી વરવુઆ તો પારકી તથા તેનો કોઈ જમીન

યથો નહિ, માટે કાચી કૈદમાં જમાદારને જવું પડ્યું. પેલી દુર્ગુણીને તો હતું શું ને ગયું શું ? માજીસ્ટ્રેટને ત્યાં કામ ચલાતાં દુર્ગુણીખાઈને સમત કરી ખોલાવી તેથી તેને કચેરીમાં ખડું રહેવું પડ્યું. તેને જોવાથી સાહેબના મનમાં પણ ઠંડી ગયું કે આ ખાઈ કોઈ માથા ધરતી હોય એમ જણાય છે, માટે જમાદાર ફોસલાવીને લાવ્યો હશે ખરો તેથી તે ખાઈની જીવ્યાની લેવાય તો આલેલા શકનું નિવારણ થાય. ફરીઆદીએ પોતાની જીવ્યાનીમાં આ વાત લખાવી છે, તેથી તેની જીવ્યાનીને પણ તેથી મજા એમ છે, માટે સાક્ષી લેવાની જરૂર છે. એ કારણથી તેની જીવ્યાની નીચે પ્રમાણે લીધી.

મારું નામ દુર્ગુણીખાઈખાપનું નામ તીડા જોશી જાતે ખાલણુ પણ હાલ રજપૂત ધર્મે હિંદુ ધણીનું નામ ખાજીખાઈ જમાદાર ઉમર વર્ષ ૨૪ ની ધંધો મજુરીનો રહેવારી વિ-ગ્રામસ્થળ જીલ્લે નાગપુરની તે નાગપુર વિભાગના પહેલા વર્ગના માજીસ્ટ્રેટની રૂબરૂ પ્રતિષ્ઠા ઉપર લખાવું છું કે મારા ધણી ખાજીખાઈ જમાદારને ત્યાં આશરે ૧૧ મા-સથી આવીશું. તે પહેલાં મારા ધણી વહાલીઆની સાથે આશરે પાંચ ૭ વરસ રહી હતી. મારો ધણી ખાજીખાઈ જે જે સામાન લાવ્યો છે તે ક્યાંથી લાવ્યો છે તથા કેમ લાવ્યો છે તે મને ખબર નથી. ઉલટ પાલટ પ્ર-મતા જવાબમાં હું નાતે કોણી હતી, પણ હાલ રજપૂ-તને ત્યાં પરણીને આની તેથી રજપૂતાણી થઈ. કોણીને ત્યાં કોલણુ કહેતા. મારો ધણી વહાલીઆ નાશી ગયો તેથી ખાજીખાઈ સાથે ઘર માંડીને રહી પરણેતર ખાજી-ખાઈ તથા વહાલીઆ સાથે થયું નથી. પ્રથમ હું કેની

સાથે પરણી હતી તે કહેવાની નથી. વહાલીઆ કોળી ને હું
 અમનગરથી નીકળી આવ્યાં તે રસ્તામાં લુટાયાં, ચોરે માર્યાં
 તેથી પાસેના ગામમાં ગયાં. તેનું નામ વિદ્યામરથળ હતું.
 ત્યાંના લોકોએ ઉધરાણું કરી અમને લૂગડાં અપાવ્યાં તથા
 અવરાળું પીવરાવ્યું. વહાલીઆને દમ દીધાથી તે નાશી
 ગયો, અને મને ફોસલાવીને બાજીબાઈ જમાદારે રાખી.
 ફરી તપાસણીમાં લખાવું છું કે બાજી જમાદારની સાથે મારી
 ખુશીથી ગઈ હતી. મારે આધાર રહ્યો નહિ તેથી તેની જોડે
 બેરી પ્રમાણે વર્તી હતી. કોઈના પૂછવાથી લખાવું છું કે હું પ્ર-
 થમ વિદ્યાતત્વરામ બાઈદર સાથે પરણી હતી, પણ સીમંત છે
 એવો ખોટો ઢાંગ કરી મેં અર્ચ કરાવેલું તેથી લોકોમાં મારી
 આખરે આઠી થઈ તથા વહાલીઆ જોડે મૂળથી આડો
 વ્યવહાર તેથી નાશી અહીં આવેલાં એ સિવાય બીજું
 કહેવાનું નથી. આ અને બીજી જગ્યાની ઉપરથી બાજી-
 બાઈ જમાદારને શેશન કરીટ કર્યો ત્યાં એણે કણલત
 અખ્યાથી ૧૦ વર્ષ સુધી દેશનીકાલની શિક્ષા થઈ. વિદ્યા-
 તત્વરામનું નામ આખ્યાથી બાઈને વારતે સાહેબને ઘણું
 લાગ્યું કેમકે તે વિદ્યાતત્વરામના પરમપ્રિય મિત્ર વિલી-
 અમ હંદર સાહેબનો નાનો બાઈ હતો. તેણે વિચાર કર્યો
 કે આવી નકારી ચાલની બાઈને પાછી માકલની તે યોગ્ય નહિ
 માટે તેણે તેને ત્યાંથી પાંચ રૂપિયા પદરના આવી શિખામણ
 સાથે વિદાય કરી. તેના ઉપર કામ આલ્યાથી કોઈ તેને બોલાવે
 નહિ, અને આખા ખાનદેશ અને નાગપુર જિલ્લામાં ફરફટ
 થઈ તેથી કોઈ તેની સામું પણ જુએ નહિ. માટે હૈદરાબાદમાં
 આવી ગણિકાને ઘેર રહી. તેને ત્યાં મહારોગ થયાથી
 કહાડી મૂકી, તોપણ તેને રખડતાં કરતાં એ રોગ ખીલકૂલ

મટયો નહિ, ને ગરમીનો ઝાટો વિકાર હતપત્ર થયો તેથી રોગપૂરના એક દવાખાનામાં ઇંડોર પેશન્ટ (રથાનિક દરદી) તરીકે ત્યાંજ રહીને દવા ખાવા લાગી પણ કંઈજ ટેકી લાગી નહિ. એક વખત દવાખાનામાં એસડ લે છે તે વખત એક ત્યાગી દિક્ષાવ્રજો એસડ લેવા આવ્યો. તે જાતનો નીચ અને અધમ છે એવું દવાખાનાનો દાકતર બાઉ ને એસડ આપતો હતો તેમને તેના મિત્રે કહ્યું, તેથી દાકતરે તેને પૂછ્યું કે તમે શાથી કહે છો? ત્યારે તેણે કહ્યું કે હું માંડલેશ્વરમાં નોકર હતો, ત્યારે એક દિવસ માંદો હોવાથી ઘેર રહ્યો હતો તે વખત મહારા પુરોશમાં એક કાકાપૂરી પ્રાણુ વર્ણસંસ્કર પ્રાણુશર્મા કરીને રહે તો હતો, તેને ત્યાં આજ સન્યાસી બા. બિક્ષા માગવા આવ્યો હતો, અને બોલ્યો હતો કે “ભવત્બિક્ષાન દેહી” ત્યારે તે કાકાપૂરી પ્રાણુ કહ્યું કે મહારાજ અન્યથો મૂકી જાઓ, અને બરાબર દસને ટકોરે આવી હાજર થયો તો ઝાટી મહેરબાની. તે વખતે મારા મનમાં તરેહ તરેહ વાર વિચાર આવવા લાગ્યા કેમકે તે પ્રાણુગી રહેણી કરણી હું પાસે રહેતો હતો તેથી જાણતો હતો, માટેજ મને કાળજીમાં લાગવા માંડ્યું કે બિચારા સન્યાસીની શી વલે થયે? એનું કરવું કેમ તેની મને સુત્ર પડે નહિ. એનું કારણ એ કે મારું મન નાનપણથીજ જુના વિચારથીજ ગુદ થઈ ગયેલું હતું તેથી આ સન્યાસી વચ્ચે અને ઝાટો ગળ્ય થયે, તેનું મહાપાતક હું જાણુંકે તેથી મારે માથે યોદ્ધા બેશસે તે કોઈપણ પ્રકારે ઉપડયે નહિ. એવા વિચારથી મને કંઈપણ એન પડે નહિ. મનમાં વિચરના ક્રમ એવા આવે કે જો સન્યાસી મને તો

તેને સઘળી હકીગત કહી જમતો આગું. તે માટે તેમના આવવાની રાહ જોઈને બેસી રહ્યો હતો, પણ મ જીવનાખ લીધેલા તેનો રૈય લાગવાથી હું પાયખાનામાં ગયો. તે દરમ્યાન સન્યાસી આવી એકદમ ધરના ઓરડામાં ગયા, તેથી તેમને વાકેફ કરાવો ઉપાય માગ હાથમાં રહ્યો નહિ, માટે હવે તો કેમ બને છે તે જોવાની ઈન્તેજારી થવાથી મનમાં ચરપટી થઈ માટે તેમના ધરમાં સી વાત થાય છે તે સાંભળવાને હું મારા પાછલા ખરણા આગળ ખેડા. કેમકે પાછલા ખરણાના યડમાંજ તેમનું રસોડું હતું. ત્યાં આગળ સાસુજી ને વહુ બેઠાં હતાં અને એક ખીજા ને કહેતાં હતાં કે સાસુ તમે રસોઈ કરો ત્યારે તે કહે કે વહુ તમે કરો એમ રકઝક ચાલતી હતી, સાસુ ધાંચીની છોકરી ને વહુ માચીની છોકરી હતી પણ અરસ પરસની ઉત્પત્તિની એક ખીજાને ખબર નહતી, માટેજ સાસુના મનમાં આવેલું કે હું બિચારા સન્યાસીને શા માટે વટાણું. તેમ વહુને પણ તેમજ લાગ્યું, તેથી તે રકઝકમાં ખાર તો વાગી ગયા માટે સન્યાસીના પેટમાં બલાડાં બોલવા લાગ્યાં, તેથી બોલી ઉઠ્યો કે હું બાઈ તમારી બેતી વચ્ચે રકઝક શા વારતે થાયછે તે કહેશે તોજ તેનો તોડ જલદીનીકળશે. પછી સાસુએ કાનમાં પેશી પોતે ધાંચીની છોકરી છે એમ કહ્યું ત્યારે વહુએ પણ કાનમાં કહ્યું કે હું માચીની છોકરી છું. સન્યાસીએ પણ નીચે પ્રમાણે કહ્યું કે હું ગોધરાનો ગરો ધું, એટલે લગાર પણ હરકત નથી એમ જણાવ્યું.

“સાસુ ધાંચણુ ને વહુ માચણુ, શ્રીપાતજી ગોધરાના ગરો; સવારનાં ભુખ્યાં ને ખરાખર ખાર વાગ્યા, માટે રસોઈની તૈયારી કરો.”

આવી રીતે લોક પાખંડને પૂજે છે અને પાખંડથી પૂજાય છે, તેથી પેલી દરદી દુર્ગુણીઆઈએ મનમાં વિચાર કર્યો કે મારા જેવાંએ નીકળી આવે છે ખરાં. પેલી દુ-
 ઝણીને ન મટ્યું તેથી થોડે દિવસે એક નિરાશ્રિતાલયમાં આવીને રહી તે છેક અવસ્થા જરજરી ભુત થઈ ત્ય
 સુધી પિડા પામતી અને રિખાતી રહી. કોઈને પણ આશ્રય
 રહ્યો નહિ, ત્યારેજ પૂરેપૂરે પસ્તાવાનો વખત આવ્યો.
 એ આશ્રમમાં ફક્ત રહેવાનુંજ હતું, તેથી ખાવાપીવાનું
 ખીલ્લું સખીદીલનાં નરનારી જેને થઈ પહોંચે તે આપતાં
 હતાં, માટે કોઈ વખતે ખાવાને અનાજ પણ મળે નહિ
 કદાપિ અનાજ મળે તો રાંધવાની સત્તા નહિ; તેમાં શરીરમાં
 જખરો અસહ્ય રોગ, ચાલ સારી નહિ, તેથી લોક હાડ
 હાડ કરે તથા કેટલીવાર તો તેને કડાકાજ કરવા પડે. એવી
 રીતે તેની કરણીનાં કૃણ તેને ભોગવવાં પડ્યાં. આવા વખતે
 પોતાની સરવતીઆઈ જેવી ભાભી તથા આસ્તાઆઈ
 જેવી માતા સાંભરી આવી પોકેપોક મૂકીને રાવા માંડે,
 ત્યારે કોઈના -હૃદયમાં પ્રભુ વસેને કડકે રોટલોનાંએ, તથા
 તેની ભગવતને લેખે સંભાળ લે. નીરાશ્રિતાલયમાં ખીલ્લાં
 રહેનારને તેનો રોગ પ્રસરે નહિ માટે રહેવાની મનાઈ
 થયાથી જેમ કૂતરાં અસ્વરથ જગામાં રહે તેમ એક
 ખુણામાં પડી રહે. તેની દયા આઈ ભાઈને આવે પણ
 ખોટી ચાલની નામના થએલી તેથી તેના ઉપર દયા કરતાં
 ખીકાર વધારે છૂટે, તેથી તેનું માં સરખુંએ જોવાનું
 મન થાય નહિ, માટે કોઈ તેની પાસે આવે નહિ. જેમ
 કૂતરાં બિલાડાં પરાણે પેટ ભરેછે તેમ તેના પેટની અવ-
 સ્થા થાય. આવા રોગમાં તેને વિસ્ફોટકનોં જાટા આભાર

થયો અને શરીર પાકી તેમાં જીવડા પડવા માંડ્યા, તેથી તે વખત તેને પોતાનું ગામ સાંભરું, પણ સાત પેઠીનું નામ જાણીને આવેલી તેથી ત્યાંહાં તે જવાયજ નહિ, માટે પરદેશમાંજ રહેવું પડ્યું અને દવા દારૂં કંઈ પણ થાય નહિ, તેથી રાત દિવસ કૂતરાની પેઠે બરકા પાડે. અન્તે ખોડાં દોરની માફક દુઃખ સહન કરવું પડે. જીવ પડયાની વેદના ઐટલી બધી યજ્ઞ કે તેને રાત દિવસ કંઈપણ ચેન પડે નહિ. કાચુજીવું વિગરે દેશી દવાઓ જોને દવા આવે તે વખતે ચોપડીને માથાભાજ નહિને ધૈર જાય. એમ તેની જુડી હાલત યજ્ઞ તે વખત નીચેનો દોહરો બોલી:—

દોહરો.

સ્વામીની સેવા તજી, કરે જે કુડાં કામ;

અસહ્ય દુઃખને અનુભવી, પીડા પામે આમ.

એવું કહ્યા પછી તેની કાયામાંનો જીવ ગયો. ને તેનું મડદં પડી રહ્યું ત્યારે હાકેમને માલમ પડ્યું ઐટલે તેની લાસને અવલમજલે પહોંચાડવાને હિંદુ ગૃહસ્થોને પૈસા આપવાના કર્યા પણ તે કોઈ આવ્યાજ નહિ; તેથી ઉપાડનાર કોઈપણ મળ્યું નહિ, તેમ જીજી વરણના લોકોએ પણ એ બાઈની લાસ અમારાથી ઉપાડાય નહિ, એમ કહી તેના નામ ઉપર મુવા પછી પણ શીટકાર આપ્યો. બંગીઆ જેમ મૂવેલાં કૂતરાં તાણેછે તેમ તેની લાસને તાણી ગયા, ને બાળવાને બદલે તેને દાટી. એ રીતે દુર્યુણીબાઈની સંસાર મુસાફરી મહા દુઃખપાપે સંપૂર્ણ થઈ.

આ ઉપરથી હાલની જીવાન સ્ત્રીઓ જે મદમાં જીજી જઈ પોતાની મુવાવરયાનું અનિમાન કરી કુર-

સ્તે વરતે છે તેમને ખરેખરો ધડો લેવાનો છે, અને મનમાં શાખવાનું એ છે કે જીવાગ્રી તે દિવાગ્રી ખરેખર છે માટે તેને સાચવવી જોઈએ, કેમકે સંસારનું જીવ-તર “ આર દીવસનું આંદરણું પછી ઘોર અંધારી રાત છે. ” આ સંસારના જે પવિત્ર સુખછે તેનો ઉપભોગ યથાશક્તિ કરવો પણ જેલે દુઃખનું મૂળ છે તેને સુખ-જ માગી ખેસવું એના જેવું નહારું, પરતાવાનું, ને સં-તાપજનક ખીજી એક પણ નથી. આપણી હિંદુઓની રીતિ તથા રૂઢીઓ કેટલીક હાનીકારક છે અને આઈઓની નીતિમાં ખીગાડ કરનારી છે. જેવી કે કેટલીક અખ-ળાઓ જળાશય આગળ ને ખીજે ડેકાણે ખે જણ બે-ગાં થાય તે વખતે લાજ મરત્તદા લગાર પણ ન રાખતાં વાતોના તડાકામાં અસભ્ય અને ખીખત્સ શબ્દો વાપરી ખાળ એશા જેવું કરે છે. તેમનાં એવાં માદાં કૃત્ય તેમની દીકરીઓ અને નાની વહુઓ જોઈને તે પણ તેવું શીખે છે, તે એવું શીખેલાં નહારાં નીકળે તેમાં કંઈજ નવાઈ નથી. આ ઉપરથી ઉઠાડું જણાયછે કે નાનાં ખાળકોને દુર્ગુણ છે તે તથા તેના અર્થ કરીને શીખવવા તેના કરતાં દુર્ગુણો ગેરકાયદા શીખવી પછી અર્થ શીખવાય એ વધારે સારું છે. સ્ત્રીઓને ધર્મ, અર્થ, શાક્ષ અને કામ એમાં અભીરૂઓ થવાને યથાવ્રટીત પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. અને એવું શીક્ષણ અપાય તોજ આ દેશની ઉન્નતિ થાય કેમકે ગમ્મ એટલું સુખ હોય, જોઈએ એટલું જ્ઞાન હોય અને સુખ સંપત્તિ વખાણવા જેવી હોય પણ જે ખીખને સ્તિતકારી કર્મ ન કરે તેનું જીવતર જૂમિને બાર મારવા જેવું છે. તે નીચેના ઇંદ ઉપરથી સમજાશે.

વસંત તિલકા હંદ.

છે ખાન પાન વર્ણો પે'રણુ વસ્ત્ર પૂરાં,
 રેવા. હવેલી કરવા વર્ણી ગાડી ઘોડાં;
 માતા પિતા ભગિની માતુલ મીત્ર સારા,
 પુત્રો સુશીલ સતી સદ્ગુણી પુત્રી ભાર્યા. ૧
 વિદ્યા વિવેક સુખ સંપત્તિ કારભારી,
 ચારે દિયે પ્રસિદ્ધ પૂરણુ નામધારી,
 લક્ષ્મી અપ્પૂટ લખલૂટ કમાણી સારી,
 વાણી સુશીલ પ્રિયવાદની ત્રાણુ ખ્યારી. ૨
 કીર્તિ અયાગ કવિરાજ કરે વધારે,
 સાતા ગણાય મહા મૂલતણુ વિચારે.
 (પણુ) દીઠા નહિ જગતમાં જન હિતકારી,
 એવા જને જનમિને મહિ ભાર મારી. ૩

પ્રકરણ ચોથું.

વહાલીઆ તથા બાલબાઇ જગાદારની આખરની
 અવસ્થા.

વહાલીઆ કોળી તથા બાલબાઇનું કેટલુંક વૃતાંત
 દર્શાવવાનું સંબંધમાં આવી ગયું છે, પણ તેમની આ-
 ખર અવસ્થાનું પરિણામ જાણવા જેવું ધારી નાના છોકર-
 રાને પણ ષોધ મળે એમ મની પ્રગટ કરવામાં આવે છે.

એ વહાલીઆ કોળી રાતની રાતમાં નાઠો તે
 ૨૦ ગાઉ દૂર નાગપુર જીલ્લાનું વિલાસપુર નામનું ગામ
 આવ્યું ત્યાં આવ્યો તે વખત બહુજ યાકી ગમ્પેલા
 ને ભુખ્યો તરશ્યો તેથી એક ડગલું પણ ચાલી સકાઈ

નહિ; માટે એક ધર્મશાળામાં સુકામ કર્યો, તોપણ
 મનમાં તો એટલી બધી ધારતી કે હમણાં કોઈ આવીને
 પકડશે તો પછી આપદામાં પડીશું. એવા વિચારથી તે
 છેકજ ગજરાએલો ગજરાએલો આમ તેમ જોતો હતો.
 વેગજેથી કોઈ સવાર આવતો દેખે કે એને એવું લાગે
 કે મને પકડવા આવે છે, એમ તેના જીવને એન ન
 પડવાથી ત્યાંહાંથી લગાર વિચાર લઈને નીકળ્યો તે બા-
 વરાળી પેઠે આડું અવગું જોતો ધીમ ધીમ ચાલે છે,
 એવામાં એક સરકારી સિપાઈ જતો હતો, તેણે એને
 ખેંચાડ્યો એરે જોઈને પૂછ્યું કે, અમે ગમાર કીધર
 જતા હૈ? એ સાંભળી ખીકથી તેને લાગ્યું કે ભોગ મળ્યા,
 હવે પકડાઈ ગયા તેથી કાલાવાલા કરી છુટાય તો સાર,
 માટે સિપાઈની પસે આવી પગે લાગી કહ્યું કે જમા-
 દાર છાબ મારી ભૂલ થમ તે માફ કરો. એવીરીતે એક
 નાગર બ્રાહ્મણની પેઠે પોતાની ભૂલ પૂછ્યા વગરજ ક-
 હેવા લાગ્યો કે હું એ બાઈડીને નથી લાચો, તેજ મા-
 રી સાથે પોતાની મગે નાચી આવી છે. એ સાં-
 ભળીને મીઆં સાહેબ તો ખુશ ખુશ થઈ ગયા, કે ઠીક
 શીકાર હાથ લાગ્યો. યુનેહગાર પકડાયો માટે એને પકડી
 જઈયું તો પગાર વધશે ને ખીલસ મળશે. ખુદાએ ઠીક
 ધસકું ભેજ. એ વહાલીઆને તે સિપાઈ પાસેની ચોકી
 માં લઈ ગયો, ત્યાંહાં પણ જમાદારના આંગળ તેણે
 જેવું બન્યું હતું તેવું કહ્યું, તેથી પોલીસ જમાદારે એ-
 ની કબુલાત એક ખીજ વર્ગના માજીસ્ટ્રેટ પાસે લેવરાથી
 તેમાં લખાવ્યું કે મેં વિદ્યાતત્વરામ બારીદરને ત્યા
 મોકરી કરી છે પણ તેની ખેરી સાથે આડો વ્યવહાર

ह्वावने लीचे धडेलुं गांठुं अने रेकड लक्ष ना-
 शीने आ तरक आवतो हतो पणु ररतामां योशेअमे
 सर्वस्व लक्ष लीधुं अने अमने भार्यां तथी अजिता
 हतां तेवांज रह्यां. अेक गाममां दूगडांलतां मण्यां तेतुं
 नाम याद नथी. त्यां आलुमाधं जभादारै अमने पकडयां
 त्यांधी नासतो नासतो आवतो हतो ने कयां जळं त
 सूलतुं नहतुं अेरलाभां मलेकअ अे पकडी मने थालुमां
 आणुथो, त्यांधी जभादार तभायी पासे लाव्या. आ आण-
 तगीतजनीज करवानो आ त.लुकाभां हुकम हतो, माटे आ
 वनाशीआनी पकी कशुलात आव्याथी आलुमाधं जभा-
 दारनुं जे पडेलो वर्गना मालुअेठ पासे काम आली गथुं
 हतुं तेना तरक चाकड्यो. जेन हंटेरे तेने येसन कोर्टमां
 कभिट कर्वां तथी तेने आलुमाधं जभादारनी सा-
 येज दथ वर्ष देशनीकालनी सज्ज यथं तथी आलुमाधं
 जभादार अने वहालीअो अे अंनेने काजे पालुअे
 अदाव्या. त्यांहां पडेल्या पणु ते ठेकांजि तेमने येन न
 पडथुं तथी नाशी जवाना मनसुपाथी हभेशां कोधं परदेशी
 वहाणुनो लाग जेता हता. अेवाभां अेक वहाणु तेमनी
 नलुक यधने जतुं हतुं तेना टंडेलनी जहुज आसना-
 वासना करी, तथी तेजि तेमने पोताना वहाणुमां लीधा.
 वहाणु हाथ लागुं तथी जेजे तो अुशअुश यधं गया पणु
 तेमनी अुशी इकत अेकअे दिवसज रही; अेलामां समुद्रमां
 भारे तोडानं ययाथी ते वहाणु आःथुं अने थोडीवारमां
 तणीअे जेहुं तथी जलाशीअो तो मळवामां जेशीने नाशी
 गया, पणु आ जे जणुने अेक वहाणुनुं पाठीठे हाथ
 आःथुं ते वडे तेअो अेक उजड जेठना किनारा आगण

આવ્યા, ત્યાહાં કોઈ પ્રાણીમાત્ર મજે નહિ એવા ઉજડ
ખેટમાં કંઈ વનસ્પતિ અને પાણી પણ નહતું. એવી સ્થી-
તિમાં આવ્યાથી નીચેની કવિતા પ્રમાણે બાહ્યબાધ જ-
માદાર પરતાવો કરવા લાગ્યો.

આમર છંદ.

ગામ કામ નામનું નિશાન કાંઈ ના રહ્યું,
બાહ્યબાધ નામ તે કુસંગપૂરમાં વહ્યું.
દીલને દુખાવનારિ મોહ કેઈ આપિ છે,
હંદગી જીવાનિ એમ વ્યર્થ બાધ નાપિ છે. ૧
દૂષ્ટ કર્મ આદરી દગો કરી દુખી બન્યો,
પાપ પુન્ય પ્રેરણા થકી કુકર્મને બણ્યો.
બાદિઓજ આડતો પડ્યોજ નર્ક આગમાં,
મારૂં મારૂં માનિને કશ્યોજ કાળ જાળમાં. ૨

એ પ્રમાણે શીબાઈ શીબાઈને મહું પામ્યા. અને
તેમતાં મુકદાં, ગીધ, ગરધન જેવાં પક્ષીઓએ ફેલી
બાધાં. એ રીતે દુર્ગુણી બાઈના સંબંધના એ જ દુર્ગુણી
પુરુષોની આપ્તર દશા થઈ.

—:૦૦:—

પ્રકાશુર પ મું.

વિદ્યાતત્ત્વરામ તથા તેની અર્ધાંગના વિદ્વાન સદ્ગુણી
બાઈનું જીવનચરિત્ર.

હવે પેલા વિદ્યાતત્ત્વરામ આરોધર તરફ નીધા ક-
રીએ. તે વિદ્યાતત્ત્વરામની સધળી હકીકત પહેલાં દુર્ગુણી
બાઈના સંબંધની આવી ગઈ છે. પણ તેની વિ-
શેષ હકીકત નીચે પ્રમાણે છે:—તે બાઈ નીકળી

ગયા પછીથી એને માલૂમ પડ્યું કે તે એને આકર વ-
 હાલીએા ધરેણું ગાંડુ લઈ નાશી ગયાં છે, તથા સાથે રે-
 કડ પણ છે તેની ઝાળ કરવામાં તેણે બાકી રાખી નહિ,
 પણ તેમને ગએ ઘણા દિવસ થયા તેથી તજનીજ કરી
 તોપણ જડયાં નહિ, એને પોતાની આખરની કુળેતી થઈ
 તેથી તેને કોઈમણ પ્રકારે એન પડે નહિ, તેમ ધંધામાં
 પણ તેનું મન લાગે નહિ. ઘેરેઘેર એને શરીએ શરીએ
 લોકો વાતો કરે કે બારીદરની બાઈડી કોળીને લઈને
 નાશી ગઈ એ મહા ગજબ થયો. એ વાત જાઝા જાઝા
 લોકો સહિત સર્વને કાને ગઈ એવું જ્યારે વિધાતત્વ-
 રામને જણાયું ત્યારે એને મનમાં બહુજ લાજ લાગવાં
 માંડીં પણ કરે કેમ, લોકોને આંગળી કરવાનું થયું,
 એ મહા ગજબ થયો, એવા તરંગો મનમાં ઠસવા લાગ્યા
 તેથી તેને ધંધા ઉપર ચિત્ત લાગે નહિ, એને તે પણ
 એછા થવા લાગ્યો. એવી રીતે તેને સંસાર ઉપરથી વૈરાગ્ય
 આવવા લાગ્યો, તોપણ બહુ ભણેલો ને નાનપણથી દુઃ-
 ખ વેરું તેથી ધીરજનો ગુણ તેનામાં પાકો રહેલો હતો
 માટે “ ઉતાવળા સો બહાવરા ને ધીરા સો ગંભીર ” એ
 કહેવત તે વારંવાર સંભારે અને મનને ધારણુ રહેવા વારતે
 તે મન સાથે વિચારે કે આવા વખતમાંજ ધીરજ રા-
 ખવાની ઘણી જરૂર છે તથા આવા વખતમાંજ ઇષ્ટમિ-
 ત્રની પરીક્ષા થાય છે, અને તેવા અંતઃ કરણની શુદ્ધતા-
 વાળા વાત કહેવા લાયક મિત્રની સલાહ લેવી અને તેની
 પાસે રહી દિવસ નિર્ગમન થાય તોજ થવી ચિંતા મટે.
 એ વખતે તેનો આનંદવૃત્ત નામનો પરમપવિત્ર મિત્ર
 જે કામ્યનપૂરીતા રાજનો મુખ્ય કારભારી હતો તે પો-

તાના રાજકીય કામસાં રૂંબઈમાં આવ્યો હતો. તેને
 સવે વર્તમાન જાણવાથી તે દીલગીર થયો અને પોતાના
 ઈષ્ટ મિત્રને મળવાસારે ઘણી આતુરતાથી આવ્યો. એ
 જણ મળી બેઠયા અને આગતા રવાગતા થયા પછી વિ-
 દ્યાતત્વરાત્રે સઘળી વાત તેને કહી તે ઉપરથી તેના મનનું
 શાન્તવન કરવા ઘણીઘણી પ્રકારે વિનયીને કહ્યું. એણે જાણવું
 કે આ જગતમાં જન્મ્યા ત્યારથી તે મૃત્યુ પર્યંત કોઈનું
 પણ ગાડુ સૂતર ચાલેલું નથી, ચાલતું નથી ને ચાલવાનું
 નથી. કોઈને કંઈ દુઃખ તો કોઈને કંઈ કોઈને કંઈ અ-
 ક્ષોભ તો કોઈને કંઈ પણ આવી પડ્યા વગર રહેતું નથી,
 એમ સુખ દુઃખની ઘટમાળ ચાલીજ જાય છે. તમે
 ઇંગ્રેજી સંસ્કૃત તથા બાબાનાં પણ પુસ્તકો વાંચ્યાં છે તેમાં
 આ સંબંધીના ઘણાજ દાખલા આપના વાંચવામાં આયા
 હશે તેની આ અનુભવ કરી જોવાની તક હાથમાં આવી છે.
 સારામાં સારા ને ધાર્મિકમાં ધાર્મિક પુરૂષોને માથે
 મોટાં સંકટો આવ્યા છતાં પણ તેમણે પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ
 પૂરેપૂરું બજાવી કતેહ મેળવી છે, એવું તમે જાણ્યા છતાં
 તમારા જેવા વિદ્વાનના મનમાં એને એ વાત રાત્રિ દિવસ
 ઘોળાયા કરે એ ઘણી નવાઈ જેવી વાત છે, કેમકે મારો
 એક મિત્ર ધરણીધર નામે કાસીની યાત્રા કરીને હાલમાંજ
 આવેલો છે તેણે મને કહ્યું હતું કે કાસીપૂરીમાં ભવા-
 નીનંદ કરીને એક મહામહોપાધ્યાય પદ ધારણ કરનારો
 સમર્થ વિદ્વાન છે. તેમને પર્યથશંકર કરીને એક છોકરો
 છે તેને બાણાવવાને વાસ્તે પંડિતજીએ ઘણાજ શ્રમ લીધો
 પણ તેમાં તેમનું કંઈજ વળ્યું નહિ. જેમ જેમ તેને બ-
 ણાવવાને પ્રયત્ન કરી બાધ કરે, તેમ તેમ તેને ઘણુંજ ગાડું

લાગતું જ્ય ને શીઝે નહિ. ઘરમાંથી ઝે નાશી જ્ય ને પંડિતજીને ઝેટલી આપદા પાડે કે કંઈ બાકી રહે નહિ. પોતે છ શાસ્ત્રવેતા કહેવરાવે, દેશ વિદેશના પંડિતોની સભામાં પહેલા નંબરનું માન્ય ઝેમને મજે ઝેવા તે સર્વ પંડિતોની શંકા દૂર કરનારા હતા, તથા જેને તકરાર હોય તે પંડિતજીના કહેવાથી સમજી જ્ય ઝેવા મહા સમર્થ હતા. છોકરાને કેળવવાના જે જે ઉપાય કર્યા તે નિર્ધર્યક નીવડ્યા. છોકરાની ખીજી સંસારી બાબતમાં જુદિ ચાલતી તથા બાઈડીઓ આગળ ગપાટા મારે પણ બલુવામાં તો ગદ્ગદીનો શાલીગ્રામજી રહ્યો હતો. ઝેમ કરતાં છોકરાને પુરેપુરાં પચાસ વર્ષે યયાં અને સંસાર વ્યવહાર અલાવવા લાગ્યો. ઝેટલી માઠી ઉમર થઈ તોપણ તેને પોતાના સ્વાર્થનું બાન નહિ અને વિદ્યા ઉપરે પણ લક્ષ નહિ, ત્યારે પંડિતજીના મનમાં નક્કી થયું કે ઝે બલુવાનોજ નથી અને ઝેનું ઘર સૂત્ર નગવું મહા મુશ્કેલ છે પણ ઝેમાં મારે ઉપાય નથી, જે થયે તે વેઠયે, ઝેમ નક્કી કરી નિશ્ચિત રહ્યો. આપણા હિંદુ રીવાજ પ્રમાણે કોઈ ઘેર આવે તો પ્રથમ છોકરાં છૈયાંની અખર પૂજે પછી તે બહેલાં છે કે કેવાં છે તે પૂજે. તે પ્રમાણે કોઈપણ પંડિત દેશાવરથી આવી સંસ્કૃત ભાષામાં પૂજે ત્યારે તેને પંડિતજી સાફ કહે કે ઝેને કંઈજ આવડતું નથી પણ સંસારનું કામ ઠીક જાણે છે. ન્યાત જાતની વાતમાં પડેલો છે અને બૈરાં પાસે વેશી અજ્ઞાનતાની વાતો કરેછે; તેથી ઝે કંઈજ બલુવાનો નથી ઝેમ સ્પષ્ટ કહે પણ જીવ બાજે નહિ, માટે તમારે પણ કોઈ પૂજે તો સ્પષ્ટ કહેવું પણ જીવ બાજવો નહિ. ઝે નાશી ગઝેલી બાઈડીની વાત છોડી દેશો તોજ સુખી થશો.

મને પક્ષી ખબર છે કે તમે ઇંગ્લેન્ડ ધણાં પુસ્તકો વાંચેલાં
 છે તેમાં પણ બોધ રૂપ ધણાં વચ્ચેનાં વાંચવામાં આવ્યાં
 હશે તથા વર્તમાન પત્ર તો તમે રોજ વાંચો છો, તેમાં
 પણ છેલ્લે કાંઈ આખ્યાના ધણાં મુદ્રદમાં વાંચવામાં આવ્યા
 હશે. માઠા લોડ સરખાને ત્યાં એવું બનેલું છે, બને છે
 અને બનશે, તો તમે શા હિસાબમાં છો? ઇતિહાસ ઉપરથી
 જણાય છે કે માઠા રાજાઓની સ્ત્રીઓ પણ એવી અરાબ ની-
 કોલી હતી જુઓ ભર્તૃહરી રાજાના ઇતિહાસમાં વૈરાગ્ય આવે
 એવી વાત છે, તેવા રાજાઓએ પોતાના આત્માના રક્ષણને
 માટે અકસોસ ન કર્યો તો તમને શું કહેવું! આ વાત વિદ્યા-
 તત્વરામને સારી પેઠે સમજાવી તેના મનનું સમાધાન કર્યું
 અને જે વિચાર ધોળાયા કરતા હતા તે તેના મનમાંથી કાઢી
 નાંખાવ્યા તેથી તેનું દુઃખ દિવસે દિવસે ઓછું થતું ગયું.
 દિવસ લેમ લેમ જતા ગયા તેમ તેમ તથા હિંદુ શીલોસોશી
 (તત્વજ્ઞાન) વાંચવાનો તેને મહાવરો હતો તેથી તેનું ચિત્ત
 દિવસે દિવસે દ્રઢતાથી ડેકાણે આવતું ગયું. પોતાનો ધંધો
 પાછો ધમધોકારે ચલાવવા લાગ્યો એટલુંજ નહિ પણ જે
 વિદ્યાતત્વરામ સંસાર મિથ્યા છે, તેમાં ફરીને ન પડવું
 એવો નિશ્ચય કર્યો હતો, તેનાજ વિચાર બદલાવા લાગ્યા,
 અને નવો સંસાર માંડવાની ઇચ્છા હતીપણ યદ્ય. પહેલી-
 વારના પરજીતરમાં માળાપે જ્ઞેયાવિના લગ્ન કરેલું હતું
 તેથીજ પરિશુભ વિપરીત આવ્યું, માટે આ વખત સો
 ગઈજી ગાળીને કામ કરવું એવા ઇરાદાથી કુંબ્યાની શોધ
 કરવાનું પોતાના લાગતા વળગતાને કહ્યું, તથા પોતાના ઇદ
 મિત્રને પૂછી તેમના અભિપ્રાયથી લગ્ન કરવાનું મન સાધે
 નક્કી કર્યું. તેના એક મિત્રે કહ્યું કે તમે એ કામ લાગતા

વળગતાને સોંપેલું છે એ અરૂં પણ એવી રીતે કામ સોંપ-
વાથી અવળાનું સવળું ને સવળાનું અવળું થઈ જાય છે
માટે અરૂં બરોસો આવ્યા સિવાય તથા તે માણસને જે
કામ સોંપીએ છીએ તે બરોબર બજાવશે એ જાણ્યા સિવાય
બરોસો રાખવો એ મિથ્યા છે. વળી જે કામ નેનાથી
થાય, જેની ખુદ્દિ જે કામમાં પહોંચી શકતી હોય, તેનેજ
તે કામ સોંપવું એજ ડહાપણુ બરેલું છે અને એમ ન
કરે તેના કામનું પરિણામ ઉધડ જ્ઞેશીના જેવું થાય.
વિદ્યાતત્વરામ પૂછે છે તેથી રીતે તેનો મિત્ર ત્રીએ પ્ર-
માણે વાર્તા કહે છે.

ઉધડજ્ઞેશીની વાર્તા.

અગાઉ ઈંડર સંસ્થાનમાં બવિષ્યપૂર કરીને એક
ચાટા કસબો હતો ત્યાં એક માહા સમર્થ અગમ નિગમ
કહેનારો ઉધડ નામે જ્ઞેશી રહેતો હતો. તે પોતાનું જ્ઞે-
તિષિનું કામ એવું તો સરસ કરતો હતો કે ગામ પરગા-
મના લોકો તેની નામના સાંભળી વર્ષ કુળ, જન્મોત્તરી
અને પ્રમોતરી વગેરે કરાવવાને આવતા હતા. એવી રીતે
બવિષ્યના લેખા લખેલા તેમાંથી સેંકડે પચાસ જણનું અરૂં
પડવું તો તે તેમને પરમશરના ઊપનામથી બોલવતા
હતા અને કેટલાક જેનું જાડું પડવું તે મસ્કરીમાં પરમ-
શર જ્ઞેશી કહેતા હતા. એ જ્ઞેશી મહારાજ ટીપણાં, જ-
ન્મોતરી, વર્ષકુળ અને સારો ઇત્યાદિ પોતાને હાથેજ લ-
ખતા હતા. એક દિવસ વૈશાક શુક્ર પાંચમ ને બોમવારે
જ્ઞેશી મહારાજ પોતાની ઓશરીમાં જન્મોતરી લખે છે,
તેવામાં એક સાંઠ (વૃષમ) તાપથી આકુળ વ્યાકુળ

થએલો હાંકતો હાંકતો જ્ઞેશીની અડાળીની સામે લી-
 ખડાનું ઝાડ હતું તેની છાયા નીચે થંડક જાણી બેઠો ને
 ઉંઘતો હતો. તેની રૂપાળી આકૃતિ તથા ગોળમટોળ
 શીંગડાં જ્ઞેષ્ઠ જ્ઞેશીની નજર તે તરફ ગઈ, તેથી તેના
 શરીરને પગથી તે માથા સુધી નિહાળીને જ્ઞેવા લાગ્યો
 અને ગોળ શીંગડાં ઉપર નિરીક્ષા કરતાં તે તેને ખદ્દ-
 જ મનોરંજક લાગ્યાં અને મન સાથે કહેવા લાગ્યો કે
 આ વૃષભની તારીફ જે કરીએ તે ઝાઢી છે, એનાં
 શીંગડાંથી તે અવધી છે, આવાં ગોળ કુંડાળાં જેવાં
 શીંગડાં કોઈપણ જનાવરનાં આજ્ઞસુધી મં જ્ઞેયાં નથી.
 પરમેશ્વરે એ કરવામાં કંઈ પણ કયાશ રાખી નથી. જ્ઞે
 એ શીંગડાંમાં મારું શરીર આવી રહેતું હોય તો મારે
 લેએ એના શીંગડાંમાં બાકીજ રહી નથી. એવા વિચારમાં
 ને વિચારમાં જ્ઞેષ્ઠને ઉનાળાના દિવસ તેથી નિદ્રા આવી
 માટે વામ કુક્ષી કરી સૂતા, એટલે સાંઠ સાંઠને ઠેકાણે
 ગયો. જ્ઞેષ્ઠીએ ઉડી પાછા પોતાનો નિત્ય નિયમ પ્રમાણે
 ઉદ્દમ કરવા માંડ્યો. એવી રીતે રાજ તે આપ્તલો
 આવે ને જ્ઞેશીની નજર તે ઉપર જાય. એમ કરતાં ચો-
 માસાના દિવસ આવ્યા તેથી આપ્તલો જ્ઞેવામાં આવ્યો
 નહિ અને જ્ઞેશી પોતાના ધંધામાં ગુંથાયા. આસો શુદ્ધ
 પૂર્ણિમા આવી તે વખત જ્ઞેશી કારતક શુક્ર ૧ એટલે
 બેસતા વર્ષને માટે વર્ષના બાવ વિગેરે કહેવા સારૂ સારો
 લખવા નાની પંડી ને ઠીંચણની ઉપર જાય એવી નાની-
 શી પોતડી પહેરી સખજી બખજી પીને બેઠા છે કે પેલા સાંઠ
 તેની તેજ જગાએ આવી બેઠો. જ્ઞેષ્ઠો સારો લખી રહ્યા
 પછી લગાર આજસ મરડીને સુવાની રાહ જીવે છે કે

તેમની નજર પેલા આપ્પલા તરફ ગઈ ને તેનાં શીંગડાં
 જ્યાં એટલે એમાં પોતાનું શરીર આવે છે કે નહિ એ
 અજમાવી જોવાનું મન થયું, તેથી નક્કી કરાવ કર્યો કે હવે
 એ જલદીથી અજમાવી જોવાય તો સારું કેમકે એ વાતનો
 વિચાર કરતાં કરતાં જ માસ વહી ગયા પણ એ વિચાર
 હજી સુખી અજમાવી જોયો નહિ એ ઠીક કંઈ નથી, માટે
 આજ તો હર હર મહાદેવ કરીને એ કામ અજમાવી
 જોવું કે પછી એ વાતનું નામજ લેવું મટે, એમ ધારીને
 પોતડી ફરીથી મજબૂત પહેરી ઉઘાડે માથે ઉઠ્યા અને
 જોવા હતા તેવાજ વેષે આપ્પલાના શીંગડાંમાં પોતાનું માથું
 ઘાસું કે થોડી ઉંઘમાંથી સાંઠ તરતજ ઉઠ્યો. એમાસાનું
 લીલું માસ આઈ મસ્ત થએલો ને વળી આંડેલો તેથી
 તેના જોરનું તો ખૂંચવુંજ શું? અગાઉ ઉનાળામાં તેલગાર
 નરમ દેખાતો હતો પણ આ વખતે તો તેનામાં બળ ને
 જીસ્સો બન્ને વધારે હતાં, તેથી જોષીને ઉપાડીને તે દોડવા
 લાગ્યો, એટલે જોષી મહારાજના તો હોશને ડોચ ઉડી
 ગયા કે હવે આપ્પર મરવાનું આવ્યું જોષીને લખને સાંઠ
 નાસે છે તેથી લોહોમાં નાસા નાસ થવા લાગી, અને
 આપ્પા ગામમાં વાતો ચાલી રહી કે જોષીઆવા સાંઠના
 શીંગડામાં ભરાયા છે તે નીકળતા નથી ને સાંઠ કાઢવા
 દેતો નથી માટે જો જલદીથી ડોષ વારે નહિ ધાય તો
 જોષીના મડદાને પણ કાઢતાં મુસ્કેલ યર્ષ પડશે ડેટલાક મદદ
 કરવા, કેટલાક જોવા, એમ ઠોળે ઠોળાં દોડવા લાગ્યાં તેમ
 તેમ સાંઠ વધારે નાસા નાસ કરે. એવી રીતે આપ્પા ક-
 ર્ણામાં હોહાકાર થઈ રહ્યો પણ સાંઠને કેવી રીતે પકડવો
 તેની ડોષને સમજ પડે નહિ. છેવટે દરખારને ખપ્પર થઈ

તથી તેમણે આરખ ને મકરાણી માકલ્યા પણ તે બિચારા
 લશ્કરની સામા વઢે પણ આ સાંઠને શી રીતે બાલે. આખર
 ખે ત્રણુ રખારી આવ્યા તેમણે તેને આંતરી દોરડાં નાંખી
 સાંઠને આરતે આસ્તે નરમ પાડી જોષી મહારાજને પરાણે
 પરાણે કાઢ્યા. તે વખત તેમના પોતીઆનું પણ ડોકાણું મજે
 નહિ. શરીર છોલાઈને લોહી લુહાણુ યઈ ગયેકું, તથી તેમને
 પોતડી પેરાવી બંડી કાઢી નાંખી ને વૈદને બોલાવી ઓસડ
 વેસડ કરવા માંડ્યાં તથી બે ત્રણુ મહિને પરમશ્વરની
 કૃપાથી લગાર સાઈં થયું, તોપણુ આટલામાંથી તો હૃદયજ
 નહિ. જોષી માંદા થયાની વાત જાણી દેશપરદેશથી ઓ-
 જખીતાં બાબસ્તાં જોષા આવે ને તે તેમની ખખર પૂછે
 અને તે જ્યારે વાત જાણે કે જોષી આખલાના શીંગડાંમાં
 પોતાની મજે બરાયા ત્યારે તેમને ઠપકોદે, કે જાઓ જાઓ
 મહારાજ આવા જાણે ત્રા યઈને કંઈપણુ વિચાર કર્યો નહિ?
 અને વિના કારણે આવું દુઃખ વરોરી લીધું? ત્યારે જોષી
 ઉત્તર આપે કે તમારો જોષી કંઈએ બાબતમાં ભૂલે એવો
 નથી એનો વિચાર છ મહિનાથી કરતો હતો અને આ જે કૃણ
 છે તે મારા છ મહિનાના વિચારનું છે. આ કૃત્ય પશ્ચિમ
 બુદ્ધિવાળા બ્રાહ્મણ જેવું નથી પણ વાણીઆની પેઠે અગમ
 બુદ્ધિ રાખેલી તેનું કૃણ છે. એ સાંભજે એટલે લોક એ-
 મની અકકલની અટકળ કરી નિરાશ થાય. એ રીતે છ
 મહિના રીખી જોષી નવે અવતાર આવ્યા. આ વાર્તાનું
 તાત્પર્ય એ કે વિવેક બુદ્ધિનો રૂઠો ઉપયોગ કરવો. આવા
 વિચારવાળાને પૂછી તેવાના અભિપ્રાયથી કામ કરવું એ
 ઠીક નથી. અકકલ ખર્ચનારા, વિચારવાળા અને બવિધ્ય
 કાળમાં ખરું જાદું થયે તે સમજાયકે તેવાની સંમતિથી

યાય તેજ વધારે સાઈ છે, પણ “ધણીને ઠાંકણીમાં સુળે તેવું પાડોશીને આરશીમાં પણ સુળે નહિ.”

આ વાર્તા સાંબળીને ખારીદર સાહેબ દિંગ યદ ગયા ને વિચારમાં પડ્યા પછી નકો ક્યું કે કન્યાને પોતેજ તપાસવી ત્યાર પછી વેતીસાળ કરવું એ શિ-
ખામણુ ઘણાજ માન્ય સાથે સ્વીકારી.

કન્યાનો શોધ કરવાના પ્રયત્નમાં ઘણાં ઘણાં વિદ્ધ આવી નડ્યાં. તેમાં જાટામાં જાટું વિદ્ધ તો તેની પહેલી વારની સ્ત્રી જતી રહેલી એ હતું. તેની મરદાની વિષે જના-
નીનો વહેમ આવવા લાગ્યો, ને સારા માણસોને અનુમાન કરવાનું આ એક કારણ મળ્યું તેમાં થોડા દિવસ તેને વૈરાગ્ય આવેલે. તેણે ઉમરે કર્યો. જાતે ખારીદરની પદવીવાળા ખ-
રા પણ કુલ હલકુ તેથી કન્યાને કંઈ પત્તો લાગે નહિ. એવા-
માં નવીન પૂરના મધ્યમાનંદ પંડખાની દીકરીની બાળ મળી. તે પંડયો કુળ પદ્મમાં ખારીદરથી લગાર ચઢીઆતો હતો તથા જાતે સુશીલ અને સદ્યુણી સંપૂર્ણ હતો તથા ગામની મહેતાગીરીની હલકી નોકરી કરી પોતાનું યુજ્જરાન ચલાવતો હતો. ઘરમાં ખાઈડી પણ તેના જેવીજ સદ્યુણી ને વિ-
વેકા હતી. એ બંને સ્ત્રી પુરુષને એક દીકરાને એકજ દીકરી એમ બે છોકરાં હતાં. દીકરીની ઉમર ૧૧ વર્ષની હતી તે બુદ્ધિમાન ને નીતિ જ્ઞાનમાં ખડુજ કુશળ હતી. તેની નવીનપૂરની કન્યાશાળાની સ્ત્રી શિક્ષકની મારફત બાળ કઠાવી તથા એક બે વાર પોતાના ધંધાના કામ પ્રસંગે ત્યાં જવું થતાં કન્યાશાળાના ધંધામના જ-
ળાવડામાં આમંત્રણ થયાથી તેજ છોડી હોંશીઆર જ્ઞેવામાં આવી તેની સાથે વિવાહ થાય તો ઠીક એમ

મનમાં લાગ્યું તેથી તેની સાથે વિવાહ થવાની પેરવી ચ-
 લાવી. જેમ દૂધનો દાઝેલો છાશને પણ કુંકી કુંકીને પી-
 ંએ તેવી રીતે આ વખત તજવીજ કરવામાં બાકી રા-
 ખી નહિ. કન્યાનાં માબાપ નરમ, સુગીઝ ને ધર્મશીળ
 સ્વભાવનાં જણાયાથી એ એકઠું ક્યારે બેસે તેની આ-
 ઘુરતા થવા લાગી. તેમ સામી તરફથી બારીદરને દીકરી
 આપવા વારતે તેનાં માબાપનો પણ તેવોજ વિચાર થ-
 યો. તે બેઉ એવાં બલાં ને ઈશ્વર બક્ત હતાં કે પોતાનાં
 છોકરાં સુખી થાય માટે તેમને દુઃખ વેઠીને પણ વિ-
 દ્વાબ્યાસ કરાવતાં હતાં. છોકરાનો અભ્યાસ ગૂજરાતી
 માબામાં ધણી ખરો પૂરો થવા આવ્યો હતો, ને દી-
 કરીનો અભ્યાસ પાંચમા ધોરણ સુધીનો હતો. તેમ-
 ના મનમાં એવી ઉમદ હતી કે જે પ્રસંગ મળે તો છો-
 કરાની બુદ્ધિ ઉત્તમ છે માટે ઉચ્ચ પ્રકારની કેળવણી
 આપી, કે જેથી પોતાની જીંદગી સારી રીતે ચુલરે,
 પરંતુ પાસે એટલો પૈસો નહિ કે માઠી મંત્રેજી નિશાળની
 અને કોલેજની એપડીઓ સરખીએ લેઈ શકે. માઠી
 શાળાની શી બરવાનાજ સાંસા હતા તો કોલેજનું તો અને
 જ કેમ? પેલા બારીદર તરફથી પ્રયત્ન જાગી હતો અને
 એમને પણ બંધ બેસતી વાત આવી તેથી ધણીધણીઆણી
 વિચાર કરવા લાગ્યાં, કે આ લાગ બેસે તો છોડી સુખમાં
 પડે અને છોકરાથી પણ સારી કેળવણી લેઈ શકાય
 બલકે સંપૂર્ણ અભ્યાસ થવાને હરકત પડે નહિ એટલુંજ
 નહિ, પણ છોકરો અભ્યાસ કર્યા પછી પણ લાગવગથી
 સારે ઠેકાણે પડી જાય તેથી આપણું ઘડપણ સુખ શાંતિથી
 ચુલરે, માટે જેની મારફત તે કન્યાની ખખર કઢાવી હતી

તેની મારફતે ખારીદરને કહાવવાનો વિચાર કરે છે, એટલામાં સ્ત્રી પુરૂષના મનમાં વિચાર આવ્યો કે જો એ ખારીદર માગસમાં ન હોય તો છોકરીને દીવો લઈને કૂવામાં નાંખી અને આપણે પડયાં એમ થાય. ગમે એવો આપણો સ્વાર્થ સુધરવાનો હોય પણ દીકરીનો જન્મ-મારો એળે જાય એમ કરવું નહિ. એટલામાં તેમને સૌમ્ય ધુકિત સુછ આવી તે એકે જો વર એવો હોત તો પુનરપિ લગ્ન કરવા તૈયાર થાત નહિ, કેમકે એ વિદ્વાન ને ધર્મશીલ પુરૂષ છે તેથી જો વાત ચાલે છે તે બેલાથક જોઈ છે. આ દુનિયામાં માણસો પોતાનો સ્વાર્થ ન સરે ત્યારે ગમે એવાં જોતાનાં મેલે છે. ધણી ધણીઆણીનો નિશ્ચય થયો કે અચીત ત્યાંજ વિવાહ કરવો માટે કહાવી માકલ્યું કે અમારે ત્યાં કન્યા રત્ન છે તેનું દાન તમારા જેવા સુપાત્રનેજ કરવાની મરજી છે, માટે જો તમારી ખુશી હોય તો કહાવી માકલો કે સારો દિવસ જોઈ વાગુદાનસંસ્કાર કરવા આવીએ.

તેની સાથે અમે તમારી પાસે પ્રાર્થના કરીને કહીએ છીએ કે અમે ગરીબ માણસ નિરાધાર છીએ, અમારી પાસે ધન દોલત કે વાડી વજીરો કંઈજ નથી એટલુંજ નહિ પણ અમારો સંસાર વ્યવહાર પરાકાષ્ટએ ચલાવીએ છીએ, તેથી નાતના રિવાજ પ્રમાણે પહેર-મણીમાં કંકુને કન્યા છે, અને થોડાઘણા સભ્ય ગૃહસ્થ જનમાં આવશે તેની સરભરા અમારા મજા પ્રમાણે યથાસ્થિત કરીશું. સ્થિતિ પરત્વે જોતાં તમે ગૃસ્થહો અને અમે જો છીએ તે તમે જાણો છો. તમારે ત્યાં સાહેબી છે અને કૂળપક્ષે અમારે જેવાજહો એટલે એનું તો કથું કહેવાનુંજ નથી. અમારા

કરતાં કદાપિ ઉતરતે ડોકાણે જી અમે વિવાહ કરીએ તો-
 પણ તેમને અમારા માયાના મુગટન માનીએ ને ગણીએ,
 તથા અમે તેનાથી હજાર દરજ્જે નીચા છીએ. કન્યા દા-
 નમાં અમારા ગળ માફક ફૂલ નહિ ને ફૂલની પાંખડી
 આપીશું પણ “નાક ઉપર માખી બેસવા દેઈશું નહિ”
 માટે તમારી મરણ સી છે તેનો સવિસ્તર પત્ર આ
 માણસની સાથે લખી મોકલજો. એ બાઈ તમારા પરા
 સ્નેહી છે એમ તેમની વર્તણૂક ઉપરથી અમને જણાયું
 છે; તેઓ સારા માણસ છે એમ તેમની રીતબાત, વાત
 શીત ને અમારા ગામના રહીશ છે તેથી જણીએ છીએ.
 અમારા પણ એ બરોંસાનાજ માણસ અમે અંતઃકરણથી
 સમજીએ છીએ. આની રીતનું કહેણ આંખું તેથી વિદ્વાત-
 ત્વરામને નિરાંત વળી પછી તેમણે તેમનાં માખાપને
 અમનગર પત્ર લખી જણાવ્યું તો તે પણ અત્યંત ખુશી
 થયાં, ત્યાર પછી નવીનપૂર કહેણ સ્ત્રીકારવાનો પત્ર લખ્યો
 તે ત્યાં આંખો ત્યારે કન્યાનો ખાપ ને મા ખુશી થયાં.
 અને માના મતમાં ધણી આનંદ થયો ને મન સાથે કહેવા
 લાગ્યાં કે આવું ડોકાણું આપણી આખી નાતમાં નથી
 કેમકે આતો સોનું ને સુગંધ ખેલ છે, માટે આપણે જ-
 ગત નિયંતા પ્રભુનો મોટો પાડ માનવો કારણ કે તેમની
 સહાયતા વિના આવું ઘર ને આવો ખીજવાર પરણ-
 નારો વર આ વખતે મજે ક્યાંથી? આપણી કહેલી
 સરતો પણ મંજુર રાખે છે, માટે આપણે તો એનાજેવું
 વાહાલું મયું ખીજું જગતમાં નથી. માગશર સુત્રી ૧૧ને સો-
 મવારને દિવસે મધ્યમાનંદ પંડ્યાએ મુંબઈ જવાનો સ્થિત્યાર
 કર્યો ને ત્યાં જઈ વિદ્વાતત્વરામ સાથે વિવાહનું નક્કી કર્યું.

अव्यवस्थिते विद्यातत्त्वराभ्यां भाषाया अप्यनगरधी भुञ्जते
 आभ्यां हतां तेभ्यो समक्षे सध्वोऽप्युभासो कर्षो हतो.

विद्यातत्त्वराभ्यां क्वं केभ्यो भाषायाऽप्यनगरधी भुञ्जते
 क्वं भाषायाऽप्यनगरधी भुञ्जते क्वं भाषायाऽप्यनगरधी भुञ्जते
 ते तभ्यो राभ्यो नहि. अभाषायाऽप्यनगरधी भुञ्जते
 ते सर्वे वातनो अंशोऽप्यस्त करये. त्वाये भयमानं क्वं के
 गभ्ये अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते यथे तेनी जन्मवानी क्रिकर
 राभ्यो नहि. अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते तेभ्यो क्वं अंशोऽप्यस्त
 करीथुं. भाषायाऽप्यनगरधी भुञ्जते क्वं के तभ्यो अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते
 त्वाये भयमानं क्वं के ते अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते तभ्यो क्वं
 यथे ते तभ्यो ने अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते तभ्यो क्वं
 भाषायाऽप्यनगरधी भुञ्जते ते क्वं क्वं जय. अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते
 तेनी हरकत नथी पशु अभाषायाऽप्यनगरधी भुञ्जते अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते
 तेनी अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते तभ्यो मद्द
 भण्ये तेभ्यो अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते, ते अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते
 गृहस्थे अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते सारां सारां क्वं भुञ्जते
 भाषायाऽप्यनगरधी भुञ्जते त्वाये अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते
 मद्द भण्ये अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते
 रीतभात समञ्जने पंथा पोताने गाभ आभ्या. अही तेभ्यो
 अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते वाट ज्जेभ्यो भेडी हती तेभ्यो स्वामीने
 आवता ज्जेया ने तेभ्यो अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते हसमुजो दीडा तथी पोते
 पशु अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते विवाहनुं अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते
 अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते त्वाये ता ते अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते अंशोऽप्यनगरधी भुञ्जते
 पंथाता धरमां हर्षानंद यथे तेभ्यो सगांवहालां नात
 जन्ताने नीचेना श्लोक प्रभाञ्ज यथुं.

श्लोक—कन्या वर यते रूपं, माता वित्तं पिता श्रुतं ॥

વાંઘવા કુલમિચ્છંતિ, મિષ્ટાન્ન મિતરે જનાઃ ॥૧॥

અર્થ—કન્યા વરનું રૂપ જીએ છે, મા જમાઈને ધનવાન જીએ છે, પિતા સદ્વિદ્યા જીએ છે, માઈ ખનેવીનું કુલ જીએ છે, અને ખીજાં અન્ય મનુષ્યો સારાં સારાં ભોજન જીએ છે. લગ્નનો શુભ દિવસ જોવરાવવાને એ ત્રણ સાક્ષર જોષીઓને યોલાવ્યા, તેમણે માહા સુત્રી ૧૧ ને ભોમવારનું લગ્ન નક્કી કર્યું, પણ કન્યાને મંગળની દશા હતી, માટે વરેં મંગળનું દાન કરવું જોઈએ એ વાંધો જોષીઓનો આવી નડ્યો, કેમકે વરનું ઊંચા પ્રકારનું સાન હતું તથા કૃપાદેશને ન માનનારો ને સુધરેલો હતો માટે એને લખીયું તો સાફ ના કહેશે, તેથી કરવું કેમ? તેની સુજ પડે નહિ, પછી પંડ્યાએ હરકતની સઘળી ખીના જોષીઓને કહી ને દર્શાવ્યું કે કન્યા તરફનું ખતાવો તો અમારા ગળ પ્રમાણે કરીએ પણ વરને તો અમારાથી અણસારો સરખો પણ લખાય નહિ એટલે જોષીઓએ શાસ્ત્રાર્થ કાઢીને સર્વાનું મતે કહ્યું કે કન્યાનો ખાપ કરી શકે છે, એની રીતે મંગળનું માગવું માથે પડ્યું તે સ્વિકારી કંકુ પત્રો લખી માકલી, તેને વર તરફથી કપ્પલ રાખી લખ્યું કે તમે જે મુહૂર્ત જોષીને કંકોતરી લખી તે પહોંચી છે, ને અમે પણ અહીં જોવરાવ્યું તો તેજ સારામાં સાફ મુહૂર્ત છે, માટે તમે લગ્ન નિરધારી વહેલા વહેલા લગ્નિયાને અહીં માકલજો. અહીંથી તે નવીનપૂર સુત્રી લોઢાની સડકનો રસ્તો છે તથા આગગાડીએ આવવાનું છે તેથી વાટમાં કંઈ રહેવાનું નથી, માટે અમે મુંખઈના નીકળ્યા ખારોખાર સવારના નવ દશ વાગે આવી શું અને અમારાં ખીજાં સગાં પણ ગાડીએ ખારોખાર

આવશે તે અમને સ્ટેશન ઉપર મળશે. જનનીવાસાની સો-
 ધની વાત તમે જાણી છો અને એ સમારંભમાં આગરે
 'દોઢસોથી બસે' માણસ થશે માટે સોઈ રાખજો. તમારાં
 સગાંવહાલાં તમને યોગ્ય મદદ કરશે એમ અમારું ધારવું
 છે, પછી તેમની અનુકુળતા ન હોય તો સુખેથી લખી આ-
 કલજો કે અમારાં માણસ તમને મદદમાં આપી શકીએ.
 એ ખરું છે કે આપણા બ્રાહ્મણીઓ રિવાજ પ્રમાણે આટલાં
 માણસ આપણી નાતમાં કોઈપણ જનમ થતાં નથી પણ
 હાલનો પ્રસંગ અને અમારો પરિચય બહુજ વિલક્ષણ છે
 તેથી ઓછામાં ઓછું, વેતરનારા છતાં પણ આ પ્રમાણે
 યાય છે માટે તેના તરફની ક્ષમા કરશે? તમે સુરા છે
 તેથીજ લખાય છે ખીજને આવું લખાય નહિ. આપો
 પત્ર મધ્યમાનંદ પંડ્યાએ વાંચ્યો તેવુંજ હૈયું ગદગદિત
 થઈ ગયું તથા તેમની બાઈડીની આંખમાં હર્ષનાં આંસુ
 આવ્યાં. પછી પોતાનાં સગાંવહાલાંને કંઠોતરીઓ લખી
 આકલાની. જેવી રીતે જનનો આડંબર થયો હતો તેથીજ
 માંડવાનો આડંબર પણ થવા લાગ્યો. અદનું એવું ક-
 હેવાનું સચું હોય તે પણ કંઠોતરીની આશા રાખવા લાગ્યું
 એ કારણથી પંડ્યાને અર્ચની ચિંતા થવા લાગી. એક
 દિવસ પંડ્યાજી ચિંતામાં ખેડા છે તેવામાં નવીનપુરના
 દેશાઈ વિહારીદાસ પગે ચાલીને તેમને ઘેર આવ્યા તે
 જોઈ પંડ્યાને ઘણુંજ અચરત લાગ્યું કે કોઈ દિવસ
 નહિ ને આજે દેશાઈ આપણે ઘેર પધાર્યા માટે
 કંઈ યોગ્ય કારણ હશે. દેશાઈની રીતમાત પ્રમા-
 ણે આગતાસ્વાગતા કરી એટલે દેશાઈએ કહ્યું કે તમે
 તમારી કન્યા રતનનું સગપણ મુંબઈના વિદ્યાતત્વરામ

નામના ખારીદર સાથે ક્યું તે સાંભળી અમ્મ પરમ ખુશી
 થયા. તમને ઠેકાણું સાંઝું મળ્યું તેમાં કંઈજ બૂલ નથી
 પણ તમારી સાંસતા કેવી છે તે અમ્મ જાણીએ છીએ.
 તમારા પિતાની પાસે બાગેલા છીએ માટે તમ્મ અમારા
 જૂના પંડ્યાછે અને તમારા ખાપના વખતથી તે આજ
 સુધી તમારા ધરની નાણા સંબંધીની રથીતિ અમારી અ-
 જાણી નથી. તમારું ધર આખરેદાર જૂનામાં જૂનું છે, તમ્મ
 અમારા આશ્રિતછે તેથી અમારી, ખારીદરની ને તમારા
 ધરડાની આખરે પ્રમાણે ખર્ચ ખૂટણુ કરવા જતાં તમને
 બહુ લાગશે પણ તેની શીકર કરશે નહિ. જાત ને માંડવામાં
 થઇને ધણાં માણસ આવશે માટે જોઈવું ખર્ચ થશે તેનું
 નિમ્મે હિસ્સે અમ્મ તમારા ખાપના જૂનામાં જૂના નિ-
 શાળીઆ છીએ તેથી ગુરૂદક્ષિણામાં આપીશું. અમને
 ધણા આનંદ થયો કે તમ્મ અમારા ગુરૂનું નામ રાખી
 આવું રૂડું કામ કર્યું એ પ્રતાપ તમારા પિતાનો અને
 અમ્મ પણ હાલમાં નાત જાત અને સરકારમાં શ્રેષ્ઠતા ધ-
 રાવીએ છીએ તે તેમનો પ્રતાપ છે, માટે લગારે અચકાશે
 નહિ ને ખર્ચ ખૂટણુમાં હાથ મોકળો રાખશે કે મુંબઈ-
 વાસી આપણા નાના ગામની નિંદ્યા કરે નહિ. એમ કહીને
 હજાર રૂપિયા મુંબઈગરાની ચેલી પંડ્યાની પાસે મૂકી,
 અને જાનીવાસો પોતાની હવેલીમાં આપવા વગેરેની બ-
 લામણુ કરી દેશાઈ પગે લાગી વિદાય થયા. પંડ્યાજીનો
 જીવ મૂજે તો આસોહોલો હતો. તેમાં કાચળી રૂપિયે
 ઉમેરો કર્યો. જાનીવાસો દેશાઈજીને ત્યાં થશે માટે તમારા
 અશીલને જાનીવાસો વિગેરે કામનું ન લખશે એવું પત્ર
 વિદ્યાતત્વરામ ઉપર લખ્યું. એ ઉપરથી તેમને પણ સાંઝું લા-

મું નેઆ લગનીઆની વાટ જોઈને બેઠા છે તેવામાં નવી-
 નપુરથી લગ્નપત્રી લખી પંડ્યાએ પોતાના બનેથીને મુંબઈ
 માકલ્યો. તેણે મુંબઈમાં આવી જનની તૈયારી કરાવી.
 માહાશુરી ૧૧ ને બિામવારે નવ કલાકે જન નવીનપુરના
 રોશન ઉપર આવી પડેામી. ત્યાં સર્વે જનનેઆ બિગા થયા
 ને સામેયાની તૈયારી થઈ ને ધામધૂમ મચી રહી, તેથી
 આખા ગામમાં દિવાળીના દિવસ જેવું લાગ્યું; કેમકે વહે-
 રીદાસ દેશાઈના પંડ્યાને ત્યાં સારા આખરદાર જેની
 ખરાબરી આખા દેશમાં પણ કોઈ કરી શકે નહિ એવો
 વર મળ્યાથી તથા પંડ્યા સારા સ્વભાવના ને નીતિમ
 પુરુષ છે એમ જણી સર્વ રાજી રાજી થયાં. જનને
 જોવાને વાસ્તે મેદની ઠમઠમી રહી. સામેમું વાજતેગાજતે
 ખીમખીમ આવતું હતું, તથા સાજનમાં વિદ્વાન અને
 આખરદાર એવા લોકો ધણા આંખા હતા, માટે દેખાવ
 ધણાજ રમણિય લાગ્યો. વરષોડો છટાદાર ખીમખીમ અને
 ધણી સારી રીતથી ચાલતો હતો, તેથી જોનાર સધળા
 વાહવાહ કહેતા હતા. જનનીવાસો વડા દેશાઈને ત્યાં
 આપ્યો હતો, તેથી જનની સરખરાની ખાકી રહી નહતી.
 જનૈયાને સૂવાબેસવાને ઝાટું બવ્ય મકાન તેમાં પા-
 થરણાં ગૃહશૃંગારનો સરસામાન વગેરે કોઈપણ વસ્તુની
 ઝાટ નહોતી. ચાકરો પણ ત્રણાને ત્રણા હાજર રહેતા
 હતા. પછી લગ્ન સમયની તૈયારી થઈ. કલવો વિગેરે આવી
 ત્યાં ને નમસ્કારાદિ સંસ્કાર થયા પછી વરને ચોરીમાં
 લાવ્યા અને કન્યાના ખાપના ધરમાં સદ્યુણીખાઈ કુવરી-
 ને પણ ચૂડો પાનેતર પહેરાવીને ત્રણપતિના આગળ
 બેસાડી હતી. પંડ્યાજીની પત્નનીએ પણ પહેલેથીજ લગ્ન

સમ.રંભન ઉત્તમ ગીત તથા જ્ઞેડકણું રૂકમણીબાઈ નામ
 એક વિદ્યાસંપન્ન ત્યાંની કન્યાશાળાની મુખ્ય શિક્ષક હતી
 તેમની પાસે જ્ઞેડાની મૂકી બે ત્રણ પ્રતમાં લખાવી રાખ્યાં
 હતાં, અને ઘણીખરી છોડીઓ પાસે શિક્ષણ આપી
 ગવરાની રાખ્યાં હતાં. તથા પરણતી વખત પોતાના
 કામની રજા લઈ તે બાઈ પણ તે વખત હાજર રહી પંડે
 ગવરાવતી હતી, અને એ કામમાં એ બાઈની અમૂલ્ય
 મહેનત અંતઃકરણની હતી કેમકે પરણનાર સદ્યુણીબાઈ
 તેની એક અંગણ અને શિક્ષકનું નામ અમર રાજે એવી
 વિદ્યાર્થી હતી, એટલુંજ નહિ પણ લોકોને કેળવણી સં-
 બંધી બોધ આપવાનો પ્રસંગ મળે તથા તેમને પોતાને
 છોકરીઓ કેળવવાનું મન થાય તે માટે મહિલા શિક્ષક-
 ની યુક્તિ, મહેનત અને જ્ઞાનની આ કસોટી થનાર હતી.
 લખ વખત થતા સુખી મંગળાષ્ટક સ્તોત્ર પણ સંસ્કૃત તથા
 પ્રાકૃતમાં બાળકીઓની સાથે એ બાઈજ બોલતી હતી તેથી
 વેદીઆ અને ખીજ સંસ્કૃત જાણનારા સાક્ષરોએ તે માં-
 માં આંગળીઓજ ધાલી કે આ શું છે? જેમાં વળી બા-
 ણાઓના કંઠ તેથી રાગ તાળ ને કાંતિ એમની એક્યતા
 થયાથી તથા નવું સવું લાગવાથી જોવાને મેદની મળી
 હતી. આવેલાં સર્વને બેસવાને ઘાટે માંડવો પ્રથમથીજ
 બાંધી મેલ્યો હતો. તે માંડવામાં હાંડી ઝુમર, તથા ગા-
 લીઆ તકતા વિગેરે ઠાઠમાઠ નહોતો પણ છોડીઓએ
 સોતરેલાં સીત્રો તથા મહાન રાજાઓની આકૃતિઓ તથા
 મહાન જ્ઞાની મુનિઓની છબીઓને ઘોડીક સુખી સ્થિતિનાં
 ચિત્ર વગેરે દિવાલના નકશા માંડવાની ત્રણે દિશાએ ચો-
 ઠાડી મેલ્યાં હતાં. તથા પીતળની દીવીઓ જુમલીગામની

માટીથી માંજીને એવીતા ચક્રવ્યક્ત કરી હતી કે લોકના
 સમજવામાં એ સોનાગી છે એવુંજ આવતું હતું તે દીવી-
 યોમાં દીવેલ પુરી નીચે યાળીઓ મેષી દિવા કરેલા હતા તે
 ઝગઝગ બગતા હતા, રંગોળીવતી જમીન અળીલ યુલામથી
 રંગોળી પાડી શોભાયમાન કરી હતી તે જોઈને મુંબઈવાસી
 પણ છક થઈ ગયા કે આવી શોભા ફેરી કારીગરીની કેવી
 હોતમ છે. આપણે ત્યાં આવી શોભા થતી નથી, તેમાં
 વળી બાધઓના મધુર રાગ અને સમયાનુકૂળ શાસ્ત્રીય
 ગીત તે જોણી વેદ મંવનો પરોપર તરજીયા કરેલા હોય
 લેલાં અને સમજાતી માધુર્યતાનું બહુજ વખાણુ થતું
 હતું. નાગી બાળાઓના શુદ્ધ ઉચ્ચાર જોઈને વિદ્વાન જા-
 નેયા તથા વેદીઓ કહેવા લાગ્યા કે મુંબાં જેવા શહેરમાં
 જ્યાં મુધારાનો વધારો કહેવાય છે, અને આ ગામને
 સુધરેલું નથી એવું કહેછે એ કેવું ઉચાક વિગરીત છે
 તે જુઓ. એવી રીતે મંગળાષ્ટક થતા સુધી સર્વ આશ્ચર્ય
 પામ્યા પછી કન્યાને માયરામાં પધરાતી માળાપ કન્યાદાન
 દેવા ખેડાં અને ગોત્રોચ્ચારનો સંસ્કાર થયો. આ વખતે
 ખારીશર તથા દેશામને માન્ય આપવાગી ખાતર તે જ-
 ઘાનો વિદેશી હાકેમ પણ આવ્યા હતા, તેનો સર્વ તવામ
 જેવું જોઈ ખુશ ખુશ થઈ ગયો. તેણે દુભાષીયાની પાસેથી
 તરજીયા કરાવી સર્વ સાંભળી લીધું. આવી રીતે જૂના
 વખતમાં હતી, એમ જ્યારે જાણ્યું ત્યારે તે કાળની તારીફ
 કરવા લાગ્યો અને હાલના સમયમાં આ ગામમાં આવું
 આલે છે, તે જણી ગારતવાસીઓનાં વખાણુ કરવા લાગ્યો.
 ગોત્રોચ્ચાર થયા પછી મંગળદેરા દેરવ્યાએટલે એક દિવસ-
 નું પરજીતર પૂરું થયું પછી તરતજ જમણની તૈયારી થઈ.

સર્વને માફક આવે એમ પાટલા નાંખી રંગોળી પુરી
 દરેક પાટલે એક એક અબોટીયું અને જાળપાત્ર મેલી
 પત્રાગી કીપર સર્વ સર્વને ઠોકાણે ભેઠા. પછી જમણ પીરંચ્યાં
 તેની સાઘી અને સ્વાદીષ્ટ સામગ્રી તથા શીતભાવ જ્ને-
 ધને જમનારની તથા જ્નેનારની પણ આંતરડી ઠાઠી થઈ
 ગઈ. આ કામમાં દેશાઈજી સાહેબની ઘણીજ મદદ હતી,
 તેથી પંડ્યાજી પણ પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા. પંડ્યાજીની આ-
 ખર વંચાથી તે દેશાઈના આશ્રિત છે એવું જાણી દેશા-
 ઈની પણ આખરમાં ઘણા ઉમ્મરે થયો. કુલ્યું છે કે જે
 માણસ પોતાના આશ્રિતને વધારે માન અપાવે
 ને આપે તેનું માન ભૂમિતિ ગ્રેણી પ્રમાણે વધે છે. જેમ
 કિંમતવાળો એક એકડો છે તેને મીડું જે કિંમત
 વગરનું છે તેને એકડાની પછાડી મૂકે તો તે એકડો
 દશાંશ થાય ને તેની કિંમત હાય તેનાથી આઠી થઈ
 જાય છે, પણ જ્ને તેજ નહિ ગણત્રીવાણું મીડું એકડાની
 અગાડી મૂકે તો તેની કિંમત એકને બદલે દસ અને
 સો થાય છે. એમ કીંમત ભૂમિતિ ગ્રેણી પ્રમાણે વધે છે,
 તેમજ માઠા માણસ તેના નોકરને આખર આપે તેમ
 તેની કીંમત વધે છે. એની શીત પંડ્યાજીની સાથે તેમના
 યજમાન દેસાઈજીની આખરની વધારે ખ્યાતિ થઈ.
 ખીજે દિવસે ચરભક્ષ થયો તે વખતે જ્નેનાનાં જ્નેડકણાં
 એવાં સરસ ગાયાં કે જ્નેનાના સારા સારા ગૃહસ્થો અને
 વિદ્વાન પુરૂષો દંગ થઈ ગયા. અને તે વખતે જ્નેનામાં
 પાઠ્યાળાનો એક મુખ્ય અધ્યાપક આવ્યો હતો. તેણે
 પોતે એક પુસ્તક લખવા વાસ્તે ખંબી ખાખતો લખી
 લઈ પછાથી વિવાહવિધી નામનું એક પુસ્તક બહાર પા-

ડું. ત્રોલે દિવસે પહેરામણી થઈ, તે પણ યથાયોગ્ય કરી
 હતી. પાન સોપારી લેવા ગામ પરગામના લોકો આવ-
 તા તેમને આદરસત્કાર ઠીક થતા. એવી રીતિએ વિ-
 વાહ એક મેળારૂપ થઈ પડ્યો હતો. જેમ વરને જીંધને
 કન્યા પક્ષનાં ખુશી થયાં તેમ કન્યાને જીંધને વર પક્ષનાં
 કંઈ આશાં ખુશી થયાં ન હતાં એમ ખુશી આનંદથી
 વિવાહ ક્રમ પુરો થયો, એટલે જન વિદાય કરવાની તૈ-
 યારી થઈ. તે વખત પંડ્યાએ પોતાની યોગ્યતા કરતાં પણ
 આદર સત્કાર સારો કર્યો. એ કામમાં દેશાઈજીની મદદ
 બહુ સારી હતી, તેથી ઠાઠમાઠ સાથે અને માટા દબ્બલા
 સહિત માન પ્રતિષ્ઠા સાથે લગ્ન મુહૂર્ત પાર પડ્યું. જનને
 વિદાયગીરી આપી કે દેશાઈએ અત્યાગ્રહથી પરોણા રાખ્યા
 દેશાઈની શ્રદ્ધા, ખરો બાવ, અને પોતાને તથા પોતાના
 સસરાને ખરેખરા મદદગાર તેથી સસરાના લાભને માટે
 આમંત્રણ સ્વીકાર્યા વગર છૂટકો થયો નહિ. તે દિવસે રહ્યા
 ને બીજો દિવસે બારીષ્ટરનો જીનો મિત્ર અને અસીલ
 તેથી તેને પણ ના કહેવાઈ નહિ, એ પ્રમાણે એ દિવસ
 રોકાયા પછી ત્રોલે દિવસે પરાણે વિદાયગીરી લીધી. ક-
 ન્યાને પણ સાં મુહૂર્ત હતું, તેથી વળાવતી પડી. લગ્ન
 વિધિ પાર પડ્યા પછી માંડવો છોડવાની તૈયારી કરી.
 એતો ખરું છે કે માંડવો બાંધવા સઘળા આવે પણ છો-
 ડવા આવનારા થોડા. પરાકાશએ માંડવો છોડી જન
 વિદાય કર્યા પછી આંછામાં આંછા પંદર દિવસે સર્વ ટું-
 કાણે મેઠાં ખર્ચનો અડસટો કહાડ્યો તો તેમાં પણ ધાર્યા
 કરતાં ૨૦૦) રૂપિયા વધારે થયા, તેથી તે ખર્ચ
 અહીંસેની વેવડ કરવાની આવી પડી. દેશાઈને કહી મીન

હા ઝાડનું મૂળ ક્રમય નહિ, એમ ધારી શાહુકારને ખાતુ
 પાડી આપ્યું. ગામના નાણાવટીઓમાં પંડયાની શાખ
 પહેલા નંમરની હતી તથા જૂઠું નહિ બોલવાનો પંડયા-
 જીને નિયમ હતો, તેથી ત્રણ વર્ષમાં એ દેવું વાળીશું એમ
 કહ્યું તે વચન શાહુકારે માન્યું. પંડયાએ ધાર્યું કે કરકસર
 એ નાણું મળવવાનો મુખ્ય રસ્તો છે, તેથી તેનો ઉ-
 પયોગ કરવા લાગ્યા. પોતાનો ઉદ્યોગ તલાટીની નોકરીનો
 હતો, તેથી ગામ ઉપર જરૂરી રહેવાનું કરાવ્યું અને
 એક વર્ષમાં દેવાનો અર્ધો અર્ધ ભાગ એછી થયો. શા-
 હુકારને પણ તેમની રીતભાત જોઈ ખરેખરે વિધાસ
 ચોટ્યો એટલુંજ નહિ પણ પંડયાજી ઉપર ખરી ઘ્રાહા
 ચાંટી તેથી કહ્યું કે પંડયાજી મહારાજ તમારું વ્યાજ અને
 અર્ધો અર્ધ રૂપિયા પાકી રહ્યા છે; તે હવે અમારે જો-
 ધના નથી. માટે તે સઘનાની આ પહેલ્ય લખી આપીએ
 છીએ તે છો? ત્યારે પંડયાએ કહ્યું કે ધર્માપારેખ,
 એમ અને નહિ; કેમકે વ્યવહારમાં દેવાથી મુક્ત થવું એજ
 ખરેખરો માર્ગ છે, એમ હું માનું છું. કેમકે આ સંસાર
 સ્વપ્નવત્ છે, તે એમાં રહેલું સુખ અને દુઃખ એ પણ
 તેવાંજ છે, માટે મને જે હરકત મંડતી હોય ને તમારા
 ધ્યાનમાં આવતી હોય તે ઉપર તમારે લક્ષ આપવું નહિ.
 તમે માં કામ સાચવ્યું એ ધણું કર્મું છે. આ સંસારમાં
 સઘનાં માણસને માથે દુઃખ અને સુખ આવી પડે છે
 તથા ધણાંક દુઃખના દરિયામાં ડુબેલાં છે તેની સાથે
 ખારા દુઃખનો મુકાબલો કરે છે તે તે કંઈજ લેખામાં
 નથી. કેમકે કહ્યું છે કે:—

શ્લોક ॥ આયુર્વર્ષ શતં નૃણામ્ પારિમિતં, રાત્રી તદર્ધં

ગતં, તસ્યાર્ધ્યસ્ય પરસ્યચાર્ધ મપરં બાલત્વ વૃદ્ધત્વયોઃ ;
 શેષં વ્પાધિ ત્રિયોગ દુઃખ સહિતં, સેવાદિભિર્નીયતે,
 જીવોત્તારિ તરંગ ચંચલમનાઃ સૌંઘ્યં કુતઃ પ્રાણીનામ્ ॥

અર્થ—મનુષ્યનું આયુષ્ય સો વર્ષનું ગણીએ તો તે-
 માંથી અર્ધ તો રાત્રિમાં જાય છે, તેનું અર્ધ આજીવનમાં
 અને વૃદ્ધાવસ્થામાં જાય છે, અને આઠીનો જે ભાગ રહ્યો
 તે શેષ. દુઃખ અને સંતાપમાં જાય છે. એવી રીતે પાણીના
 તરંગ જેવા સંસાર છે તેમાં મનુષ્યોને સુખ ક્યાં છે,
 માટે માંડે ઋણ તે મારેજ છેડવું એજ સાંડે છે. તેમ
 મને મદદ કરી છે એ મારા ઉપર માટે પાડ કર્યો છે એમ
 કહી તેમના મનનું શાન્તવન કરી દેવું વાગવાને તેમનાથી
 બચી તેટલી કરકસર કરવા માંડી.

બારીદર પરણીને પોતાની અર્ધાંગનાને તેડી લાવ્યા.
 તે જાતે બહેલીગણેલી અને પરમેશ્વરની બીક વાળી હતી
 તથા તેનામાં સદ્ગુણનો નામ પ્રમાણે વાસ પણ હતો. તે
 જોઈને તથા પોતાનાં સાસુ સસરાને સદ્ગુણીને સારા
 સ્વભાવનાં જોઈને વિદ્યાતત્વરામને ઘણાજ આનંદ થયો,
 તેમ તેનાં માતપિતાને પણ સારાં સગાં મળવાથી આનંદ
 થયામાં બાકી રહી નહિ. પહેલીવાર સાસરે આવેલી ક-
 ન્યાનું ધર્મ ઉપર વલણ અને સદ્જ્ઞાનવૃત્તિ જેમ એક સં-
 સાર રહિત દૃઢમકતને ઇશ્વર મરણ ઉપર પ્રીતિ થયાથી
 પોતાના પૂર્વાશ્રમનું દુઃખ ભૂલી જાય, તેમ બારીદર પહેલાંનું
 દુઃખ તદન ભૂલી ગયા અને તવા સંસારક્રમનો આરંભ
 કરવા માંડ્યો. “જેમ પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાં અને વહુનાં
 લક્ષણ બારણામાં” એ મુજબ સંસારમાં સુખી થઈશું
 એવાં ચિન્હ જણાવવા માંડ્યાં. થોડા દિવસ પછી કન્યાને

પિયર તેડવા માટે પંડ્યાએ પોતાના સગાને શ્રાકલેલા તે
 તેડીને લાવ્યો. એ વખતે ખારીદરે પોતાની સ્ત્રીને સંસ્કૃત
 અને ઇંગ્રેજી જ્ઞાન આપવાનો યોગ્ય અંદોજસ્ત કર્યો હતો,
 તે એવી રીતે કે પોતાના અસીનના છોકરાને બણાવવા
 સારું એક સારા કેળવણી સદ્યુષ્ટી માસ્તરને શ્રાકલે
 હતો તેની સાથે પોતાની પત્નીને પણ બણાવવાનો અં-
 દોજસ્ત કર્યો હતો, તે પ્રમાણે તે માસ્તર હરરોજ ત્રણ
 કલાક તેમના અસીનના છોકરાને બણાવવા આવતો હતો.
 તેની સાથે ખાઈ પણ ઇંગ્રેજી ને સંસ્કૃત અભ્યાસ ચલાવતી
 હતી તેથી વિદ્યાતત્વરામની સાસુ ને સસરા રાજી રાજી
 થઈ ગયાં. આ હકીકત પેલો અસીન નવીનપુરથી ખારીદરને
 લખી શ્રાકલતો હતો. બે વાંચીને તેને પણ બહુજ આનંદ
 થતો હતો. ખાઈની ગણવામાં એકલી ખબી હાથ રહેતી
 હતી કે તેણે એ વર્ષમાં સંસ્કૃતની ત્રણ ચોપડીઓ તથા
 ઇંગ્રેજીમાં સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેની સાથે એ ખા-
 ઈના બાઈને પણ અભ્યાસ ઠીક ચાલતો હતો. ખાઈને
 ખરોખર પંદર વર્ષ થયાં એટલે ઋતુપ્રાપ્તિ થયા પછી
 તેને સાસરે શ્રાકલથી જોઈએ, એવામાં મુંબઈ શા-
 કલવાનો પત્ર આવ્યાથી અહીંથી માણસ શ્રાકલવા લખ્યું
 તેથી કન્યાને સસરા આવી તેને તેડી ગયો તેની સાથે
 તે ખાઈ પોતાના બાઈને પણ તેડતી ગઈ. તેમનો ગામ-
 ડાનો આવો અભ્યાસ જોઈ ખારીદરના ઓળખીતા બાબરતા
 અને દોસ્તો દીંગ થઈ ગયા. કન્યાને વિવેક, લાવણ્યતા,
 નમ્રતા અને સદ્યુષ્ટ એ તેના સ્વરૂપનું ખરેખરું કવેર
 અથવા ધરણું હતું. ખારીદરના કોઈ ઇંગ્રેજ મિત્રની
 સી શિક્ષણ આપવામાં તથા સાક્ષરમાં એકી કહેવરાવતી

હતી, તથા તેણે અર્થશાસ્ત્રનાં બે ત્રણ વાર્તિક-પુસ્તકો લખ્યાં હતાં તે બાઈ એનો ઇંગ્રેજી અભ્યાસ આટલી ઉંમરે સારો થએલો જોઈ ચક્રીત થાય તેમાં વધારે નવાઈ નથી. સદ્-ગુણી બાઈને પોતાનો અભ્યાસ વધારવાની ઘણી આગ્રેશ છે એવું જણાયાથી તેને ઇંગ્રેજી ગૃહિણીઓ (લેડીઓ)ની શાળામાં શિખવા બેસાડી. ત્યાંની મુખ્ય અધ્યાપકે તેને સારો અભ્યાસ કરવાની સૂચના આપી તે તેણે અનતઃક-રણથી માન્ય કરી પોતાના સાળાને પણ એક ઇંગ્રેજી નિ-શાળમાં બેસાડયો. પેલી સદ્ગુણીબાઈ ઇંગ્રેજી અભ્યાસ કરવામાં બહુજ મહેનત લેતી હતી, તથા રાત્રે વરની પાસે સંસ્કૃત શીખતી હતી એ અભ્યાસ એવો તો હોંશથી કરતી હતી કે તેણે ત્રણ વર્ષમાં બી.એ.ની પરીક્ષા પાસ કરી પદવી મેળવી. તે દરમિયાન તેના બાપ તરફથી તેડાવવાનો પત્ર આવ્યો ત્યારે તેણે સાફ લખ્યું કે અમારો અભ્યાસ આ-સહ તેથી ઠું કે બાઈ બેમાંથી ડાઈપણ આવી થકનાર નથી માટે આવશ્યે તો ફેરો હોગઈ થશે. આપનું હેતુ અપૂર્વ છે અને તમારા જોવાં માખાપોનો ઉપકાર અમે જન્મપ-ર્યંત તમારાં ગુલામ થઈને રહીએ તોપણ વળી થકે નહિ, તે અમે જ્યાં સુધી જીવીશું ત્યાં સુધી ભૂલનાર નથી. એવી રીતે ઘણાંજ વિવેકબર્યાં વચનો હમ્મશાં આ બાઈ લખતી હતી અને ઉપકાર માનતી હતી. એ બાઈ બહુ-વાની સાથે મધરબજન, સ્તવન અને કીર્તન કરવામાં ઘણાંજ કુશળ હતી. જો આપણે નીતિ અને બુદ્ધિની ખરી કેળવણીનું વિશેષણ આપવા આજીએ તો આજ બાઈને આપી થકાય બીજીને નહિ, તથા તે આનેજ શોભે બીજીને નહિ. પોતાનો અભ્યાસ પુરો થયો ત્યાર પછી

તે સંસારિક કામમાં પડી. સોનું ને સુગંધ એ એ વાનાં
તેને અને તેના પતિને મળ્યાં એટલે સુખનું તો પૂછવુંજ
શું? ધણીને રાજ્યાર પણ ઉત્કૃષ્ટ આલવા લાગ્યો પતિ
જ્યારે થાક્યા હોય કે પોતાના કામથી કંટાળી જાય ત્યારે
નીતિ સાથે હાસ્યવિનોદથી વાર્તા કરી ધણીનું મન પાકું
તાણું કરે અને તેના કામમાં એનાથી અને એટલી મદદ
આપે. આવું ગુણનું, વયનું, જ્ઞાનનું, સદ્ગુણનું અને ધ-
ર્મનું સજ્ઞે મળવાથી તે એહના સુખમાં ખાકી રહી નહો-
તી. એવી રીતે એ સ્ત્રી પુરુષ અને નાતજાતમ દાખલારૂપ
યજ્ઞ પડ્યાં હતાં તથા ધર્મરહિત સ્ત્રીપુરુષને ધર્મમાં આ-
પનાં હતાં, એવાં ધર્માત્મા જીવડ્યાં હતાં. પ્રભુની કૃપાથી
તે બાઇને સારો દિવસ આવ્યો. તે વખત ખીજી અજ્ઞાન
સ્ત્રીઓ જેમ લાવો લેવાની વાતો કરે છે તેમ તેણે કંઈ
નહિ; પરન્તુ કંઈપણ સુધારો થાય અને લોકોમાં આખર
વધે એવી રીતે ચલાય તો સારું એવો મનમાં ડરાવ કર્યો,
એ કારણથી સીમંતની ન્યાત કરવાનો જે ધારો એમની
ન્યાતમાં હતા તે પહેલાજ બંધ કરવાને વારતે પોતાના
ધણીને ઘણે ઘણે પ્રકારે વિનવ્યો એટલુંજ નહિ પણ પો-
તાનાં સાસુ સસરાને સમજાવીને એ પક્ષમાં લીધાં અને
શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે ક્રિયા કરવાની ના કહી નહિ એ પ્રસંગ
ઉપર બાઈએ સ્ત્રી અને પુરુષવર્ગમાં નામના થવાને બા-
ળરક્ષણવિધિ નામનું ગદ્યપદ્યાત્મક પુસ્તક રચીને પ્રસિદ્ધ
કરી સર્વ જ્ઞાતિ અને મિત્રોમાં બિઠ માકલ્યું. તથા પુસ્તકના
કથાજાઓમાં પણ મદદ વાંચવા માકલી દીધું. તે પુસ્તકના
પ્રથમ મુખ્યષ્ટ ઉપર સ્વધર્મવર્ણક મનોરંજક કવિતા લખી
હતી. એ પ્રસ્તુત ગયા પછી તે બાઇને મેટું પુત્રરત્નનો પ્ર-

सच थयो. ते बाबुलीने पाणकणी भावजत करवानुं पु-
 स्तक रचेलुं तेथी भावजत करवाभां हेांशीआर, वणी पैसा-
 टकानी पंयाती नहि, तेथी पुत्र आरोग्यताथी जाटा थतो
 गयो. पुत्रने त्रणु वर्षपुरां थयां नथी अेवाभां कन्यारत्ननेा
 जन्म थयो. तेने पणु सारी शीत उछेरी. अेम छोकरी ने
 छोकरी दिवसे न वधे अेठलां राते वधे ने राते न वधे अे-
 ठलां दहाडे वधे अेरी शीत जाटां थतां गवां. छोकरीनी उ-
 म्भर आठ वर्षनी थर्ध अेठले तेने उपनयनसंस्कार करवानुं
 मुहूर्त लीधुं. ते वपत पणु सातिभाजन करवानुं स्त्रीपुरुष
 अंनेने दुरस्त लागुं नहि, पणु पोताना वडीलो तथा गा-
 तना लोकोने डेवी शीत समणववुं तेनेो विचार करवा लाग्यां.
 वणी अे वपते तेमनुं नातजतभां जाटुं मान्य हतुं,
 अने तेमना वयनने कांछ उथापे अेवुं नहोतुं, तथा स्त्रीअे
 पाणरक्षणविधि नामनी अे चोपडी प्रगट करी हती ते
 घेरेघेर अने ठेकाळि ठेकाळि वंयाती हती तेथी ग्रन्थकर्त्री
 तरीके ते पाठनुं मान नातजतभां अेांछुं नहोतुं. ते चोप-
 डीथी धरणी सनारीअे नीवडती हती, तेथी तथा संस्का-
 रनुं जन्मवुं अे निषेध छे अेम शास्त्रोक्त वयनथी सिध्
 करी अतांयुं हतुं तथा ते दिवसे जन्मानेो आल नहोला
 तो तेना निभीतनुं जन्मवुं ते पणु तेठलेज दरज्जे अ-
 थोअ छे, अेम सिध् करी अतावीने अे आल अंध करायो
 तथा ते नीभिचनना अे पैसा अस्या ते पणु परोपकारना
 कामभां काठ्या. आ वपतनुं प्रस्तुत याद रडेवाने संसार
 विधि नामनुं पीण्डुं पुस्तक स्त्रीपुरुष अंनेअे मणी छपावी
 प्रसिध् कर्तुं अने तेनुं नातभां लाळुं कर्तुं आ तेमनेा दा-
 असा जेधने पीण्हां पणु पुस्तकां अनाववा लाग्यां. स-

વારસાંજ ધંધરબજનમાં તેમનો કાળ જતો એવી તેમની
 વૃત્તિ ધંધર ઉપરજ ચોટલી હતી તેથી તેમનાં છોકરાં પણ
 તેનાંજ થવાનાં ચિન્હ જણાવા લાગ્યાં. બારીદરને એ-
 શીસનું કામ એટલું બધું હતું કે એક ક્ષણની પણ નવરાશ
 મળે નહિ, તેપણ તેવા કામમાંથી પોતાનો વખત કાઢી
 તે કાળ પરમાર્થમાં રોકતો હતો. એવી રીતે તે સ્ત્રીપુરુષ
 પોતાનો સંસારવ્યવહાર જેને આનંદગૃહ કહેછે તેજ પ્રમાણે
 ચલાવતાં હતાં. લોકકલ્યાણાર્થનાં કામ કરવામાં તેમણે
 લોકોની સારી પ્રસંશા મેળવી હતી એટલુંજ નહિ
 પણ ભોલોને તેમણે પરોપકારની રીતભાત સારામાં
 સારી બતાવી હતી. કેરલાક ધર્મપંથના ભોલો અભા-
 શ્રય, ધર્મશાળા, સદાવૃત્ત, વગેરે કરાવે છે તેને બ-
 દલે તેમણે ઉદ્યોગશાળા, નિરાશ્રિતાલય, સર્ધર્મશિ-
 ક્ષણશાળા, વગેરે બાંધવાને અને ઉઘાડવાને ફન્ડ ભેગું
 કરી એ આશ્રયો ચલાવવા માંડ્યાં. એ સ્થળોમાં જે
 કોઈ દાખલ થાય તેમનો યોગ્યામોગ્યનો સદ્ વિચાર
 કરી ઘટે તેની વ્યવસ્થામાં કામ લગાડવામાં આવતાં.
 આ પ્રમાણે તેમનો સંસારક્રમ ઉત્તમ પ્રકારે ચાલતો હ-
 તો. થોડે દિવસે સદ્ગુણી બાઈને બીજો પુત્ર પ્રસવ્યો.
 તેથી કુટુંબમાં ઘણો આનંદ વ્યાપી રહ્યો, અને તે છોકરો
 આઠ થયાથી તેને પણ ઉપનયનનો (જનોઈનો) સંસ્કાર
 કરાવ્યો. તે છોકરાનો મહેલા છોકરાની માઈક વિ-
 દ્યાભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો. તેમની સાથે ધર્મ શીક્ષણ પણ
 બંને પુરુષ પત્ની આપતાં હતાં, તેથી છોકરાં સારાં ની-
 વડે તેમાં પૂજવાનુંજ બ.કી રહેતું નથી. તે કુટુંબ તાન
 સંપત્તિ, દ્રવ્ય સંપત્તિ, સુકુટુંબ સંપત્તિ ઇત્યાદિ સંપત્તિ-

એએ ભરપૂર હતું તેથી તેમના સુખની કંઈ પણ ન્યુનતા રહી ન હતી. દરરોજ ઉદ્યોગશાળા, નિરાશ્રિતભવન, સર્વ ધર્મ શિક્ષણ શાળાની સંભાળ બેઉ દંપતિ લેતાં હતાં, તથા તેમના ઉપરી પણ સારામાં સારા લાયક હોય તેવાજ તપાસ કરીને રાખ્યા હતા, તે પણ ધણા સુધરેલા અને ધર્મશીલ હતા તેમાં દુર્ગારામ મહેતાજી સુખ્ય હતા. એમનું ડહાપણ, એમની રીતભાવ સર્વોત્કૃષ્ટ હતી. એક વખતે એક માગવા આવનાર બ્રાહ્મણને મહેતાજી સાહેબ અસરકારક બોધ કરતા હતા. તે સાંભળી વિદ્યુત્ત્વરામને તેમની અર્ધાંગના સદ્ગુણીબાઈ ખુશી ખુશી થઈ ગયાં. તે બોધનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન નીચે મુજબ ખતાવવું દુરસ્ત ધારવામાં આવે છે.

બિખારીની વાત ૧ લી.

એક વખત એક બ્રાહ્મણ એ ઉદ્યોગશાળામાં આવી. દ્વાદશી વિશ્વરૂપવર્ણી કરી માગવા લાગ્યો. ત્યારે દુર્ગારામ મહેતાજી તેને કહેછે કે હે મહારાજ, બિખારીને શકિત હોવા છતાં તેને જે દાન આપે છે તે હોષિત થાય છે એવું મારા વિચારમાં આવેછે, કેમકે ઉદ્યોગ કરવાની જે શકિત તેનું બિખ માગવાથી વગર મહેનતે મળેછે તેથી હરજી થાય છે, માટે તે બિખારીને જ્યારે કોઈ આપનાર મળતું નથી ત્યારે ભૂખની વેદનાએ વધારે દુઃખી થાય ત્યારે એને પહેલી બિખ આપનારા ઉપર ગુસ્સો આવેછે, અને તેના ઉપર ધણા નિસાસા મૂકે છે; માટે અહીંતા એવો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો છે કે જેને શકિત હોય તેને ઉ-

દ્યોગ કરાવ્યા સિવાય મદદ આપવી નહિ, માટે તમને જો આ ઉદ્યોગશાખામાં કામ કરશો તો તમને નિયમીત આપવામાં આવશે. સંસારીને તો ભિષ્મ માગવીજ ન લેઈએ. એ બાબત હું તમને એક ધર્મમાં કુશળ અને અરેખરા સાધુ પુરૂષની વાર્તા કહું છું તે સાંભળવાની તમારી મરજી હોય તો સાંભળો અગર ન હોય તો આલ્યા જાઓ, અને તમારી નજરમાં આવે તે કરો. મહારાજે કહ્યું સંભળાવો તો બહુ સારૂ. તેને દુર્ગારામ મહેતાજી નીચેની વાર્તા કહે છે.

જ્ઞાનાનંદ મહાત્માની વાર્તા.

કલકત્તા નગરીમાં જ્ઞાનાનંદ કરીને એક મહાત્મા રહેતો હતો. તે બહુજ ધર્મનિષ્ઠ અને આત્મજ્ઞાનનો સંપૂર્ણ અભ્યાસી હતો. તેની સાથે તેની રહેણી કરણી એવી તો સારી હતી કે તે ઉપરથીજ સુસજ્જનોને ધાર્મિક બાધ મળતો. એ મહાત્મા લોકોને જ્ઞાન માર્ગના બાધ સિવાય બીજી કંઈજ કામ કરતો નહિ. એમને પોતાના પેટને આધાર નેટલી બિક્ષા મળી એટલે બીજી કંઈપણ વસ્તુની અપેક્ષાજ રહેતી નહિ. એવા નિઃસ્વાર્થી અરા માણસની સેવા કરવાનું કોને મન ન થાય ? જો એ બાધ લેવા જતાં અથવા જેને તેમનો પરિચય થતો તે સર્વને એ પોતાના પ્રાણ કરતાં વધારે વહાલો હતો. સદ્ધર્મ અને ભગવત્ વાર્તા સિવાય જેની પાસે બીજી વાતજ નહોતી તો કોઈની નિંદા તો કરેજ ક્યાંથી ? કોઈ તેમને ક્રોધના આવેશથી પ્રશ્ન પૂછે અથવા બોલે તો તેમને બીમારથી જવાબ આપે તથા શાસ્ત્રીય (શબ્દ પ્રમાણ) કુકિત અને ન્યાયથી તેના મનનું એવું તો સમાધાન કરે કે

સાંભળનારને કોઈપણ પ્રકારનો ખીજો પ્રશ્ન કરીથી પૂછવાનો રહેજ નહિ તથા પૂછવાનું પ્રયોજન પણ રહે નહિ, તેથી તે મહાત્માનો મત તેમનાથી હલકા મતના હાથ તેમને પણ મંજુર રાખવો પડે; તેમ છતાં તેમને પોતાનોજ કડો ખરો છે એવું અભિમાન સરખું એ નહોતું, તેથી તેમનું વજન આખી કલકત્તા નગરીમાં અધિક અધિક વધતું ગયું. સાચમાં તકાવત કોઈ દિવસ પણ પડે નહિ. તેમ જોયાનું સાચું ન થાય એનું યથાસ્થિત સ્પષ્ટીકરણ કરી ઘણા જાણુને ધર્મ શિક્ષણ આપતો હતો. તેની સામેની હારમાં એક વેરાગીને વેચે રાત્રિ દિવસ હાથ કૂટનારો રહેતો હતો. તે મિત્તારો સવારથી તે રાતના દશ વાગતા સુખી હાથ કૂટ કૂટ કરે ત્યારે પરાણે ત્રણ આનાના પૈસા પેદા કરે તેવડે પોતાનું ઉદર પોપાણુ પરા કાષ્ટએ અનાવતો હતો. તે જોઈ એ મહાત્માના મનમાં એ હાથ કૂટનારાનું કલ્યાણ કરવાના વિચાર ઉત્પન્ન થયા, તેથી તેને પાસે બોલાવીને પૂછ્યું? બાઈ તું સવારથી તે રાતના દશ વાગતા સુખી તારા હાથ શાવારતે કૂટ કૂટ કરેછે? તારા હાથ શું કરવા દુઃખવે છે? ત્યારે તેણે જવાબ દીધો કે મહારાજ પેઠની પંચાતીને માટે એ બધું કરવું પડે છે, તે છતાં પણ જીવને આધાર મળે એટલુંજ જડતું નથી અને મહા મુશ્કેલ થઈ પડે છે. ઘરમાંથી સર્વસ્વ જતું રહ્યાથી કંડાળીને અહીં આવ્યો તો અહીં પણ એમજ થાય છે અને ફેટલીકવાર તો ન મળ્યાથી કંડાણ કરવા પડે છે. કહેવત છે કે “ઘરના ઉઠ્યા વનમાં ગયા તે વનમાં લાગી લાલ” તેથી મારા નસીબને મૂકુંકું. ત્યારે સમજુના મનમાં આવ્યું કે આ ઠોંગી નથી માટે એને

બિચારાને બોધ મળે તથા એનું ઉદર પોષણ થાય એવું
 બતાવું તો સારું; એવા વિચારથી તેને કહ્યું કે “બાઈ
 કાલથી તારે અહીં આવવું અને હું કહું તેજ પ્રમાણે
 ચાલવું આઠા પીધાની અને લૂગડાં લટાંની તારે લેશ
 માત્ર પણ ફિક્કર રાખતી નહિ, તેની સાથે સરત એટલી
 કે હું કહું એટલુંજ તારે કરવું પડશે; અને તેને જે કંઈ
 મળે તે તારે અહીં લાવીને મૂકવું એમાંથી કંઈપણ પાસે
 રાખવું નહિ હો, એ જે મળે તેની મારી નજરમાં આ-
 વશે તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરીશ, એ બોલવું તે હાથ
 ફૂટતારે ઘણા માન્યથી કબૂલ કર્યું ને કહ્યું કે બાઈ મારે
 આવનાનાજ સાંસા છે તો પૈસા ટકાવી તો આથાજ હું
 શું કરવા રાખું? આપ કહેશો તેજ પ્રમાણે હું ચાલીશ.
 પછી મહાત્માએ તેને ખવરાવ્યું ને રાત્રે સૂતાની જગા
 આપી. બીજે દિવસે સવારે તે વેરાગીને કહ્યું કે બાઈ
 આ લૂગડું લેઈ જા અને હુગલીના કાંઠા ઉપર જ્યાં ઘણાં
 બાઈ બાઈ સ્નાન કરવા આવે તે જગાએ આ લૂગડું
 નાખી એક પગે ઉભા રહી હું આ પરમેશ્વરની ભક્તિનો
 મંત્ર આપું છું તેનો જાપ સૂર્ય તરફ નજર કરી કર્યાજ
 કરવો, ને સાંજે લૂગડામાં જે એકદું થાય તે લેઈને પાંચું
 અહીં આવવું. તે પ્રમાણે પેલા વેરાગીએ નદી ઉપર જઈ
 લૂગડું પાચરી મંત્ર જાપ કરવા માંડ્યો. ભાળાં મનુષ્ય
 જે સ્નાન કરવા વારતે આવે તે એ વેરાગીની સૂર્ય તરફની
 એકાગ્રતા જોઈ ધારે કે આ કોઈ મહા તપસ્વી છે એમ
 ધારી તેની પથારીમાં કોઈ પાઈ, કોઈ પૈસો, કોઈ ભે
 આની, કોઈ પાવલી, કોઈ અર્ધો, કોઈ રૂપિયો, અને
 કોઈ ઘણા એમ જેની નજરમાં આવે તે નાખે. એવી

રીતે કરતાં સાંજ પડી એટલે સઘળું ભેગું કરી લાવીને પેલા મહાત્મા આગળ મૂક્યું. મહાત્માને પોતાની ધારણાની સિદ્ધતા થઈ કે એ અરેઅરો એક માર્ગી છે અને એ-નામાં કૂડ કે કપટ કંઈજ નથી માટે એને આપણા ઉપ-દેશનો બાધ અરેઅરો લાગશે. પેલા લૂગડામાં જે ભેગું થએલું તે સર્વની ગણતરી કરી તો રૂ. ૫૦) ની મતા માલુમ પડી. મહાત્મા સ્વામીએ કહ્યું કે બાઈ હું તને કંઈ જ્ઞાન માર્ગ બતાવવાની ઈચ્છા રાખું છું, તે પહેલાં મારે જાણવું જોઈએ કે તારે સંસારી રહેવું છે કે ત્યાગી રહેવું છે? તે મને જણાવ, કેમકે સંસારી રહેવું હોય તો તેથી અને ત્યાગી રહેવું હોય તો તેથી જેવી ઈચ્છા હોય તેવું જ્ઞાન બતાવું, તે તારા નહદયમાં ગ્રહણ કર. તારે તારા ગુજરા-નની ફિકર લગતર પણ રાખવી નહિ, કેમકે સામેની હ-વેલીમાં દ્રવ્ય થર્મા કરીને ધનાઢય મારવાડી મારો નૈષ્ઠિક શિષ્ય છે તે તારું ભરણ પોષણ તથા લૂગડાં લતાં વગેરે જે જોઈએ તે આપશે અને યોગ્ય સત્કાર કરશે; માટે તારે એ સમ્બંધીની કાળજી લગતર પણ રાખવી નહિ. મારો દેહ હશે ત્યાં સુધી તો તારે બય નથીજ ને પછી-ને વાસ્તે હું ઉપર પ્રમાણે બુદ્ધિપુસ્ત કહું છું, તેથી તને કંઈ પણ હરકત રહેશે નહિ એમ હું માનું છું; માટે તારા મનમાં સંકલ્પ વિકલ્પ જે થતા હોય તે સુખેથી કહેજો. ત્યારે તે વેરાગીએ કહ્યું કે હે મહાત્મા મારે બાઈડી કે છોકરાં કોઈપણ રોનાર નથી. જાતે એકલો છું અને પચાસપંચા-વનતાં પળીઆં આવવા લાગ્યાં છે, નેત્ર રૂપી નગરી નખળી પડી ગઈ છે, કર્ણપુરી ઉજડ થવા માંડી છે, દાંતાનો કોઠ ભાગવા માંડ્યો છે; માટે હવે પરણવાનું કરું તો કોઈ

ડામ દેનાર મળે તો તે પણ નકામું છે તેથી “અસમર્થો
 મનેત્સાધુઃ” પ્રમાણે સંસાર માંડવાની માગી બિલકુલ
 ધૃષ્ટા નથી. મારે મારવાડી શાહુકાર કે રાજા કોઈનું
 કામ નથી, તમારા આટલા આધેયીજ મને ખરું જ્ઞાન થયું
 છે, અને હાથ કૂટતો અટકીપાઈ તો મને મારા આત્માનું
 કલ્યાણ થાય એવું જ્ઞાન ખતાવશે તો માઠામાં માઠો
 ઉપકાર થશે ને પ્રમુ તમારું બહુ કરશે એવી આશીર્વા
 દેઈય. એ જ્ઞાન સિવાય મારે ખીચું કંઈ જ્ઞેઈવુંજ નથી.
 ખાવાને અન્ન અને પહેરવાને લૂગડાં તમારા આશી-
 વર્વાદથી મળી રહેશે એની હવે મને શિકર નથી. પછી
 મહાત્માએ તેને યુરે થઈ આત્મજ્ઞાન અને શ્રદ્ધાજ્ઞાન
 બણાવવા માંડ્યું. ખીજે દિવસે પેલા પેરાગી નદી ઉપર
 જ્યાં બીકાળ્યો ત્યારે મહાત્માએ કહ્યું કે હવે તમારે ત્યાં
 જવું નહિ. એ તો તમને અમત્કાર જોવાનેજ માકલ્યા હતા.
 હવેથી હું જ્યાં મિલ્લાએ જઈ ત્યાં તમારે આવવું, અને
 માગી પાસે સુખેથી અધ્યયન કરવું. એ પ્રમાણે પેલા સ્વા-
 મીએ પેલા પેરામીને મિષ્ટ માગવાની મૂકી દેવરાવી સારે
 માર્ગે અકાળ્યો, આવા મહાત્મા મળે ત્યારેજ આત્મજ્ઞાન
 અને ધૃધિરનું અસ્તિત્વ પૂર્ણ સમજાય. આ ભારત દે-
 શનું હિતભાગ્ય છે કે જ્યાંથી જ્ઞાન મળવાનું છે અને
 જે જ્ઞાન મળવાનાં ઢેકાણાં છે તેજ અજ્ઞાનરૂપી અન્ધકા-
 રમાં ડૂબી ગયાં છે, જ્યાં નાણાં છે ત્યાં તે નાણાં એવાં
 તો કારાગૃહમાં પડ્યાં છે કે તેને સૂર્ય ચન્દ્ર કે તારાનો
 પ્રકાશ સરખાએ પડાવી શકતો નથી, નાણાંનો ઉપયોગ
 કરનારા એવા ઉત્પન્ન થયા છે કે તે દેશને દિવસે દિવસે
 દરિદ્રતામાં બાવે છે. જે શ્રદ્ધાળો જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરનારા

તે બાહ્યો અભણ યદ્ બિખ્ય માગીખ્યાઈ આજસું અને છે. પેલા મહાત્માએ પેલા ઉપજેલા પૈસા ધર્મશિક્ષણના કામમાં ખર્ચ્યા, કેમકે તે પૈસા તેમને કામતાજ નહોતા. મહાત્માની એવી તો વખાણવાલાયક રીત હતી કે તે લોકોને ત્યાગી કરી સંસાર ઉપર દુર્લભ કરાવતો નહિ, તેમ વાડા ખાંખીને આચાર્ય થાઈ એવો પણ તેમનો હેતુ નહોતો. એમનો મત એવો હતો કે એક ડેકાણુના લોકો ધ્વિરજ્ઞાનમાં સમજતા કે તેઓ ખીજે ડેકાણુ જતા. એમનો મત એજ હતો કે દેશમાં ધર્મસંપત્તિનો વધારો કરવાને આ કાયાથી જોઈલો અને તેટલો ધ્વિરની સહાયતાથી ફેલાવો કરવો. બિખ્યારીઓ બિખ્ય માગતા તે એમને પસંદ પણ નહોતું; કેમકે તેઓ કહેતા હતા કે માણસમાં જ્યાં સુખી શકિત છે અને તે શકિતવડે ઉપાર્જિત થાય છે ત્યાં સુખી ખીજના આશ્રય ઉપર રહેવું અને તેની મહેનતમાં ભાગ પડાવવો એ જાગ્રામાં જાગ્રા અપરાધ છે. પોતાની જેવી સ્થિતિ હોય તેવી સ્થિતિમાં રહેવાને સંતોષ માનતા, એક એ દિવસના કડાકા થાય તેની ફિકર ન કરતાં અનાસ્થાવાળની પાસે માગવું એ ખી:કારખરેલું છે એવો તેમનો નિશ્ચય હતો. એવા ધર્મશિળ સાધુના બાધથી આખી કલકત્તા નગરીમાં ધર્મપસાર થયો. વેદાંત, ન્યાય, વ્યાકરણ ઇત્યાદિ શાસ્ત્રનું જોને જ્ઞાન હતું તે તો લેશમાત્ર પણ એમનાથી બિજ નહોતા, ને જોને શાસ્ત્રનું જ્ઞાન નહતું તેમને ચાલતી બાપામાં સમજવીને કયાવાર્તા કરી તેમના મનમાં ધર્મનો પ્રવેશ કરતા, તેથી શ્રોતાઓ પણ તેમના અનુયાયી થતા.

આ વાર્તા સાંભળી પેલા દાદશી વિષ્ણુપર્વણી ક-

રનાર તો તેમાં તક્ષીતજ થઈ ગયો અને 'કહેવા લાગ્યો કે મહારાજ કાલથી તમારી ઉદ્યોગશાળામાં અને રાજ્યા અને માંડે નામ તેમાં દાખલ કરશે તો મારા ઉપર માટે પાડ થશે, કેમકે હું ઉદ્યોગ ચિપ્પી માંડે સંસારનું ગાડું નિ-
ભાવી થકવાને લાયક થાઈ અને આ ઉદ્યોગશાળાના ક-
રનારને અને તમને સુખી થવાથી આશીર્વાદ દેઉં. પછી દુર્ગારામ મહેતાજીએ તેનું નામ દાખલ કર્યું, ને કહ્યું કે બાઈ આ વાર્તા કહી તેના કરતાં વળી એક વાર્તા ચમ-
ત્કારિક અન્ય વર્ણને પણ દાખલો લેવાને અને સમજ-
વાને શોભ્ય છે, માટે જો તમારી સાંભળવાની મરજી હોય તો બેસો ને ન હોય તો આ રસ્તો તમારો છે. વખત અમૂલ્ય છે તેનો ઉપયોગ કરવો હોય તો કરો અથવા ચિપ્પામણુ સાંભળવાની મરજી હોય તો તે વાત કહું. બિખારી મહારાજ ખોલ્યા કે તમારી વાતમાં રસ પડે છે ને ચિપ્પામણુ ઠીક હોય છે માટે ખીજ વાર્તા કહે તો ધણી મહેરબાની. તે ઉપરથી દુર્ગારામ મહે-
તાજીએ બિખારીની ખીજ વાત નીચે પ્રમાણે કહી.

બિખારીની ખીજ વાર્તા.

(મૂળચંદ સોનીનો ઉપદેશ.)

પુના શહેરમાં મૂળચંદ કડીને એક સોની રહેતા હતા તે પૈસાવાળો, ઉદ્યોગી, કુટુંબ કમ્બીલાવાળો, બહુ શૂર, વિવેકી તથા સુધરેલો હતો. તેની સાથે તેનું શ-
રીર પણ દઢ હતું. એક દિવસ હાથમાં હથોડો લઈ એર-
ણુને રાખ્યો માંજી સાફ ચાંદી જેવી કરી તેના ઉપર સોનાની લગડી ઠીપે છે તે વખત એક વાણીઓ કુંગાળ

યદ્ બિખ્મ માગવા આઁયો ને ભાલ્યો કે મહારાજ, વા-
 સ્ત્રિયાનો દીકરો ધણો ભૂખ્યો થયોહું માટે કંઈ આપો
 તો સાઈં, પરમશ્વર તમાઈં ભલું કરયે. મૂળઅંદ સોનીએ
 પૂછ્યું તમે કોણ છો ? સવારના પહોરમાં અડંગો નાંખીને
 કેમ અડયા છો ? વાણિયે જવાખ દીધો ભાઈ સાહેબ
 હું જાતે વાણીઆંહું અને ભૂખ્યોહું તથી બિખ્મ
 માગવા આઁયોહું અને જે કર્મ કોઈ દિવસ કર્યું નથી
 ને કરવાનું નથી તે કરવું પડે છે માટે અકળાઉંહું, પણ
 આ ભૂડું પેટ મૂકતું નથી એમાં વાંક મારા નસીબનો
 છે, ખીજનો નથી. ત્યારે સોનીએ કહ્યું ભાઈ નસીબનો
 વાંક શું કરવા કહાડે છે તારો પોતાનોજ વાંક છે એમ કેમ
 કહેતો નથી ? વાણીઆનો દીકરો તેમાં વળી વિચાત્રીમા-
 ણીનો દીકરો બિખ્મ માગે ત્યારે તો જળને ડોકાણે સ્થળ
 યદ્ જાપ ને માઠી નામોગીની વાત કહેવાય, માટે તું મને
 જવાખ દે કે કંઈ ભણ્યોગણ્યોહું ? ત્યારે ઉત્તર દીધો કે
 તે વાતનાજ વાંધા છે. સોનીએ કહ્યું કે તું મહેનત
 મજુરી કરવા જાપ તો તારા પેટ જોડું તો સુખેથી પેઠા
 કરે ત્યારે ભૂખે કેમ મરે ? આ પુના શહેરમાં માઠાં
 માઠાં કારખાતાં છે તેમાંના એકમાં પણ મજુરીએ જાપ
 તો પેટની તો પંચાત રહે નહિ. વાણીઆએ કહ્યું ભાઈ
 સાહેબ એ આઈં, પણ મારે તો “કરમ કઠણ ને કાયા
 સુવાળી” એવું થયું છે. સોનીએ કહ્યું બિખ્મ માગે છે
 તેમાં શું મહેનત નથી કરવી પડતી ? એમાં પણ આ ધે-
 રથી પેલ ધેર અને પેલ ધેરથી આ ધેર એમ ધક્કા
 ખાવા પડે છે. તેમાં શું મહેનત નથી ? મને તો લાગે
 છે કે એવા ધક્કા ખાવા તેના કરતાં એક ડોકાણે મજુરી

કરતી એ વધારે માંડે છે, માટે મનમાં બિપ્પ માગવાનું
 ને આખું છે તે કહાડી નાંખવું જોઈએ. કહ્યું છે કે “સિંહ
 મરે પણ ધાસ ન ખાય” તેમ ગમે તેવા પ્રાણી હોય
 તે વિદ્યાનો અભ્યાસ કરી શક્તવેલા અને અને તેવા સારા
 અભ્યાસ ન થાય તો ખીજી વિદ્યા ભણી અગર ગોર
 જાનમાળી કરી કર્મકાંડ કરતી ઉદ્યોગ કરી પોતાનું યુ-
 જ્જરાન ચલાવે; ક્ષત્રી હોય તે શૂરવિરપણાથી હયામાર
 વડે રક્ષણ કરી કે રાજ મેળવી પોતાનું યુજ્જરાન ચલાવે;
 વૈશ્ય હોય તે વેપાર, એવી ઇત્યાદિક ધંધારોજગારવડે
 પોતાનું યુજ્જરાન ચલાવે; અને શુદ્ર હોય તે નોકરી કે
 ફેરાકાંઠા ને ઠાંપુ કરી પોતાનું યુજ્જરાન ચલાવે; પણ એવું
 કોઈપણ ઠેકાણે લખેલું વાંચ્યું નથી કે સાંભળ્યું નથી ને
 બિપ્પ માગીને યુજ્જરાન ચલાવવું. માગવાનો ધંધો તો
 તમારા જેવા આજસુ યએલાએ કંઈપણ ન સૂઝવાથી
 હાલના સમયમાંજ કઠિલો લાગે છે. તું મારો જાતિ બાઈ
 ને વૈશ્ય છે તેથી મને દયા આવે છે તથા તું બિપ્પ
 માગે તેમાં મને પણ નામ્રાસી છે, તેથી કંઈકુંડે કે બાઈ
 ઉદ્ધમ કર. તથા મારી સ્થિતિનો ઇતિહાસ હું કહું
 છું તે લગાર સાંભળ કે તેમાંથી તને કંઈ શિખામણ
 મળે તથા તારો સ્વાર્થ લગાર સુધરે, માટે જો તારી
 મરજી હોય તો મારી અથથી તે ઇતિ સુનીની હકીકત
 સંભળાવું? પેલે વાણીએ કહ્યું બાઈ સાહેબ તમારી શિ-
 ખામણ મને ઉપયોગી થઈ પડી છે અને તમારી હકીકત
 કહેશો તે સાંભળવાથી વધારે ઉપયોગી થઈ પડશે
 એમાં સંદેહ નથી, માટે તે કહેશો તો જાણે ઉપકાર
 થશે. મારે માટે હાલ ધંધો વાટ જોઈને મેંથી રહ્યો

હાય એવું તો છેજ નહિ, માટે જોઈએ તરલો વખત નકામો જાય છે. તેમાં એ વાર્તા સાંભળીશ એટલો તો કાળનો ખરો ઉપયોગ થશે.

મુળચંદ સોની પોતાની ઉપર વીતેલી ખીનાની વાર્તા કહે છે- મારો બાપ દોલતચંદ મુંબઈમાં ઝાટા ધનાઢ્ય અને કુટુંબકામીલાવાળો હતો. તેમને જે પૈસા મળ્યા તે રૂ અને ખીજા વ્યાપારથી પેદા કરેલા ન હતા, પણ સોનાનો વ્યાપાર કરી તેમાંથી મેળવ્યા હતા, અને સોનીવાણિયા-નોજ ધંધો કરતા હતા. તે એટલા બધા પૈસાવાળા હતા કે તેમની સાથે નાણાની બીરધારનો વ્યવહાર ઘણા ધનાઢ્ય મલાવતા હતા, તેથી ઘણા વાણીતર, ગુમાસ્તા અને ચાકરો તેમની પાસે હાજરને હાજર રહેતા હતા, તોપણ તેમણે મને સોનીનો ધંધો ચતારિયત શિખવ્યો હતો કે તે ઉદ્યમ વખતે ઘણો ખપનો થઈ પડે. તે ધંધાની સાથે મને નાનપણથીજ જીવ જાય પણ મહેનત વગર ખાવું નહિ, ને સોનું દે-ખીને રાજી થવું એ પાઠ દરરોજ શિખવતા હતા. કહ્યું છે કે જેને ઉદ્યમ નથી તેને ખાવાનો હક નથી. મરવા પડીએ પણ ઉદ્યમ કરીને તથા સોનું જોઈને રાજી થવું ને જીવતા હકવું. એ શિખામણુ જીવ જતાં સુખી ભૂલાય એવી નથી; કેમકે એ શિખામણુનો મહાવરો તેમણે એ-ટલો બધો રખાવ્યો હતો કે તે મારો આખરે સ્વભાવ થઈ પડી હતી, માટે ધંધો એજ ધન છે ને સોનું એજ સ્નેહી છે, એનો મને મારા મન સાથે નિશ્ચય થઈ ગયો હતો. મારા બાપે શિખામણુ દઈ કહ્યું હતું કે આ રૂપી-આની ચેલીઆ, આ વાડીવજીરા, આ ગાડી ઘોડા, આ કુટુંબસંપત્તિ, હમિયાં રહી નથી, રહેવી નથી, અને

રહેનાર નથી; એ શિખામણુ મારી બાલ્યાવસ્થાથી તે
 આ વૃદ્ધાવસ્થા થઈ ત્યાં સુધી અજમાવી જોઈ તે ધણુ
 પૈસાદાર ગરીબ થઈ ગયેલા ને ગરીબ પૈસાદાર થયેલા
 મેં જોયા, માટે કોઈ વખત સંકટ આવી પડે તે તારે
 મુશ્કાવું નહિ એમ મારા બાપે કહી રાખ્યું હતું. એ મારા
 બાપનું વચન મેં મારા કાળજમાં કોતરી રાખ્યું હતું,
 તેજ મને આખરે બહુજ ઉપયોગી થઈ પડ્યું હતું; કેમકે
 મારી આ બધી સાહેબીમાં જ્યારે મારી પડતી દયા
 આવી ત્યારે માંડે ધર બળીને ભસ્મ થઈ ગયું, રાજ ઉપર
 આક્રમ આવી પડવાથી મારાં વાડીવજીરો અને સ્થાવર-
 જંગમ મિલકત બધું તફરકે થઈ ગયું, અને દેવી આપત્તિ
 આવી પડવાથી મારા વિશ માણસના કુટુંબમાંથી ફક્ત
 હું એકલોજ રહ્યો; તેથી મારા સગાને ઘેર આશ્રય વાસ્તે
 ગયો, તે ત્યાં પણ તેજ દિવસે રેલ આવ્યાથી તે બિચા-
 રાનું સર્વસ્વ તણાઈ ગયું તેની સાથે અધુરામાંપૂરું માંડે
 પોટલું પણ તણાઈ ગયું, તેથી તેને હું ખેડ સરખા થયા.
 એ પછી થાણામાં એક ખજા સગાને ઘેર ગયો તે
 દિવસે ગયો તેને ખીજેજ દિવસે તેનો એકનોએક વિશ
 વરસની ઉમરનો બજેલોગણેલો અને પરણેલો છોકરો
 ગત થઈ ગયો. એવું થયાથી સગાંસાગવાં તથા આજખીતાં
 બાપસ્તાંમાં હુંજ અકારો થઈ પડ્યો. કીરતારના નિયમ
 પ્રમાણે સર્વ ધાય છે, તેમાં મનુષ્યનું કુંઈપણ ચાલતું ન-
 થી, એવું ફેટલાએક સમજતા હતા તે છતાં પણ હવે
 મને કોઈ ધરમાં રાખે નહિ એવી મારી અવસ્થા થઈ
 પડી. હું નીકળીને ચાલતો ચાલતો પુના શહેરમાં આ-
 વ્યો તે વખત વિચાર કર્યો કે કોઈને બારણે બેસીશ, તે

કંઈ વાંકું પડ્યાથી પગલાં ખોટાં છે, એમ સમજી ખેસવા દેશી નહિ, માટે એક પડતર જગો કે જેમાં ઢોર સિવાય ખીચું કોઈજ ખેસે નહિ, એવી ખાજુરાવ પેશ્વાના વાડા સામે હોજ હતો તેની સામે હતી ત્યાં ખેડો. મારા ખાપની ચિખામણુ પ્રમાણે વિચાર કરુંકું કે સોનું કયારે દેખું ? માગીને ખાવાની તો મારા ખાપની મનાઈ મારા કાળજીમાં કોરેલી હતી અને સોનું ઘડવાનો ધંધો સારો આવડતો હતો, પણ વિશ્વાસ આવ્યા વગર ઘડવા કોણુ આપે ? બારણા આગળ ઉભા રહેવાના સાંસા તો સોનું ઘડવાના દિવસ તો આવેજ શી રીતે. વાતચીત કરવાનીજ આશા ન હતી. ત્રણ દિવસ થયાં પેટમાં કડાકાજ હતા. પેશ્વાની જગામાં ખેડો હતો એવામાં પેશ્વા સરકારની સ્વારી આવી તે મને જોઈને ચાલ્યા ગયા, પછી ખીજે દિવસે તેમની સ્વારી નિકળી તે વખત પૂછ્યું કે આ માણસ કોણુ છે ? ત્યારે પાસવાને જવાબ દીધો કે મહારાજ કોઈ બિખારી છે. પછી તે તો સરકારવાડામાં ગયા, અને હું તો તેજ જગાએ અડંગા નાંખીને ખેડો. મનમાં સોનું સોનું ને સોનુંજ ઝંપતો હતો એવામાં સરકારવાડામાંથી કેટલીએક લોડીએ સોનાનાં વાસણુ માથે મૂકીને મારી આગળ જે પાણીનો હોજ હતો અને મારાથી દેખાતો હતો; ત્યાં વાસણુ માંજવા અને પાણી ભરવા આવી. તેમણે તે વાસણો માંજ સાફ કરીને પાણી ભરી પાછ તે માથા ઉપર મૂકી સરકારવાડામાં જતાં વાતો કરતાં હતાં. તે જોઈ હું ચાર દિવસનો ભૂખ્યા હતા તેમ છતાં પણ મારા ટાંડીઆમાં જોર આવ્યું. મને લાગ્યું કે તેમાંથી સોનું દરરોજ ઘસાયાં કરવું હશે, માટે

ક્રમારે રાત પડે કે તે રજ ભગી કરી ઘાઈ તેમાંથી સોનું કહાડું. એ માટેજ પાણીનો હોજ પસંદ કરી અડંગા નાંખ્યા હતા. ઘોઘેલાં વાસણ આગળની ધૂળ મં રાત્રે ભગી કરી ઘાઈ તો તેમાંથી સોનાની કરચ એક વાલ નીકળી તે કહાડીને વેચી, તો મારા ધારવા પ્રમાણે સોનું નીકળ્યું નહિ તેમ મૂલ પણ આભ્યું નહિ, તો પણ તેના નાખી દેતાં આઠ આના ઉપજ્યા. તેથી મારા મનમાં નિશ્ચય થયો કે હવે દહાડાની ચાલ ફરી ખરી. તે સોનાના પેસામાંથી ત્રણ આનાનું ખાવાનું લેઈ ખાધું ને પાંચ આનાની હથોડી લીધી. ખીજે દિવસે એ રૂપિયાનું સોનું નીકળ્યું તેથી મં તો તેને તેજ જગોએ નિવાસ કરવાનું નક્કી કર્યું. મારો ઉદ્યોગ એમ દિન પ્રતિદિન ઠીક ચાલવા માંડ્યો, એટલામાં બાહુરાવ પેશાની નજરમાં એવું આભ્યું કે આ માણસ પાણીના હોજ પાસે કેટલાક દિવસથી બેસી રહે છે, તે કંઈ માગતો નથી તેમ બોલતો ચાલતો પણ નથી, અને કોઈ ખીજે ઠેકાણે એ જગા મૂકીને જતો નથી, માટે કોઈ જાણી હશે ખરો, એવું ધારીને તેમણે મને હજુરમાં બોલાવ્યો. ને આદર સન્માન આપી પૂછ્યું કે મહારાજ તમે કાણ છો? શા વાસ્તે અહીં બેઠા છો? ત્યારે મં કહ્યું કે મહારાજ આપનો આજ્ઞાકીય તાબેદાર સેવક રામભાઈ દોલતરામ નામનો સોની છું. પેશા મહારાજને તોપણ એવું લાગ્યું કે હું જાણી દેખાઉં છું, તેથી ખીજે સવાલ પૂછ્યો કે તમારે શું ભેષ્યે છીએ? તેના જવાબમાં મેં કહ્યું કે મારે કંઈજ ભેષ્યું નથી. આફતનો માર્યો આવ્યો છું અને જાહેર જગા જેના ઉપર આપ સિવાય ખીજા કોઈનો ઇલાખો નથી અને ખુફી જગા છે

માટેજ બેઠા છું, તેથી આપની મરજી ન હોય તો અહીંથી ચાલતો થાઉં, કેમકે મારે લાલ્લું પલાણવું કંઈજ નથી. આવું મારું સત્ય ભાષણ સાંભળી બાહુરાવ મહારજને મારા ઉપર વધારે ભાવ ખેસતો ગયો અને તેને આ મારું બોલવું જોડું છે અને જાત પણ છુપાવું છું એવું લાગ્યું, તેથી આગ્રહથી પૂછ્યું કે તમારે શું દુઃખ છે તે કહો? ત્યારે મેં કહ્યું કે મારું દુઃખ મારા સિવાય ખીજ કોઈથી મટે એવું નથી, માટે આપને કહેવાની જરૂર નથી; ત્યારે શ્રીમંતે તો મને ખીજો સવાલ કર્યો કે સુનો છે ત્યારે સોડોના ઘાટ કેમ ઘડતો નથી? મેં કહ્યું કે વિશ્વાસ વગર મને ઘડવા કોણ આપે; ત્યારે તેમણે કહ્યું કે અહીંઆં બેસી રહે તને શું નવ ધાન્ય મળે છે? મેં કહી દીધું કે મારું યથાર્થિત યુજ્જરાન ચાલે છે. ત્યારે તો બાહુરાવ પેચા બહુજ વિરમય થયા અને કહ્યું કે બેઠાં બેઠાં યુજ્જરાન ચાલે એ વાતજ અસંભવિત છે. પછી મેં મારા ઉપર યુજ્જરેલી સઘળી હકીકત કહીને મારા બાપની શિખામણ પણ કહી સંભળાવી તથા સોનાની રજ મારા હાથમાં શીરીતે આવે છે ધંત્યાદિ વર્તમાન કહ્યાં, તેથી શ્રીમંતે સરકારને આશ્ચર્ય લાગ્યું ને મારા ઉપરે ઘણાજ ખુશી થયા, તેથી પોતાનાં ઘરેણાં ઘડવા આપવાનો ઠરાવ કર્યો. ઠરાવ કરતી વખત મેં કહ્યું કે મહારાજ ઘરેણાં સારાં ઘડી આપીશ પણ ખીજ સોની સોડો કરતાં મજ્જુરી બમણી લઈશ, અને માલમાં લગારે કરક પડવા દઈશ તહિ તથા ઈશ્વર ઉપર તજ્જર રાખીને કરીશ. શ્રીમંતે મારા વચન ઉપર વિશ્વાસ આવ્યાથી રા.પ૦) રોકડા આપ્યા તેથી હરરોજ તેમનુંજ કામ લઈ બેઠો.

ધરૈણાં સારાં ને ધારીલાં થયાથી શ્રીમંત સરકાર ને તેમના
 કારભારી મારા ઊપર ઘણાજ ખુશી થઈ ગયા, તે-
 થી મને વિશ્રામ ખાગમાં મકાન બંધાવી આપ્યું અને
 ઉત્તરોત્તર મારી ચઢતી થતી ચાલી, કેમકે પેશ્વાના દરખા
 રમાં હું નામાંકિત થઈ પડ્યો, તેથી દ્રવ્યનો પણ સંચય
 સારો થયો અને નવું ઘરસૂત્ર માંડ્યું તે પણ ભગવાનગી
 કૃપાથી ને મારા ખાપતી શિખામણથી સારી રીતે ચાલવા
 માંડ્યું અને પ્રતિષ્ઠાનો વધારો થયો. હે ભાઈ! આ વાડી
 વજીરો, આ જોડકરાં છે, આ હવેલીઓ, આ નોકર ચાકર
 ને કંઈ તું જુએ છે, તે સર્વ પેલી સોનાગી રત્નનો પ્રતાપ
 છે, અને તેના કરતાં માગમાં માટે પ્રતાપ મારા પરમપૂ-
 જ્ય પિતાનો છેજ, કેમકે તેમણે ખરી શિખામણ મારા
 હૃદયમાં ઉતારી હતી, માટે અહરગીશ પરમપૂજ્ય પરમે-
 શ્વરગી રત્નિ કહુંકું કે તેમને અક્ષય સુખ આપે. ને
 તેમણે દોલત વજીરો આપ્યો હોત ને શિખામણ ન આપી
 હોત તો કેમવારનોએ રવડી રખડીને મરી ગયો હોત,
 માટે હે મિત્ર પહેલાંની સાહેબી સંભારવાથી તારું કંઈ
 પણ વળવાનું નથી, તેમ બિપ્પ માગ્યાથી તારું દળદર
 જવાનું નથી. કહું છે કે “ બિપ્પનાં હાંધ્યાં શીકે ચ-
 ઠતાં નથી ” મારા વાંચવામાં ને સાંભળવામાં આવ્યું
 છે કે વેપારી ભાગે (દેવાણુ કહાણે) ત્યાર પછી પડતી
 દશામાં ને દોયજો કરી ગામડામાં કરી ઉદ્યમ કરે તો
 કોઈક દિવસ તરે, અને પ્રથમની સાહેબી સંભારી બેશી
 રહે તો તમારા જેવી વલે થાય, માટે આગ્રહ કરીને
 કહુંકું કે તું ઉદ્યમ કરે તો સાઈ ને બિપ્પ માગવાની
 મૂકી દે પછી તારી મરજી “ શેઠની શીખામણ માંખા

સુની ” આજ તું મારે ઘેર રહે, જમને કાલથી લલમ
 કરવા માંડ. તે વાણિયે કબુલ કર્યું, અને ઘણી ખુશીથી
 વચન માન્ય કર્યું. એ પ્રમાણે તે મૂળચંદ બાઈએ વા-
 ણીઆને ભિખના ઉંડા ફૂવામાંથી શિખામણ રૂપી દો-
 રડા વડે બહાર એમી કહાડયો, તેથી તે પણ પોતાનો
 સંસાર સારી રીતે નિભાવવા લાગ્યો, માટે મહારાજ હું
 તમને શિખામણ દઈશું કે માગવાનો ધંધાજ છોડી દેવો
 ને ખીજને પણ ઉપદેશ કરતા રહેવું, કેમકે એ કરવું
 સાઈ નથી. અહીંની ઉદ્યોગશાળામાં ઘણા પ્રકારના ધંધા
 છે માટે જે નજરમાં આવે તે તથા તમને રચે તે હા-
 થમાં લઈ કામ કરવા માંડો એટલે તમને નિયમ પ્રમાણે
 મજુરી મળશે, પછી તે ધંધામાં સંપૂર્ણ વાકેફ થાઓ
 એટલે આગવો ધંધો કરશો તો તે કરવાની છૂટ છે. એ-
 થી રીતે ધંધો ધ્યાન રાખીને શિખશો તો તમારું ને
 તમારા કુટુંબનું ચુલ્લરાન સારી રીતે ચાલશે. દુરગારામ
 મહેતાજીની બોધરૂપ વાર્તા પેલા વિપ્રના મનમાં ઠસી તે-
 થી પોતાનો જ્ઞેનીઓ ફેંકી દઈ લાગલોજ ઉદ્યોગશા-
 લામાં દાખલ થયો ને છાપખાનાનો હુબર શીખ્યો. તે
 હુબરમાં સારી પેઠે વાકેફગાર થયા પછી દુરગારામ મ-
 હેતાજીની રજ લેઈ તેણે એક સામિક વર્તમાનપત્ર છા-
 પવું શરૂ કર્યું. એ છાપખાનાના હુબરમાં એણે પુસ્કળ
 આખર મળતી ધનાઢય થયો અને એ પણ ઉદ્યોગશા-
 લામાં મદદ કરવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે તે મહેતાજી સાહેબ
 કાઈ નવોસવો આવે તેને ઉપદેશ કરી ઉદ્યોગશાળામાં
 દાખલ કરે. એવી રીતે તે ઉદ્યોગશાળામાં ઘણાં માણસ
 દાખલ થવા લાગ્યાં, તેથી આખા દેશમાં તે ઉદ્યોગશા-

જાની અને તેના સ્થાપન કરનારની નામના યર્ષ. ધણી પૈસાવાળા તેને મદદ કરવા લાગ્યા. ગરીબ અને શાહુકારના સર્વનાં છોકરાં ધંધા શિખવાનેજ ઉદ્યોગશાળામાં મોકલવામાં આવતાં. કેટલાક શ્રી આપીને અને કેટલાક મક્ત દાખલ થવા લાગ્યા, અને રાજગાર શિખી ઠેકાણે પડવા લાગ્યા. એની રીતે વિદ્યાતત્વરામ તથા તેમની સ્ત્રી સદ્ગુણી બાઈની સાખાશી સર્વત્ર પસરી ગઈ અને દેશનાં સઘળાં મનુષ્ય તેજ પુણ્યનું કામ ધારી મદદ આપવા લાગ્યાં. આવા પુણ્યાલયથી દેશમાં ધણું માણસો ધંધાધારી અને રાજગારમાં વાકેફ યર્ષ ગયાં, તથા દેશમાં બિખારીનાં ટાળેટાળાં જે નજરે આવતાં હતાં તેને બદલે ધણી ધંધાધારી નજરે પડવા લાગ્યા, અને કોઈ બિખારીજ રહ્યું નહિ, એની રીતે દેશમાં ઉદ્ભવનો વધારો થયો. એવો શુભ દાખલો જોઈ ખીબલો કો પણુ તેવાંજ ધર્મ કૃત્ય કરવા લાગ્યા તેથી આખો દેશ સુધરી ગયો ને શરીર સંપત્તિ, દ્રવ્ય સંપત્તિ, રાજ્ય સંપત્તિ અને ધર્મ સંપત્તિવડે દેશ પંકાઈ ગયો.

વિદ્યાતત્વરામ, તેમની સ્ત્રી સદ્ગુણીબાઈ અને મહેતાજી દુર્ગારામ એ ત્રણે રાત્રિએ ભગવતની કથા વાર્તા સાંભળતાં હતાં. કથા કહેવાને એક મહા સમર્થ સર્વ શાસ્ત્ર સંપન્ન એવા પંડિતને રાખ્યો હતો. તે કથા વાર્તા સાંભળીને સઘળાં જ્ઞાતાજનો આનંદ પામતાં હતાં. કથાના આરંભમાં અને જ્યારે પ્રસંગ આવે ત્યારે વચમાં અને કથા પૂર્ણ થાય તે વખતે તે કથાના સંબંધમાં દુર્ગારામ મહેતાજી દર્શાવે આપી શંકારીજ મનુષ્યનું સંબાધાન કરતા હતા અને સર્ષર્ષમાં કાળ ક્ષેપન થતો હતો.

आवी कथा अने धर्मनां भूणतत्व विद्यातत्त्वराभनां छो-
करां सांभणतां तथा तेभगी भनोवृत्तिने जीव दुयुंणुने
भाष लागतो नहि, पणु ते छोकरां धरुंणु सारां नीवड्यां
हतां अने पोतपोताने उद्युमे लाग्यां हतां, तथा तेअो
विद्याकणाभां धरुंणु होरीआर थयां हतां. अेवी रीते ते
विद्यातत्त्वराभ तथा सद्युष्णीयाध सधणा मुअथी भरपूर
हतां अने आनंदथी वृक्षीवस्था गाणतां हतां. कहुंछेके—
॥श्लोका॥ सानंदं सदनं सुताश्चसुधियः कांता मधुर
भाषणी, इच्छा पूर्ण धनं, स्वयो षितिरति, स्वाज्ञापरा
सेवकाः ॥ आतिथ्यं शीवपूजनं प्रतिदिनं मिष्टान्नपाने
गृहे, साधोसंग मुपासते चसततं धन्यो गृहस्थाश्रमः॥१॥.

अर्थ—जेना घरभां सवंदा आनंद होय, षुद्धिवाणां
ने विद्वान छोकरां होय, मिष्ट वयनथी राणु करे अेवी
अी होय, नोकरे आत्ताने आधिन होय ने जे कहे ते
करे अेवा होय, दररोज अतिथीने सत्कार थतो होय,
कल्याणकारी अेवा परमेश्वरनुं प्रतिदिन पूजन थतुं होय,
साधु पुरुषने संग थतो होय अने भगवत् वार्ता थ-
तीज होय अेवा गृहस्थाश्रमनेज धन्य छे. अेवा गृहस्था-
श्रमने आश्रय विद्यातत्त्वराभे संपूर्णु कर्यो तेम तेमन
छोकरांने षुद्धमर्थ अवस्थाभां विद्याव्यास संपूर्णु कराव्यो
तथा हभथां धर्म शिक्षणु भणतुं तथा तेभगी वृत्ति नि-
र्भण रहे तेभां कंछिज नवाध नथी.

अेक वयनत पंडितछुअे कथाने आरभ्भ कर्यो ते
वयनत यात्रा करवा संपंवी प्रसंग नीकण्यो तनुं विवेचन
पंडितछुअे शास्त्र, बुक्ति अने न्यायथी क्युं तने पुधी

આપવાને દુર્મારામ મહેતાજીએ તુકારામ ભગતના અ-
ભંગમાંથી એક અભંગ બોલ્યા. તે પ્રસંગે તુકારામખાવા-
ની એક વાર્તા કહી સંભળાવી. તુકારામખાવા એ દક્ષિણ
દેશમાં ભકતરાજ કહેવાતા હતા અને હાલ પણ તેમના
અભંગ આખા દક્ષિણમાં ગવાય છે ને તેનાં દૃષ્ટાંત અપામ
છે. તે તુકારામખાવાએ મનને પવિત્ર કરવાને ઉપદેશ
કરેલા પછી કેટલેક દિવસે તેમના એક શિષ્યને યાત્રા
જવાની મરજી થઈ, તે વખત તુકારામખાવાને લાગ્યું કે
હજી આને મારો ખરો બોધ લાગ્યો નથી, માટે જો
એને એની વિરૂદ્ધ કરું તો મારા બોલવાની અસર થશે
નહિ એમ સમજી બોલ્યા નહિ. જ્યારે યાત્રાએ નીકળ-
વાનું નક્કી થયું, ત્યારે તેણે તુકારામખાવાને ધણેજ
આગ્રહ કર્યો અને સોગન ખાધને બોલ્યો કે તમને મૂ-
કનાર નથી, પછી તુકારામખાવાએ કહ્યું કે બાઈ માં
શરીર સાંઈ નથી તેથી હું તો આવનાર નથી પણ આ
મારી તુંબડી તું લઈ જા, અને જે જે તીર્થ આવે તે
તે તીર્થમાં તેને રનાન અને દર્શન કરાવજો. હું
તને આગ્રહ કરીને કહુંકું કે જેમ મારે વાસ્તે તું કરે
છે તેવુંજ એ તુંબડીને વાસ્તે કરીય તો મારો ખરો
ભક્ત માનીય. શિષ્યને ગુરુ ઉપર સંપૂર્ણ ભાવ તેથી જે
જે તીર્થ આવે તે તે તીર્થમાં તુંબડીને નવરાવે, ત્યારપછી
પોતે નહાય ને દર્શન આવે ત્યારે તુંબડીને દર્શન કરાવે
પછી પોતે કરે, નૈવેદ્ય પણ તેમજ કરે; એમ કરતાં કરતાં
સર્વ તીર્થ કરી જગન્નાથપુરી વગેરેની યાત્રા કરી પાછો
તે પોતાને દેશ પોતાના ગામમાં આવ્યો. યાત્રાએ ગ-
એલા તેથી ધણા લોકો સામા જઈ તેને સાંભેલું કરે

એવી રીતે ઘેર લાવ્યા, પછી વુકારામમહારાજનાં દર્શન કરવા ગયો ને સાષ્ટાંગ દંડવત્પ્રણામ કરી મહારાજ પાસે બેઠો. યાત્રાળી સઘળી વાત કહી તેની સાથે તેમની વુંબડીને પણ ચયારિયત યાત્રા કરાવી છે એવું કહ્યું, ત્યારે વુકારામ કહ્યું કે જોને બાઈ જૂઠું ખોલતો નહિ હો. યાત્રા કરાવી હોય તોજ કહેને કે યાત્રા કરાવી છે. તેણે કહ્યું કે મહારાજ મારી સાથે ને આવ્યા હતા તેમને પૂછ્યો તો આપને મારી ખાત્રી પૂરી થયે એમ કહીને મહારાજને તેમની વુંબડી સોંપી દીધી. મહારાજે કહ્યું કે બાઈ ને ખર્ચ થયું હોય ને લે. ત્યારે શિષ્યે કહ્યું કે મહારાજ આતો વુંબડી છે તેનું કંઈ ખર્ચ થયું નથી પણ એમ કરતાં તમ કદાપિ માણસ આકલ્યું હોય, ને તેનું ને ખર્ચ થયું હોય તે મારાથી સવાય ? મારા ઘરમાં ને છે તે બધા તમારોજ પ્રતાપ છે. ગંગાપૂજનનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે સગાંસાગવાં. બ્રાહ્મણ વગેરેને જોલાત્રી પૂજનની તથા જમવાની ક્રિયા કરી, ત્યારે મહારાજને ધણે આચ્છ કરવાથી તે પણ ત્યાં ગયા ને જમ્યા. મહારાજે કહ્યું કે આવતે આવવારે મારે ત્યાં પણ ગંગાપૂજન છે, મઠિ સઘળા ત્યાં જમવા આવવજો. પછી સર્વે જણે આમંત્રણ રસીકાર્યું, કેમકે યુરનું વખત હત્યાપન થાય નહિ. વુકારામખાવાએ સારાં સારાં જોજન તૈયાર કરાવ્યાં અને તેની સાથે પેલી વુંબડી ખાંડીને વુરીઆનું શાક કરી તેમાં નાંખી પછી પંગત જમવા બેઠી તે વખત પ્રથમ વુકારામ મહારાજે પેલું વુરીઆનું શાક સઘળાને પીરશ્યું તેમાં ને યાત્રાએ ગયાં હતાં તેમને તે શાક વધારે મૂક્યું, ત્યારપછી સઘળી સામગ્રી

પત્રાળીમાં પીરશી. તુકારામખાવાએ હૂકમ કર્યો હતો કે પ્રથમ શાક ખાધા પછી ખીજું જમણુ જમવું, પ્રથમજ જમણુ જમવું નહિ. સઘળાં ખાવા લાગ્યાં ત્યારે તે શાક બહુજ કડવું લાગ્યું અને થોડું હતું તે પરાણે પરાણે ખાધું પણ પેલા યાત્રાએ લેઈ જનારથી તો વધારે શાક ખવાયુંજ નહિ. સર્વે આશ્ચર્ય પામ્યા કે ખાવાએ શા વાસ્તે કડવાં માં કરાગ્યાં. પછી તુકારામ મહારાજે સર્વને પૂછ્યું કે શાક કેવું થયું હતું ? ત્યારે સઘળાએ એકે સાદે કહ્યું કે શાક કડવું હતું, પછી તુકારામખાવાએ કહ્યું કે એ તુંબડી સર્વ તીર્થ કરી આવી છે માટે તમને મને પવિત્ર કરવાને મેં શાક પહેલું મૂકાવ્યું છે તથા તમે તેને કડવું કહો છો તે મનાય નહિ. પેલા તુંબડી લઈ જનારો પણ કહેવા લાગ્યો કે મહારાજ મા-રાથી તો કડવું શાક ખવાતું નથી, માટે આતા કરો તો રહેવા દઈને ખીજું જમું, ત્યારે તુકારામખાવાએ કહ્યું બાઈ તે એ તુંબડીને સઘળાં તીર્થમાં નવરાવી છે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે મહારાજ એમાં તો કાંઈપણ કસૂર કરી નથી. મહારાજે કહ્યું કે શાક ખાવું રહેવા દેને એ તુંબડી કડવી થાયી રહી તે જમી રહ્યા પછી સમભત્રીય, પછી સઘળાજમ્યા એણે તુકારામ મહારાજે ઉપદેશ કર્યો કે જ કડવાય તુંબડીમાં હતી તે બહાર નાહ્યાથી ગઈ નહિ, પણ જો તે તુંબડીમાં રાખ્ય ધત્યાદિ ધાલીને સાફ કરી હોત તો કડવી રહેત નહિ; તેમજ તમે તીર્થ યાત્રા કરો અને માંડેથી તમારું મન મલીન રહે તો બહારના ઉપચાર કંઈપણ કામતા નથી. મનને ચોખ્ખું કરવાને યાત્રાળી જરૂર નથી, પણ જ્ઞાનની સુખ્યત્વે કરીને જરૂર છે.

તમને સર્વને આ શરીરનું જ આવું આપવાને નોતર્યાં
 નથી, પણ જ્ઞાનનું બોજન આપવાને બોલાવ્યા છે, માટે
 આ તુંજડી તમને અને મને બોધ આપે છે કે અમાં રહેલી
 કડવાશ તીર્થ યાત્રા કરવાથી ગમ્મ નહિ, ને જ્યેથી હતી તેવીજ
 રહી એર તેમાં વધારે કડવાશ આવી, તેમજ આપણું મન
 જ્ઞે શુદ્ધ ન થયું તો યાત્રા કરવાથી શરીરનો અને પૈ-
 સાનો વ્યય થયો એજ નહો કે નુકશાન થયું; ખીજી
 પ્રાપ્તિ થઈ નહિ. પછી તુકારામખાવાએ નીચેની એક ગર-
 ખી કહી સંભળાવી.

ગરખી.

જ્ઞેજ્ઞે જ્ઞેજ્ઞેરે, અંધમતિ જન અપાર,
 અંધે અંધ આલ્યા જાય આંધળાની લાર. જ્ઞેજ્ઞે.
 સાચજીઠ તણા લાવે મન ન વિચાર,
 અધર્મને ધર્મ માને એવો અનાચાર. જ્ઞેજ્ઞે. ॥૧॥
 ખાડામાં ગંગા આવ્યાં કહે વાટનો જનાર,
 તેને માને પણ ન માને વેદનો પોકાર. જ્ઞેજ્ઞે. ॥૨॥
 લખમી ખાઈને લાલજી મળ્યાં છાપો દીધી ચાર,
 વાલીખાઈતા દીકરા આપે ધૂણે જાડિચાર. જ્ઞેજ્ઞે. ॥૩॥
 અમથાખાઈતા દર પુનમ જત્રાએ જનાર,
 ડાકોર નાથે હુંડી શીકાથી રૂપીઆ સેં ચાર, જ્ઞેજ્ઞે. ॥૪॥
 દુઃખે દેવને સંભારે સુખે શયુગાર,
 જાદે ખાડ ખીજ સારે તેમાં પડનાર. જ્ઞેજ્ઞે. ॥૫॥
 દેવને દેવાતણુ આપી પૂજે પૂજનાર,
 (પણ) ધર્મો ધર્મ બિદ અરે જાણે ન લગાર. જ્ઞેજ્ઞે. ॥૬॥
 ઘોક લાજ બયને ન બૂલે કોઈ વાર,

ખરો બય ધૃશ્વરનો ધારે ન લગાર. જ્ઞેજ્ઞે. ॥૭
 શાસ્ત્રની પ્રમાણ વાણી સૂણે ન લગાર,
 માંડ ભાટ, વેશધારી તણો ધૃતબાર. જ્ઞેજ્ઞે. ॥૮
 આ ઉપરથી પકકું સમજાય છે કે “ મન હોય
 ચંગા તો કથરોટમાં ગંગા ” માટે બહુ રનાજ ઉપચારો-
 થી આત્માનું કલ્યાણ થતું નથી એ ખરું છે. મન શુદ્ધ
 કરવાને અંતઃ શત્રુને જીતવા જ્ઞેજ્ઞે. આ સાંમળીને
 સર્વે શ્રોતાજનો સંતોષ પામ્યા અને અંતઃ કરણથી અંત-
 રના વિકારોને દૂર કરવાનું પણ લીધું. એ પ્રમાણે અ-
 હર્નિશ શાસ્ત્રીબાવાની કથામાં ઉપ કથાઓ નીકળતી હતી
 તેથી ગમતની સાથે જ્ઞાન મળતું; તથા શ્રવણ, મનન
 અને નિદેશ્યાસન યથાજ કરતું હતું. એક દિવસ પંડિતજીને
 આવવાની વાર હતી ત્યારે દુર્ગારામ મહેતાજીએ કપીરના
 પદ ઉપરથી સંસાર મિથ્યા છે અને આ રહેનો બરુંસો
 કરવો એ નકામો છે એ બાબત ગૂજરાતી બાષામાં પદ
 બનાવી સંગીત વાદ્યની સાથે નીચે પ્રમાણે ગાયું.

પદ.

નધરી કાયા તારા શા ગુંણ ગાળીં,
 જેલ કર્યો તેમાં રહેવા ન કાવું.
 આ તન રંગ પતંગ પ્રમાણું,
 તેનું શી રીતે અભિમાન આણું. ॥ નધરી. ॥૧॥
 જે મુખલે મુખવાસની બિડીઓ,
 તેમાં બરાય કોટખા વની ક્રીડીઓ. ॥ નધરી. ॥૨॥
 જેપર તેલ કુલેલ લગાતું,
 તે તન કાઈની સાથ બળાતું. ॥ નધરી. ॥૩॥

નેને સુતા મુખમલનું ખિજનું,
તેને સુવાને કાષ્ટ કે છાણું. ॥ નધરી. ॥૪૧॥

ને જન ખ્યાય સ્વ.દિષ્ટ ધરાઈ,
તે મુખમાં બકુ ધૂળ ભરાઈ. ॥ નધરી. ॥૫૧॥

ને મુખ બ્નેઈ નમે નર યોદ્ધા,
તેના ઉપર પડે વાંસના ગોદા. ॥ નધરી. ॥૬૧॥

પંડિત શાસ્ત્ર ભણેલ પુરાણી,
કાયા નગરીની કુડી કમાણી. ॥ નધરી. ॥૭૧॥

ને સતસંગ સજીવન યાય,
તો નધરી કાય:નું અભિમાન જાય. ॥ નધરી. ॥૮૧॥

એ ગાઈ મહેતાજીએ કહ્યું કે આ જગતમાં માણ-
સને માથે લોહો સ્વાર્થિપણાનો દોષ જલે છે પણ અને
તો લાગે છે કે મનુષ્યમાં ઘણા ખરા પરાસ્થી છે; કેમકે
દ્રવ્ય એકદું કરી તેનો ઉપભોગ ન કરતાં પાછળ ખીજને
વાસ્તે રાખી જાય, કૂડ કપટથી કમાણી કરી પોતાના
છાકરાં બાઈડીના તરફજ લક્ષ રાખી ખોટાં કામ કરે છે
તેવાને સ્વાર્થી કેમ કહેવાય? સ્વાર્થી તો તેજ કે જે
પોતાના આત્માના કલ્યાણ તરફજ તન, મન ને ધન
અર્પણ કરે છે; પોતાની મનોવૃત્તિ નિર્મળ થવાને ખન-
તો પ્રયત્ન કરે છે; તેજ માણસ સ્વાર્થ સમજે છે. એ
પ્રમાણે હરરોજ જ્ઞાન અર્થા યતી હતી, તેથી વિદ્યાત-
ત્પરામને તેમની અર્ધાંગના સદ્ગુણીબાઈ મુખ શાંતિથી
રહેતાં હતાં. તેમણે પોતાનાં કર્તવ્યનો ઉપભોગ યથાયોગ્ય
કર્યો ને છાકરાંની યોગ્ય ખરદાશ રાખી તેમને ખરેખરાં
મનુષ્ય કર્યો; તથા પોતાની વૃદ્ધાવસ્થાના દિવસ આનંદથી
શુભરી જી પુત્ર રતન અને એક કન્યારતન રતન જેવાં બ્નેઈ

(૧૯૨)

તેમના આત્માની શાંતિ વળી અટલે બંને જણુ એક એક દિવસને આંતરે કાળને સ્વાધીન થયાં. આ પ્રમાણે વિદ્યાતત્વરામ તથા તેમની અર્ધાંગના સદ્ગુણીબાઈની સંસારયાત્રા સુખ શાંતિથી જગતમાં બોધરૂપ સંપૂર્ણ થઈ.

નીચે લખેલાં પુસ્તકો

અમદાવાદ યુનાઈટેડ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, હિતેરજી પ્રેસ,
ગૂજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી અને ગ્રંથકર્તા પાસેથી
મળશે.

પુસ્તકનું નામ.

કિંમત.

દેવું ને નાણાનો ખરો ઉપયોગ આવૃત્તિ બીજી	૦- ૪-૦
સંસારયાત્રા.....	૦-૧૦-૦
શબ્દાર્થ કોશ ભાગ ૧ લો ત્રીજી આવૃત્તિ	૦- ૬-૦
” ભ.ગ ૨ ની બીજી આવૃત્તિ	૦-૧૨-૦
એતીવાડી વિષે પ્રથમ પુસ્તક પહેલી આવૃત્તિ.	૦- ૫-૦

